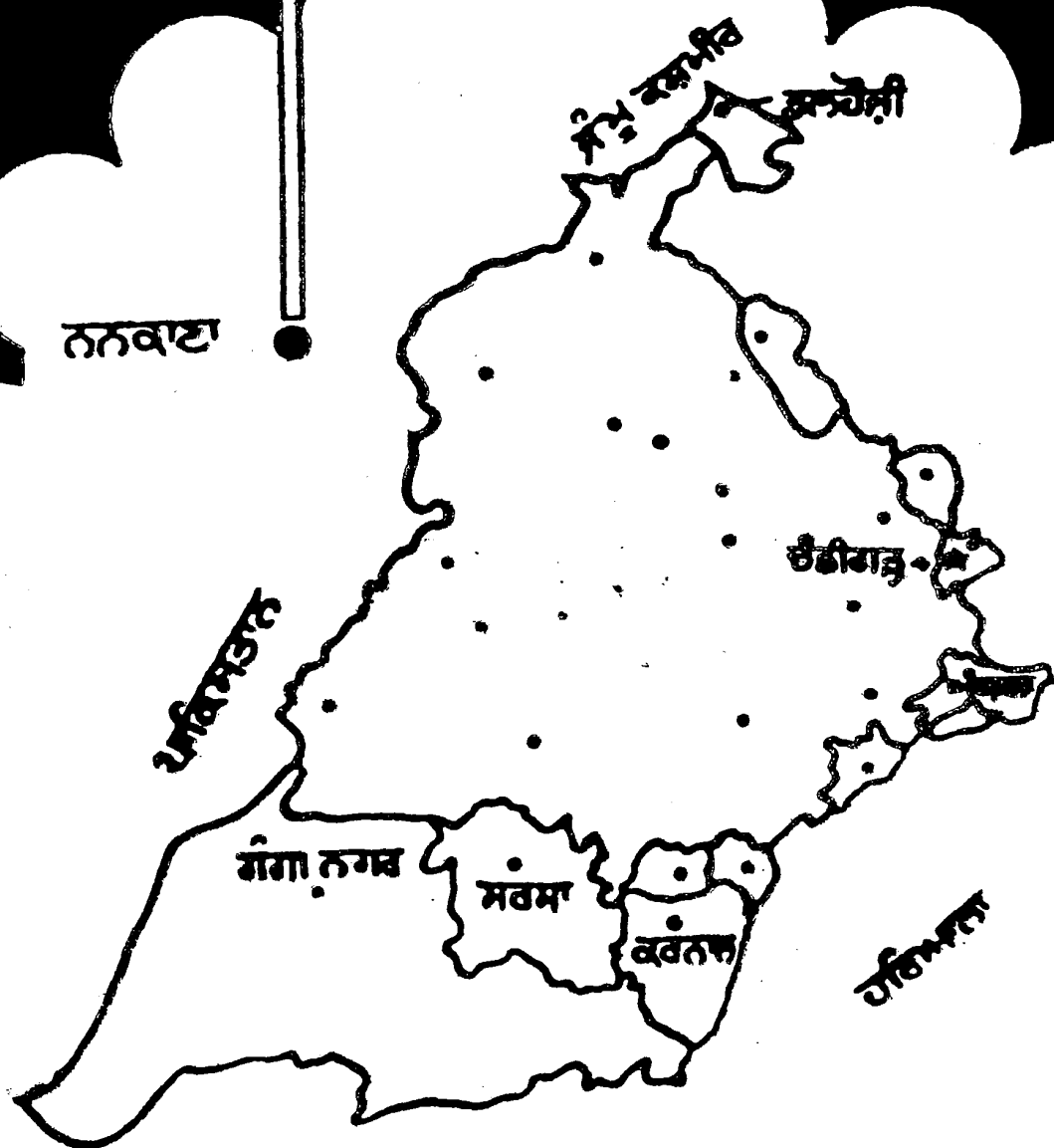

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਲ

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

Kripalsingh.

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

[ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ]

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਚੀਰ ਐਡਵੋਕੇਟ

M.A. English, Panjabi, Philosophy

LL.B., Dip.G. Phil., A.G. Acharya

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ :

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਗੋਵਾਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ

ਈ.ਬੀ. 23, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਹੱਲਾ, ਜਲੰਧਰ—1

SHIROMANI AKALI DAL (A HISTORY)

By :

Harjinder Singh Dilgeer
Advocate

Price : Leather Bound Edition Rs. 45/-

Cheap Edition Rs. 25/-

Published By :

Punjabi Book Co.,
EB—23, Qazi Mohalla,
Jullundur City—1.

Printed By :

Barjindra Printers,
Phagwara Gate,
Jullundur—1.

—and—

Takkar Printing Press,
Saidan Gate,
Jullundur City.

Stockists :—

Sunder Book Depot, Mai Hiran Gate, Jullundur.

ਆਪਣੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਤਾ
ਸਹਦਾਰਨੀ ਜਗਤਾਰ ਕੌਰ ਜੀ
ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੇ ਨਾਂ

ਸ੍ਰ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ
ਲਿਖਤ ਕਿਤਾਬਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਐਸਕੀਮੋ ਸਮਾਇਲ (ਕਵਿਤਾ)
2. 1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਸੰਪਾਦਨ)
3. ਕਾਮੂ ਰੋਂਦਾ ਰਹੇਛਾ (ਨਾਵਲਿਟ)
4. ਇੱਕੀ ਘੰਟੇ (ਕਹਾਣੀਆਂ)
5. ਯਾਰਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਾਵਲਿਟ

ਹਿੰਦੀ

6. ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਕੇ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਸ਼ੁਕਰੀਆ

ਲੇਖਕ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਮਦਦ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਛਪ ਸਕਦੀ ਸੀ :—

- ★ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਐਮਿਤਸਰ
- ★ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ
- ★ ਡਾਕਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵੜੋਚ
- ★ ਜਥੇਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹਿਰਾਮ
- ★ ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ
- ★ ਸ੍ਰ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਚੌਗਾਵਾਂ
- ★ ਸ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਗੰਬਰ

ਸਫ਼ਾ ਵੰਡ

ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ

ਤਸਵੀਰਾਂ	17 ਤੋਂ 32
ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਨਜ਼ਰ	33 ਤੋਂ 41
1. ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	42 ਤੋਂ 50
2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ	51 ਤੋਂ 59
3. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ	60 ਤੋਂ 86
4. ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤਕ	87 ਤੋਂ 93
5. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ	94 ਤੋਂ 96
6. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤਕ	97 ਤੋਂ 99
7. ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ	100 ਤੋਂ 103
8. ਨਹਿਰ ਰਿਪੋਰਟ	104 ਤੋਂ 115
9. ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ	116 ਤੋਂ 119
10. ਦੋ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ	120 ਤੋਂ 123
11. ਫਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲਾ	124 ਤੋਂ 129
12. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ	130 ਤੋਂ 137
13. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ	138 ਤੋਂ 144
14. ਫਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਜੰਗ ਤਕ	145 ਤੋਂ 152
15. ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਸ ਤਕ	153 ਤੋਂ 159
16. ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ	160 ਤੋਂ 163
17. ਸਿਕੰਦਰ-ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ	164 ਤੋਂ 166
18. ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ, ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ	167 ਤੋਂ 178
19. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ	179 ਤੋਂ 186
20. ਕੈਬਨੇਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	187 ਤੋਂ 193
21. ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ	194 ਤੋਂ 201
ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ—I	203 ਤੋਂ 204

ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ

22. ਸਿੱਖੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ	207 ਤੋਂ 220
23. 1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ	221 ਤੋਂ 224
24. 1955 ਤੋਂ 1960 ਤਕ	225 ਤੋਂ 241
25. 1960 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ	242 ਤੋਂ 259
26. ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਨਾਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	260 ਤੋਂ 264
27. 1961 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਤਕ	265 ਤੋਂ 277
ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ — II	278
28. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ	281 ਤੋਂ 300
29. 1972 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ	300 ਤੋਂ ...

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਦੀ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਇਸ ਕੌਮ ਨੇ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਾਰਨਾਮੇ ਅੰਜਾਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਕੌਮ ਦੀ 1920 ਤੋਂ ਵਾਹਿਦ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। 1920 ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਰਤ ਆਦਿਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤੰਗ ਦਿਲੀ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਨਫਰਤ, ਸ਼ਖਸੀ ਹਿਮਾਇਤ, ਮੁਖਾਲਫਤ, ਇਕਤਰਫਾ-ਪਣ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ—ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਗੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ “ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ” ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤੇ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚਾ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ, ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਜ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਰੋਲ, ਦੋ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਜੀਸ਼ਨ, ਕ੍ਰਿਪਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ, ਪਾਰਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਲੰਗੜਾ ਕਰਨਾ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਆਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਪਣੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀਏ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਕੋਝਾਪਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ 1920 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮੁੜ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਘਟੋ ਘਟ ਪੁਨਰ-ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰਪੱਖਤਾ,

ਦਿਆਨਤਦਾਹੀ, ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ-ਰਾਹਿ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇਤਹਾਸ ਹੋਵੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਤਾਂ ਬੜੀ ਵਡੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਲਿਖਤ “ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ” ਇਕ ਕਾਬਲੇ ਗੌਰ ਇ. ਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ 14 ਦਸੰਬਰ 1920 ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਉੱਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਹਾਲਾਤ, ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਫੁਟ ਨੋਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਤੇ ਖੋਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਖੋਜ ਜਿਥੇ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੈ ਉਥੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਵਧਾਈ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਘਾਲਨਾ ਪੰਥ ਦੀ ਵਡੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ 1972 ਤੋਂ ਅਗੇ ਵੀ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੁਲਮ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕੇ।

ਜ਼ਰਬੀਰ ਸਿੰਘ
ਲੋਕ ਸੇਵਾ

(ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ,)

ਅਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ

1973 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫ਼ੇ ਪਲਟਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਹੋਣ ਪਿੱਛੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ—ਤੇ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਆ।

...ਹੁਣ ਮਸਲਾ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਮੈਟੀਰੀਅਲ ਦਾ। ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ “ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ” ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਤਕ ਦਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ...ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਵਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਰੈਜ਼ੂਲੇਸ਼ਨ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ...ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਛੇ ਪਰ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ” ਵਰਗੇ ਜਵਾਬ ਮਿਲੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲ ਦਸਣ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।ਕੁਝ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਵੀ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਖ਼ਸ, “ਅਕਾਲੀ” ਘਟ ਸਨ।

ਮੈਂ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ (ਇੰਚਾਰਜ ਸਿਖ ਰੈਡਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਬਾਬਾ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ (ਕਲਰਕ ਸਿੱਖ ਰੈਡਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ), ਸ੍ਰ: ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਪਬਲਿਸਟੀ ਇੰਚਾਰਜ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਿਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸੁਝਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫ਼ੋਟੋਗਰਾਫ਼ਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਬੇਹਦ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੀਮਤੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤਾਬ ਅਪੂਰੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਕਿਤਾਬ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ (ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਧੀਆ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ) ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਸੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਮਾਇਕ ਐਕਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਕੁਝ “ਅਮੀਰ” ਸੱਜਣਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਦੇ ਛਾਪਣ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਮੰਗੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।

ਪਹਿਲੇ 20 ਚੈਪਟਰਾਂ ਨਾਲ ਫੁੱਟ ਨੋਟ ਹਨ ਬਾਕੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ

ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਛਪਾਈ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ
ਅਫਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਮੀਆਂ ਅਗਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

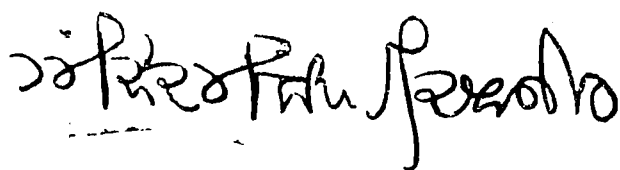
ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅਜੇ ਸਿਰਫ਼ “ਟਰੇਲਰ” ਹੈ। ਬੜਾ ਵਡਾ ਕੰਮ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ
ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਹੋਣਾ ਚਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਖਸ, ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ
ਪੈਸੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ। ਉਂਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ
ਅਜੇ ਕੀ ਕੀ ਕੰਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਖ਼ੈਰ ! ਇਹ ਤਿਲ ਫੁੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ—ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਪਣੀ
ਸਫ਼ਾਈ ਵੀ। ... ਅਗੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ
ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਧਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਈ. ਬੀ. 23, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਹੱਲਾ

ਜਲੰਧਰ।

15-8-78.

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਐਡਵੋਕੇਟ

ਸ਼ਰੈਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ
(1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ)

ਨੋਟ:—ਸਫ਼ਾ 17 ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੋਟੋ ਥੱਲੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਦਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ

(ੳ) ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ
(17 ਤੋਂ 32 ਸਫ਼ੇ)

(ਅ) 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ
(33 ਤੋਂ 204 ਸਫ਼ੇ)

ਸ੍ਰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ
ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ
ਸ੍ਰ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ
ਅਤੇ

ਤਰਨਤਾਰਨ, ਨਨਕਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ
ਬਾਗ, ਜੈਤੋ ਤੇ ਹੋਰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ
ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ

ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ 16-17 ਅਕਤੂਬਰ 1973 ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ :—

(ੳ) ਸਿਧਾਂਤ

1. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਹੈ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ, ਮਨੁੱਖੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ।
2. ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤ੍ਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ “ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ।”

(ਅ) ਮਨੋਰਥ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੇਗਾ।

1. ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਤੇ ਮਨਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ।
2. ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਘੜਨਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਕੌਮੀ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਪਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਰਾਜਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ

ਪੰਥਕ ਰਾਜਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਿਸਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਵਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ “ਮਨ ਮੰਦਰ” ਵਿਚ ਉਕਰਿਆ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ “ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ” ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਜਨਮ ਸਿਧ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ।

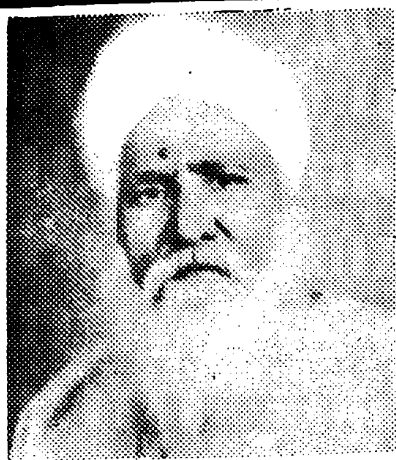
ਇਸ ਪਰਯੋਜਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

1. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਯਤਨ ਤੇ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ :—

(ੳ) ਜਿਹੜੇ ਰਕਬੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਡਲਹੌਜ਼ੀ, ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਿਜੌਰ, ਕਾਲਕਾ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਸਦਰ ਆਦਿਹ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਊਨਾ ਤਹਿਸੀਲ, ਨਾਲਾਹੜਾ ਦਾ “ਦੇਸ਼” ਨਾਮੀ ਇਲਾਕਾ, ਕਰਨਾਲ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਬਲਾਕ ਤੇ ਗੁਹਲਾ ਬਲਾਕ ਤੇ ਹਿਸਾਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਟੋਹਾਨਾ ਸਬ-ਤਹਿਸੀਲਾਂ, ਰਤੀਆਂ ਬਲਾਕ ਤੇ ਸਰਸੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ, ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ

ਦੀਆਂ 6 ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੁਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਕੋ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆਂ ਇਕਾਈ ਬਣ ਜਾਣ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਹਿਣ।

- (ਅ) ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਦਖਲ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਡੀਫੈਂਸ, ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਤਾਰ, ਡਾਕ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਕਰੰਸੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮਹਿਕਮੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦੀਨ ਆਪ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫਾਈਨੈਂਸ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣਾ ਕੋਟਾ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਤਨਾਸਬ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਦ ਆਪ ਹੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰੇ।
- (ੳ) ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁਅਸਰ ਤਹੱਫਜ਼ਾਤ (ਸੁਰੱਖਿਆ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।
2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਹ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫੈਡਰਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਹੋਵੇ।
 3. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਰਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਲੀਕੀ ਹੋਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਨਖਿਦ, ਨਿਰੰਮੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਮਾਇਤ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਅਮਨ ਪਸੰਦੀ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਮੁਫਾਦ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਗਲਜੋਟੀ ਹੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ।
 4. ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਸੂਬਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇਨਸਾਫ ਦਿਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਧਕਾ ਜਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਪੁਰ-ਅਸਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ-ਜਦਿਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਗ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਕਮੇ ਡੀਫੈਂਸ ਦੀ ਹਰ ਬਾਹੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਹ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ “ਕ੍ਰਿਪਾਨ” ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਵਰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ

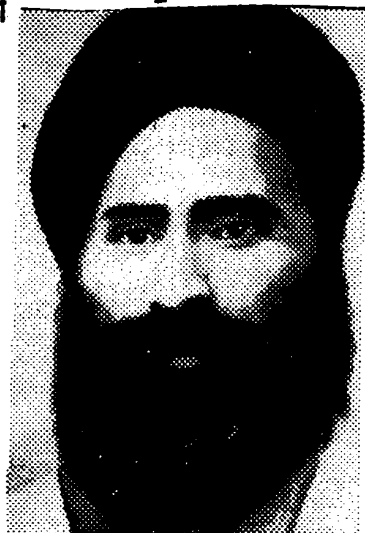
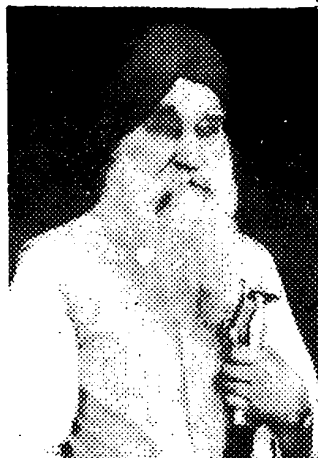
ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ

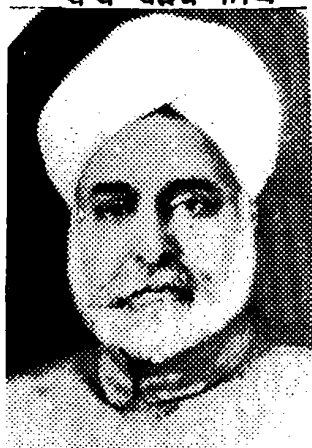
ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਭਬਾਲ

ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ

ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

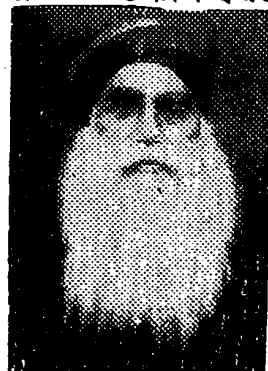
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ

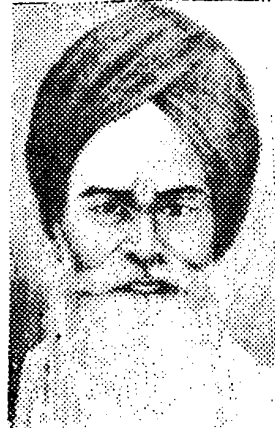
ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੇਆ

ਮਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ

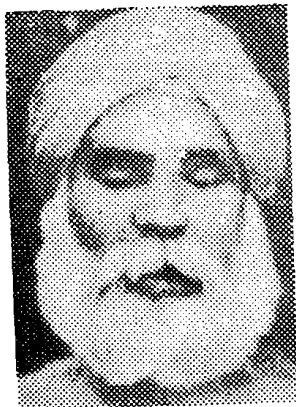

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਰੂਪ ਮਹਾਨ ਆਗੂ

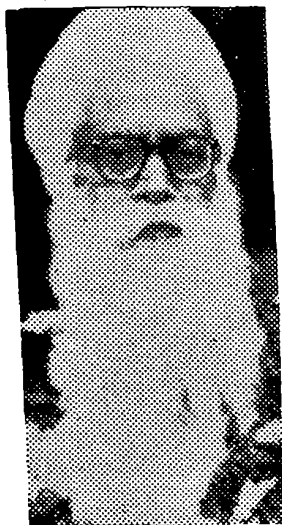
ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

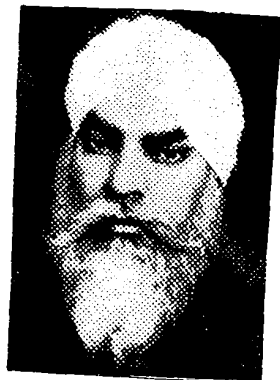
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ

ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ

ਜ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੈਰੂਮਾਨ

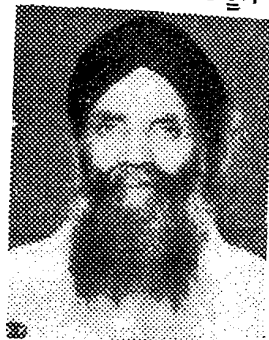

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ

ਸ: ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ

ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ

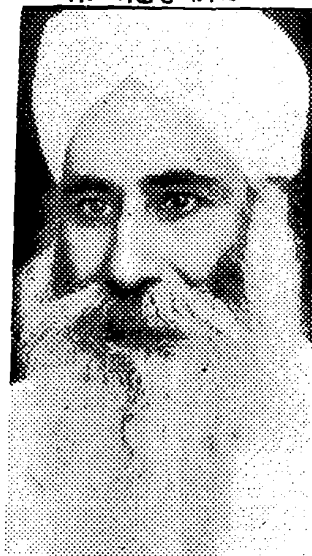
ਜ: ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ

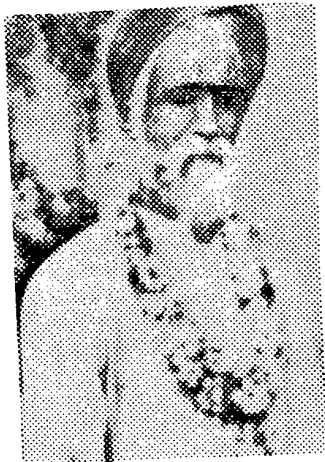
ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼

ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

ਜ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾ

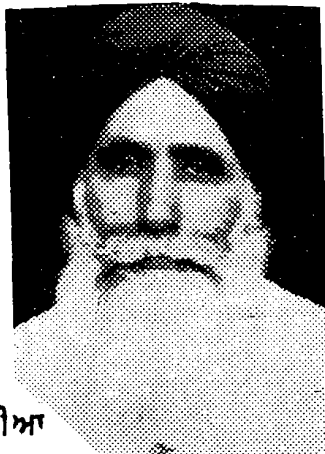
ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ

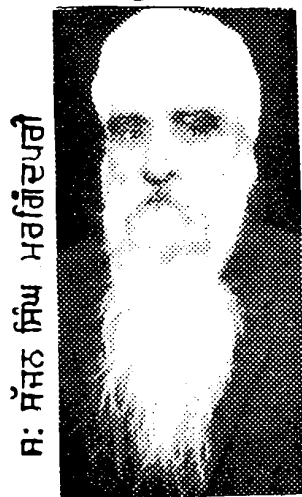
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ

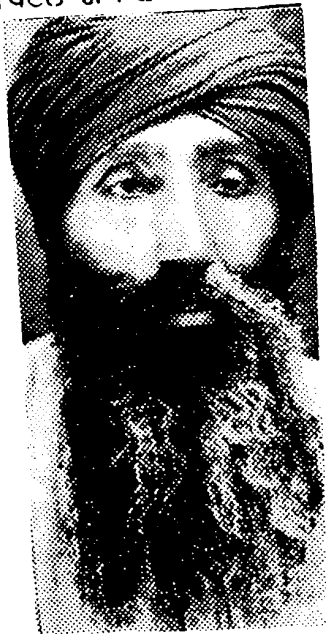
ਕੈਪਟਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ

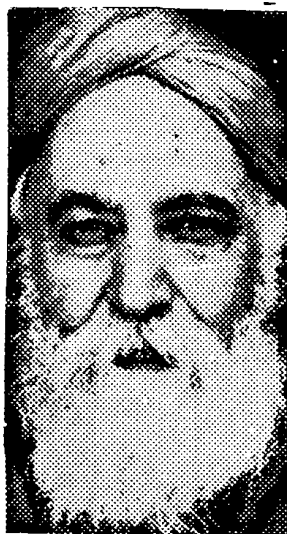
ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ

ਸ: ਸੱਜਣ ਸਿੰਘ ਮਰਗਿਦਪੁਰੀ

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ

ਸ: ਯੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ

ਸ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ

ਸ: ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹੋਵਾਲ

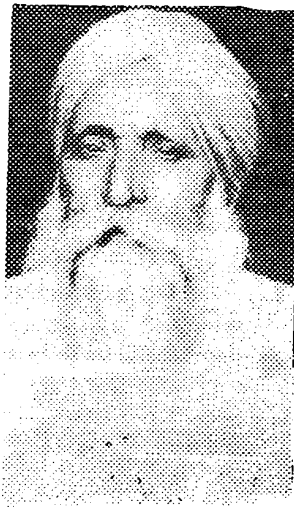

ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ

ਸ: ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ

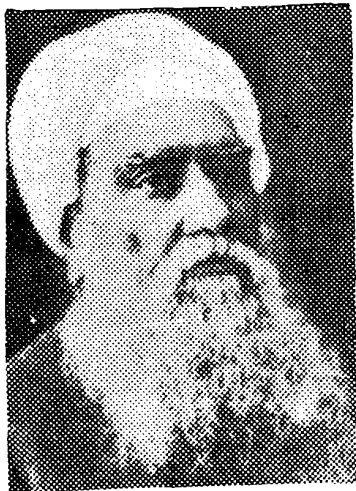
ਅਜਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ
ਕੁਝ ਆਗੂ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੇਂਟਰਲ)

ਸ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ

ਸ: ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ

ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

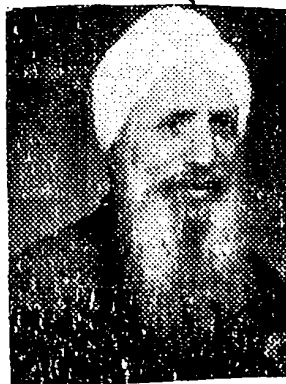
ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ)

ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ

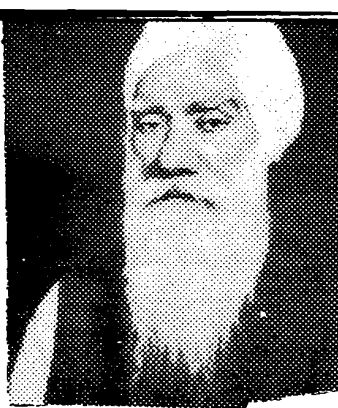
ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ

ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਫੋਰਿਸਟਰ

ਗਿ: ਧਨਵੰਤ ਸਿੰਘ

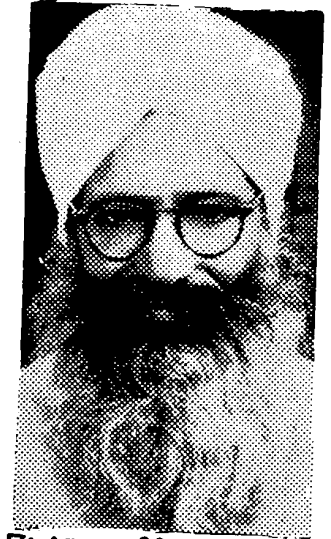
ਸ: ਸ਼ੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਉਸਮੀ

ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ

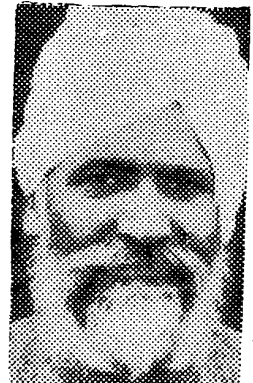
ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੋਰੋ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ

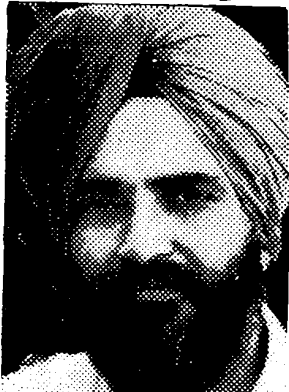
ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ

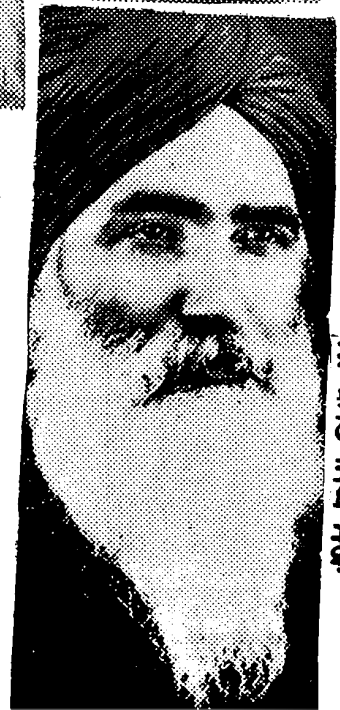
ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫਗੂਵਾਲੀਆ

ਸ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ

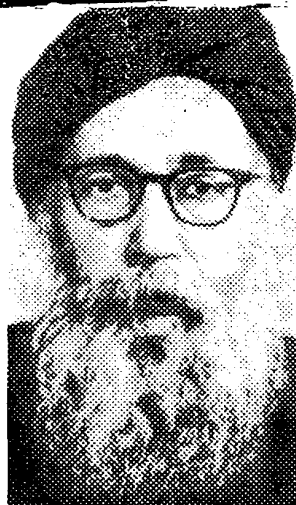
ਕਰਨਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਿਲ

ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੱਠਾ

ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ

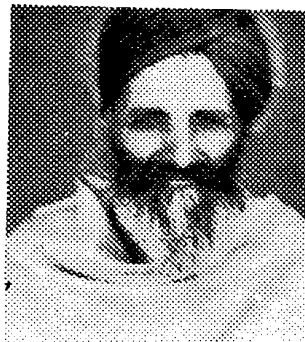
ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ

ਸ: ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ

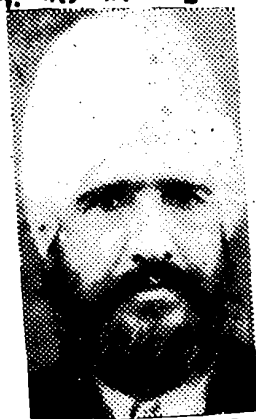
ਸ: ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ

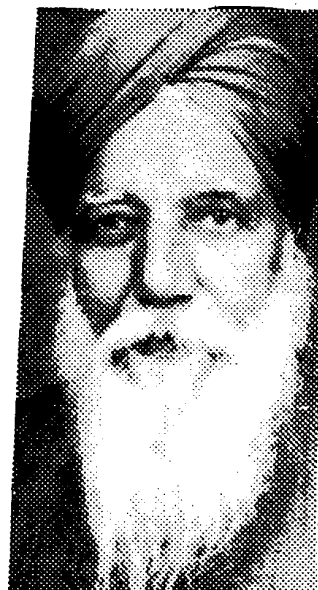
ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਸ਼ੇਰਾ

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ

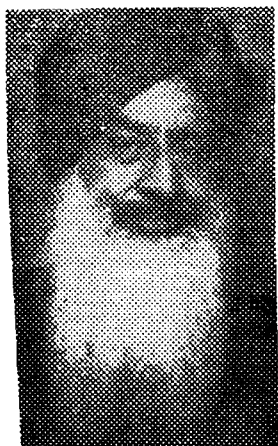
ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁੜੜ

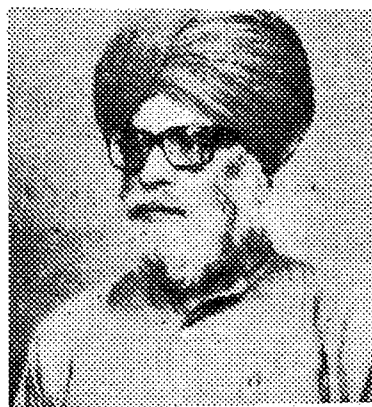
ਪ੍ਰਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ

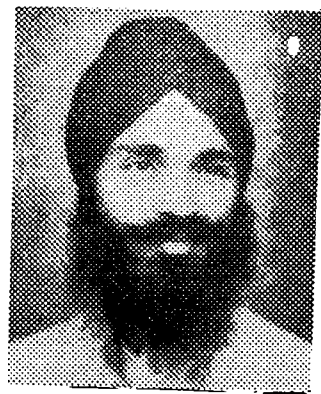
ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇਕ

ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ

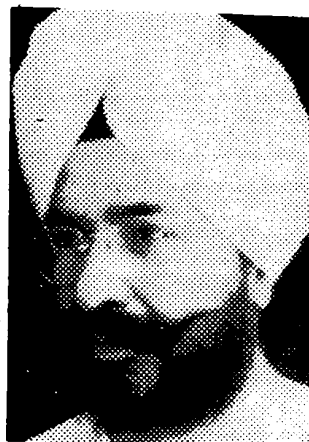
ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ

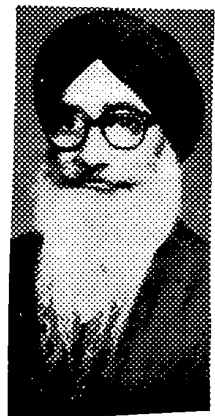
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟੱਕਰ

ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ

ਸ: ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਜੰਧੂ

ਨੇਕੇਦਾਰ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ

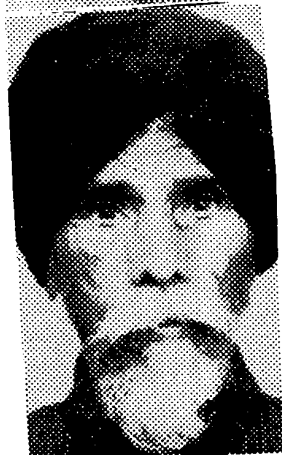
ਸ: ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਵੇਰਾਗੀ

ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ

ਜ: ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ

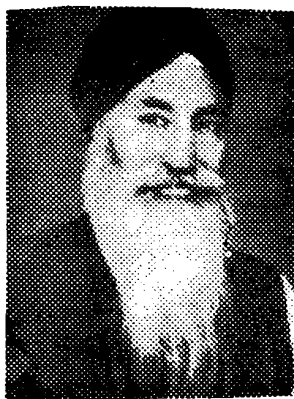
ਜ: ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹਿਰਾਮ

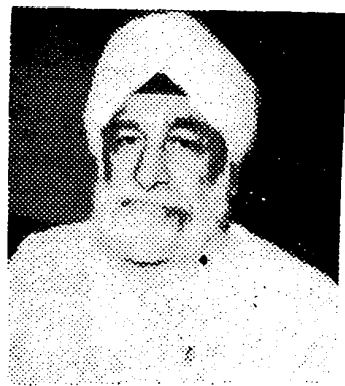
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ

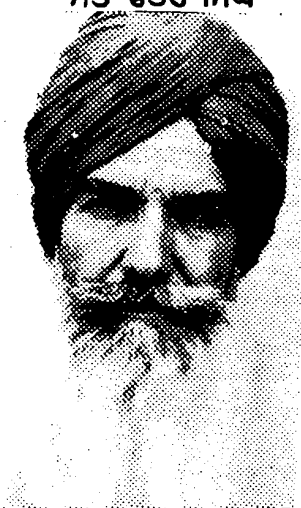
ਸਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਜ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ

ਸ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ

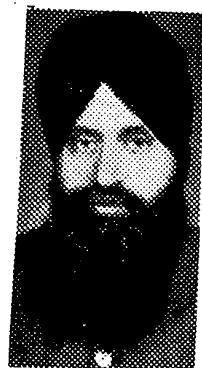
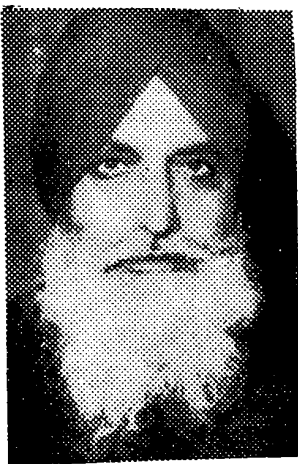

ਸ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਜ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ

ਸ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ

ਜ: ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ

ਸ: ਪਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ

ਸ: ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖਵਾ

ਸ: ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ: ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ

ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ

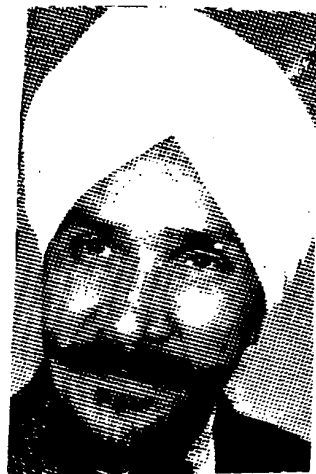
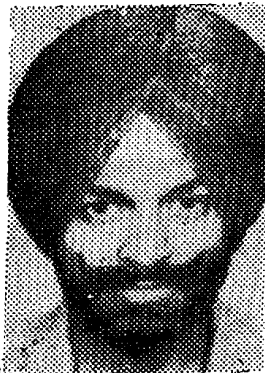
ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਸ: ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ

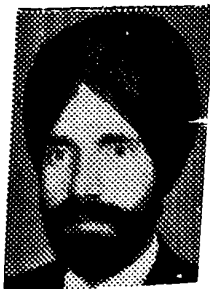
ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ ਸ: ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਵਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਨੇੜੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਅੰਮਿਤਸਰ

ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ

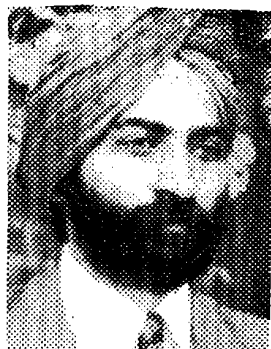

ਪ੍ਰੋ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ
ਕੁਝ ਆਗੂ

ਸ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ

ਭਾਈ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ

ਸ: ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਿ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ

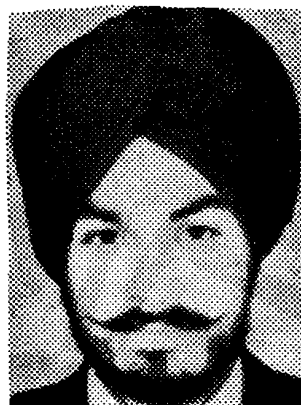
ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੁਰਾ

ਸ: ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਮਾਇਤੀ

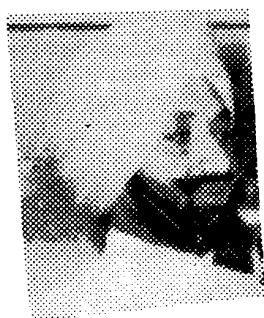
ਮੌਲਾਨਾ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ

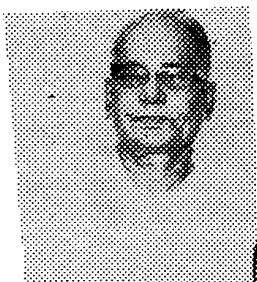
ਡਾ. ਸੋਫ਼ੀਓਦੀਨ ਕਿਚਲੂ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ

ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ

ਪੰਡਤ ਸੁੰਦਰ ਲਾਲ

ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਜੀ. ਜਧ

ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁੱਲਾ

ਚੌ: ਦੇਵੀ ਲਾਲ

ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

੨੭

ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ

ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ

ਕਰਮ ਚੰਦ ਗਾਂਧੀ (ਮਹਾਤਮਾ)

ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ

ਪੰ: ਗੋਵਿੰਦ ਵੱਲਭ ਪੰਤ

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

ਭੀਮ ਸੇਨ ਸੱਚਰ

ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ

ਮੋਹਾਰ ਜੀ ਦੇਸਾਈ

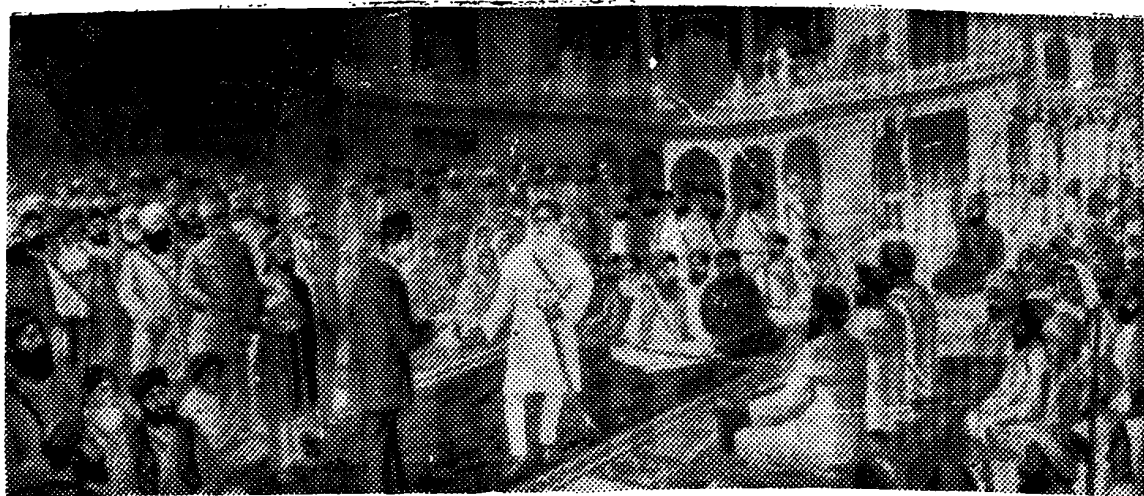
ਸ: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਚੇਲ ਸਿੰਘ

ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰੇਣ

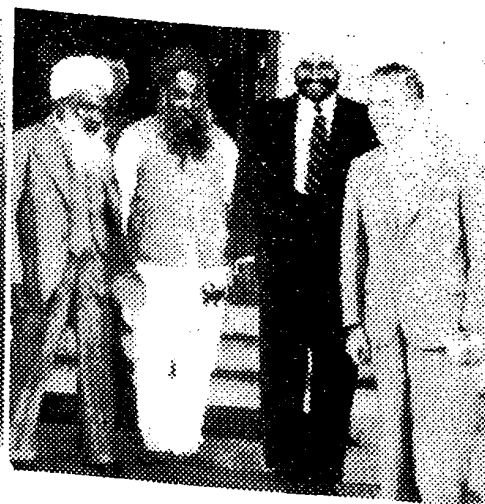
ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਜਿੱਤ—
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਭਾਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ (1922)

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ (1922)

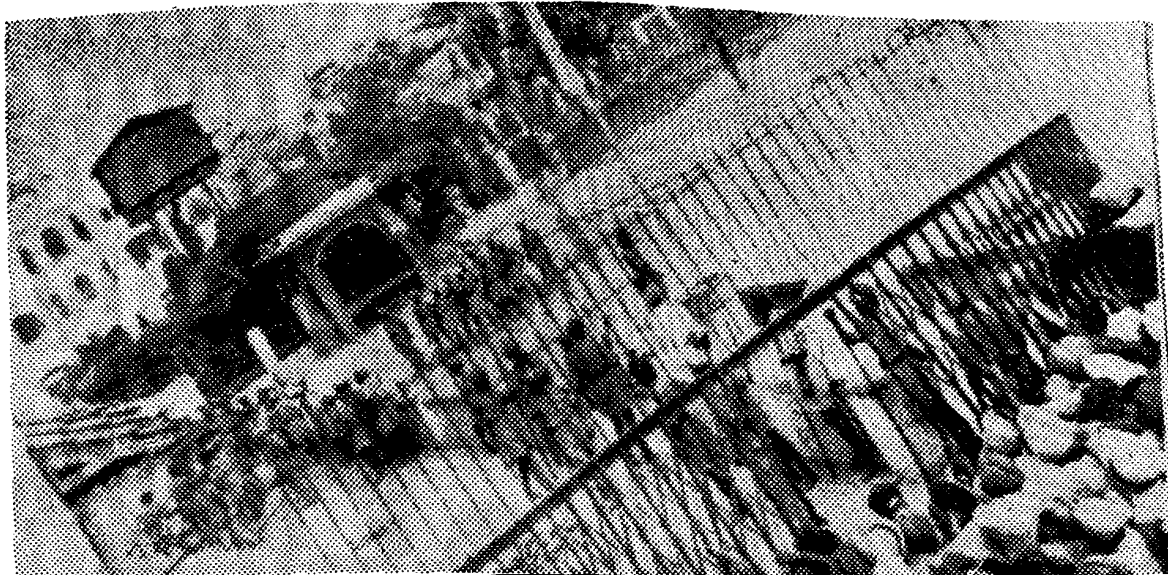
ਜੇਤੋਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣਾ (1924)

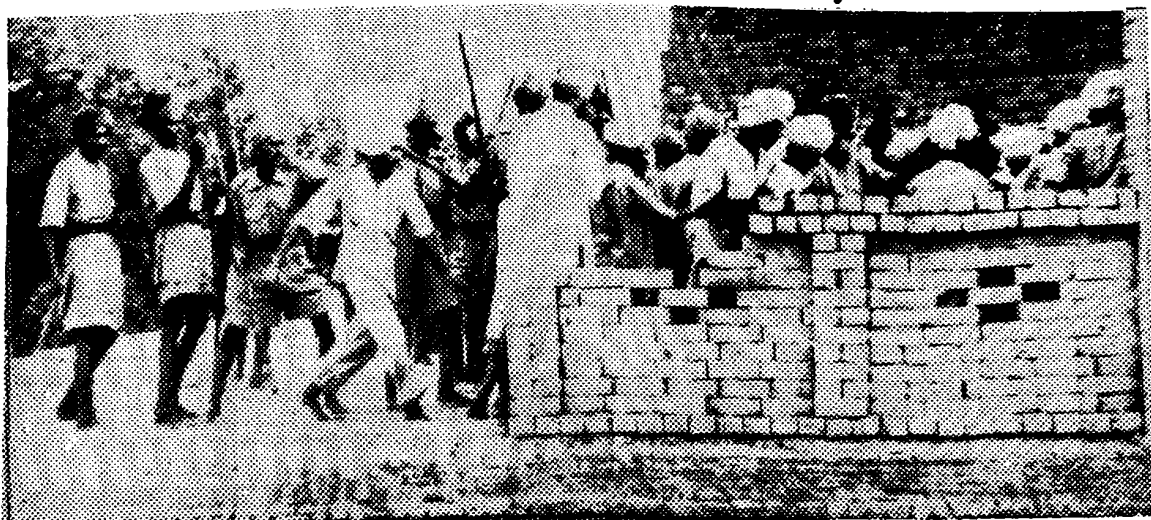
ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ (1942) ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

(ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ,
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ)

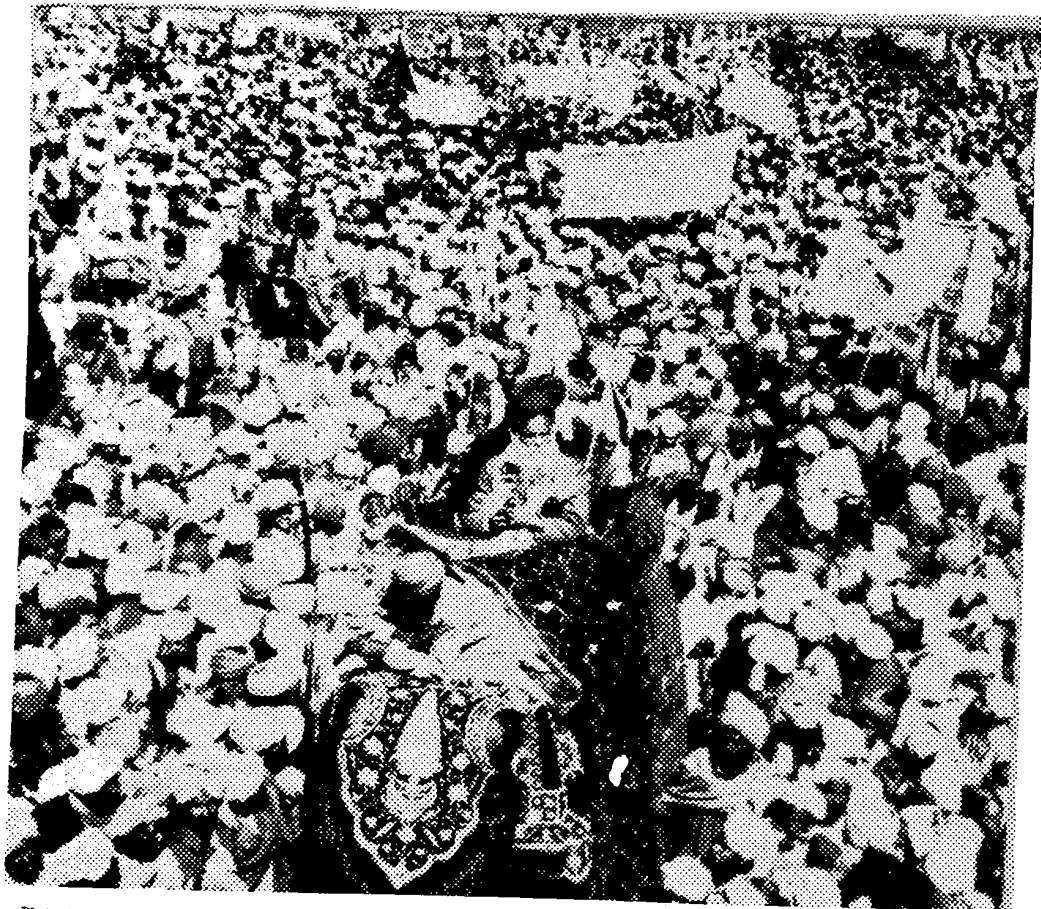
(ਖੱਬੇ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰ
ਕ੍ਰਿਪਸ)

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ (4 ਜੁਲਾਈ 1955)

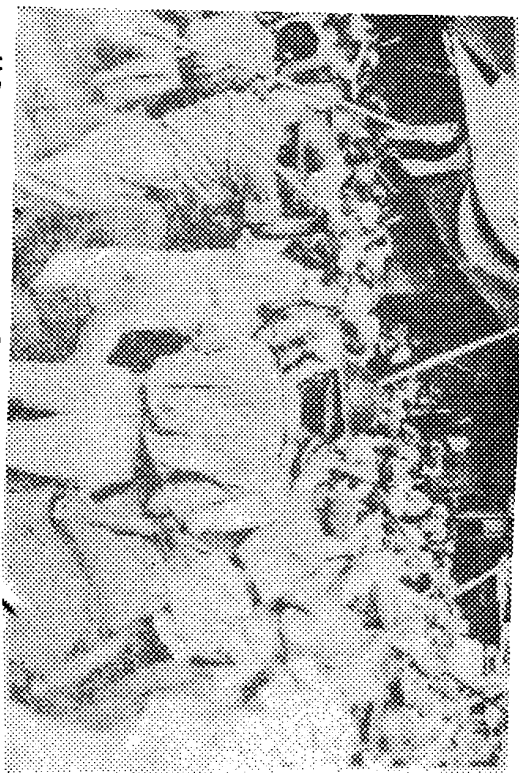
ਲੰਗਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਹਮਲਾ (4 ਜੁਲਾਈ 1955)

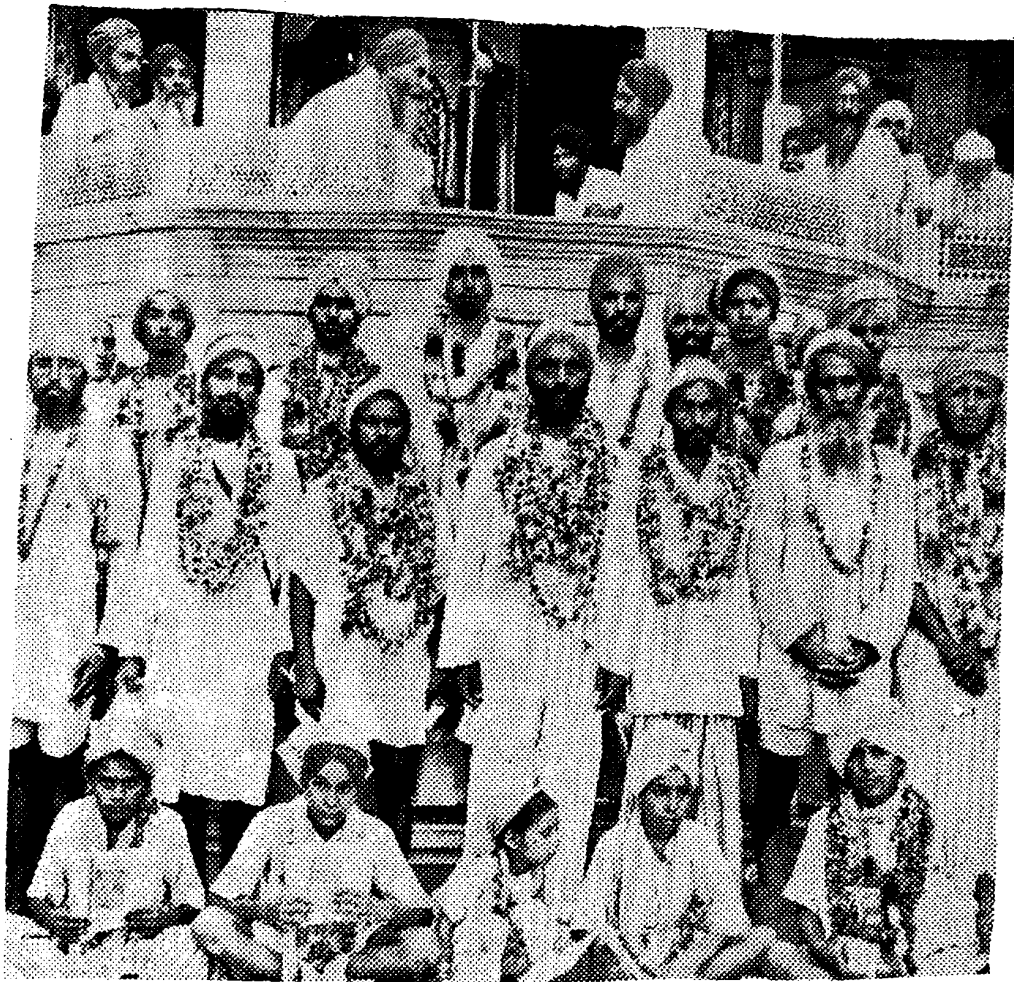
1956 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲੂਸ

12 ਜੂਨ 1960 ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਭਾਰੀ ਲਾਠੀਚਾਰਜ

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਤ ਛਡਦੇ ਹੋਏ (1 ਅਕਤੂਬਰ 1961)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ 'ਚ ਜੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਜੱਥਾ-ਅਕਾਲ
ਤਖਤ ਅੰਗੇ 31-7-60 (ਬੈਠਿਆਂ 'ਚੋਂ ਖਬਰੀ ਦੂਜਾ ਨੰਬਰ ਸ: ਦਿਲਗੀਰ)

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸਜਾ ਭੁਗਤਦੇ
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਰਤਨ ਸਾਫ
ਕਰਦੇ ਹੋਏ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ (22-11-67) ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ
ਦੇ ਬਾਹਰ 23 ਨਵੰਬਰ 1967 (ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ)

ਸ਼ੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਨਜ਼ਰ

“ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।”

1. ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ (14-12-1920 ਤੋਂ) ਅੱਜ ਤਕ (1974) ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ, ਭਾਵਨਾ-ਰਹਿਤ, ਜੋਸ਼-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

2. ਸ਼ੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸੰਨ 1920 ਦੀ 14 ਦਿਸੰਬਰ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਾਲੇ ਗਿਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰਾਪੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ। ਸੰਨ 1925-26 ਤਕ ਇਹ ਲਹਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹੀ। 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

3. 1920 ਤੋਂ 1925 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਗੁ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ, ਨਾਭਾ ਮੌਰਚਾ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 1000 ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, 60 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ। ਇਹ ਸਫਲਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਜਥੇਬੰਦ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵੀ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

4. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਨ ਉਪਰੰਤ 26 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਉਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਸਨ : ਸ੍ਰ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੌਲ ਪੁਰ, ਸੋਢੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਰਗੀ, ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ 19 ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਹਿਲੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।

5. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰ ਪੁਰੀ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ, ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ, ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਐਕਟ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਲ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

7. ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਦਲ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ) ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗਰੁਪ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਟਦਾ ਸਿਰਫ ਕਾਂਗਰਸੀ ਦਲ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

8. 1926-27 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਦਲ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਡਸਕਾ ਮੋਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰੀ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

9. ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੂਟ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਜਿਹੜਾ 1940 ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

10. 1927 ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1928-29 ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਵਧਦੇ ਗਏ।

11. 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ-ਇਰਵਨ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਧੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ 1932 ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਅਰਥਾਤ ਤਿੰਨ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੜਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

12. 1937 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਂਜ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੂਹਰੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਿਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ 1939-45 ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣੇ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਕਾਰਨ ਕੈਰੋਂ, ਨਾਗੌਕੇ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।

13. 1942 ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ।

14. ਜੂਨ 1943 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 'ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਹਾ-ਸ਼ਿਆਂ (ਆਰੀਆਂ ਸਮਾਜੀਆਂ) ਨੇ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

15. ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। 1947 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ? ਕਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅੰਤ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ—ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ।

16. ਬਹੁਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਸ੍ਰ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਕਾਰ-ਖਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਨਹਿਰੂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਧੌਖੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੀ।

17. 1947 ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਟੁੱਟ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਕਾਮਰੇਡ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬਸ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗੋਜਰਾਂ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਡਿਆਰਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਰਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ, ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਿਰ.....।

18. ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਮਤੇ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਲ ਤੋਂ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਂ ਰਹਿ ਗਏ। 1952 ਦੀਆਂ ਪੈਸਸੂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਵੀ ਅਲਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਜੋ 1952 'ਚ ਟਿਕਟ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ) ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚ ਚਲੇ ਗਏ।

19. 1955 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਖ ਥਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੜ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ., ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਦਲ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀ ਰਾਜਾ, ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਆਏ।

20. 1962 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਤੇ ਸੰਤ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣ ਗਏ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਕਾਂਗਰਸ, ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤੋਂ ਵਧ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਬਣਾਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਸੀ।

21. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੂਰਸੀਆਂ, ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਫੇਰੂਮਾਨ, ਮੁਸਾਫਰ, ਕੈਰੋਂ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌਕੇ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੰਮੀ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੁਰਨਾਮ

ਸਿਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

22. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1920 ਤੋਂ 1972 ਅਨਗਿਣਤ ਮੌਰਚੇ ਲਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ, ਨਾਭਾ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਦਿਲੀ, ਡਸਕਾ, ਫਿਰ 1926 ਤੋਂ 1947 ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ, 1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, 1960 ਦਾ ਮੌਰਚਾ, 1965, 1966 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਈ 1969 ਤੇ 1970, 1972, ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਲਾਏ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸਨ। 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਾਸਤੇ ਸਨ। 1970 ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਨ। 1972 'ਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ 1973-74 ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਅਤੇ ਖਾਲਸਤਾਨ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਹੱਕ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਅਤੇ ਖਾਲਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਚੱਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਫਲਤਾ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖ ਹੀ ਦੱਸੇਗਾ।

23. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਤਬਦੀਲੀਆਂ 1948 ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ—ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ 1969, 1970 ਅਤੇ 1973 ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ' ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਦਾ ਲੇਬਲ ਲਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਬਲਾਂ ਅਧੀਨ ਖਾਲਸਤਾਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?—ਪਤਾ ਨਹੀਂ!

24. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਤ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ (1943) ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ (1949), ਯੰਗ ਮੈਨ ਸਿੱਖ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਲ, ਕਲਗੀਧਰ ਸੇਵਕ ਦਲ (1963), ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (1973) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਸਲ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਦ ਤਕ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ (ਅੰਸ਼ਕ—ਪਰ ਕਈ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ) ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

25. ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਬਕਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪਰਫਲਤ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਰਾਜ ਮਿਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਹਿੱਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ, ਧਰਮ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ।

26. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗਰੁੱਪ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ

ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਵੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ 1925 ਤੋਂ 1975 ਤਕ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਫੁੱਟ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇਗੀ।

27. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰੋਲ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। 1943 ਤੋਂ 1961 ਤਕ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਰੋਲ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਂਜ 1949 ਤੋਂ 1961 ਤਕ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅੱਜ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤਾਂ ਹੈ ਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਪ੍ਰਬੰਦੀ ਵਿਚ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਕੁੰਡਾ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹਨ।

28. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰ 1948 ਤੋਂ 1951 ਅਤੇ 1956 ਤੋਂ 1969 (ਲਗਭਗ) ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਰਿਹਾ ਫਿਰ 1956 ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਫਿਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਦੋ ਵਾਰ) ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਬਖਸ਼ਦਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਕੁਰਪਟ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ, ਜਥੇਜਹਿਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

29. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋਲ 'ਫੀਡਿੰਗ ਫੋਰਸ' ਦੀ ਕਮੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵਿੰਗ ਥੋੜੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੋਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ 1962 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਫੁੱਟ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਤਮ-ਜਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿਰਫ ਵਡੇ ਵਡੇ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਪੂਰੇਗਾ। ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੁਖ ਮੌੜਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਗਰੀਬ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਦਰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋਵੇ।

30. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇ ਵਿੰਗ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੰਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ

ਏਸ ਪਾਸੇ ਸੋਚਣ ਦੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।...ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯੁਵਕ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਕੇ ਅਪਣੀ 'ਫੌਜ' ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਕਸਰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢਕਣ ਦੇਂਦਾ। ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਪਹਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਲੋਂ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਵਰਕਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ, ਪਾਲਸੀ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਪਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਮੈਨੀ-ਫ਼ੈਸਟੋ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣਾਉਣ ਆਦਿਕ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਨਿਗਾਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਲਗਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੇਂਡ ਜਥੇਦਾਰੀ ਅੰਸ਼ ਪਾਲਸੀ ਉਪਰ ਹਾਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੋਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅੰਨ੍ਹਾ-ਪਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

31. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਪਤੀਆਂ ਮਗਰ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ "ਪੰਥ" ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

32. ਹਰੀਜਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਖਰੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਜੇ ਤਕ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਹੇ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਰੀਜਨ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰੀਜਨ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫੀਡਿੰਗ ਫੋਰਸ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

33. ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ "ਜੱਟ" ਅਤੇ "ਭਾਪਾ" ਦੇ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਮਾਹੌਲ ਹੈ। ਭਾਪੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਤੇ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਚੰਗਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਜੱਟ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਯੋਗ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ (ਜੋ 1962 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੱਦ ਟੱਪ ਗਿਆ ਹੈ) ਸਿਰਫ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਦੀ ਫੁੱਟ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

34. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਸੰਨ 1947 ਤਕ ਮੁਖ ਸਹਿਯੋਗ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਲਾਲਚੀ ਅੰਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ 1948 ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ 1957 ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਲੜੀਆਂ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਹਰ ਵਾਰ ਘਾਟਾ ਹੀ ਪਿਆ। 1962 ਵਿਚ ਜਨਸੰਘ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਮਊਨਿਸਟਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਰੀਪਬਲਕਨਾਂ

ਨਾਲ ਸਾਥ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਲਾਭ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਾਂ 1967 ਵਿੱਚ ਕੰਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਜਨਸੰਘੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਜੋ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ।

35. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1970 ਵਿਚ ਵੀ. ਵੀ. ਗਿਰੀ ਜਾਂ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਸੌਦਾ ਘਾਟੇਵੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾ। ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਅੰਸਰ ਕਾਰਨ ਨਾ ਪੁੱਗ ਸਕਿਆ। 1969-70 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਫਿਰਕੂ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਦਾ ਰੋਲ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

36. 1974 ਵਿਚ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਚਲਾਏ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਘਾਟਾ ਵੀ ਪਵੇਗਾ। ਸਚੇ ਅਕਾਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਜੇ. ਪੀ. ਅੰਦੋਲਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਥਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦਾ ਏਕੀਕਰਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੰਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰੂਸ, ਚੀਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ 'ਸਭ ਕੁਝ' ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।

37. ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। 1967 'ਚ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪਾਰਟੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਿਤਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਤਨੀ 20 ਸਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਅ-ਸਿਆਣਪ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1971 ਅਤੇ 1972 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸੈੱਲ ਨਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਦਫ਼ਤਰੀ ਬਾਬੂ, ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਦਕਾਨਦਾਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਆਮ ਆਦਮੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਨੌਜਵਾਨ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣੇ ਨਾ ਆਏ। ਹਾਕਮ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਾ ਲਈ ਸਗੋਂ ਦੁਰਫ਼ਾਰਿਆ। ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਮਾਇਕ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਾਂ ਧਕਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ "ਯਾਰ" ਕਾਂਗਰਸੀ, ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਪਟ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਪਣੇ ਹਥਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਲਾਭ, ਕੋਟੇ, ਪਰਮਿਟ

ਆਦਿਕ ਆਪਣੇ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ “ਵੇਚਿਆ”। ਇਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ, ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਅਕਾਲੀ, ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

38. ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲਾਭ ਉਠਾਂਦੇ। ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਬੱਚਾ ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ, ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ, ਪਟੇਲ, ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹੀ ਪੜਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ, ਗੁਰੂ, ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਪੰਥ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੀਹ ਅਕਾਲੀ ਬਨਣਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਂਜ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

39. ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰਮਾਇਆ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਬੁੱਧੀ-ਜੀਵੀ (ਹਰ ਸਿੱਖ ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਕਾਮਰੇਡ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ) ਔਰਤਾਂ, ਹਰੀਜਨ ਆਦਿਕ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਵਰਕਰ ਵੀ ਕਦ ਤਕ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗਦਾਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ, ਤੱਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਤਾਂ ਇਕ ਬੁੱਧੀ ਜੀਵੀ ਸ੍ਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੇ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।

40. ਕਨਿੰਘਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਡੋਗਰੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਵਰ-ਨਣ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਗਧੇ ਜਰਨੈਲ ਸਨ।’ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ [ਵੇਖੋ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ (ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਹੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

...ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਰਾਖਾ ਹੈ.....।

ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. 'ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ' ਤਿੰਨ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉੱਚਾ, ਅੱਗੇ ਦਾ ਤੇ ਦਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਲੀ, ਅਕਾਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 1609 ਦੀ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜ ਹਾੜ 1666 (ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ) ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸੀਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਸੀਟ ਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਰੱਖਿਆ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਤਖਤ ਜਾਂ ਸੀਟ।

2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਪਖ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ-ਜਹੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਨਿਸ਼੍ਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਆਰਥਕੀ—ਸਮਾਜਕੀ—ਰਾਜਸੀ” ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਬਝਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ 1609 ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵੀ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਦਸੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸੀ। ਇਸ ਤਖਤ ਤੋਂ ਸਾਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੁਰਮਾਨ, ਪਲਾਨਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਐਲਾਨ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਫੈਸਲੇ, ਆਰਥਕ ਬਣਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਤਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਆਈਨੀ (Judicial, Administrative, Constitutional) ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਕੋਲ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪਹਿਲੀ ਲੜੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਹਤਰਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

3. ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਸੀ ਘੋਲ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਇਹ ਘੋਲ ਨਜ਼ਮ ਰਿਹਾ 1675 ਦੀ 15 ਨਵੰਬਰ ਧਿਛੋਂ ਇਸ ਦਾ ਬਿਗਲ ਫੇਰ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੂਸਰਾ 'ਅਕਾਲੀ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਰਾਜਸੀ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ।

4. 30 ਮਾਰਚ 1699 ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਖਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਤੰਤਰ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਰੂਪ ਸ਼ੁਰੂ

ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਥਾਪ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਆਰੰਭਿਆ, ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੋਧ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਆਰੰਭਿਆ।

5. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਤਾ। ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਡਸਿਪਲਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਖਰੀ, ਛੁਪਵੀਂ, ਇਕਲੀ ਅਤੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਜਗਾ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਆਰਥਕ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਪਿਰਤ ਚਲਾਈ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੰਡ ਕੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁਚੱਜੀ ਪਲਾਨਿੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦਿਤੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਫ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਹੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿਲ ਗਈਆਂ। ਆਰਥਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈਂ'। ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਸਿਓ ਗਰੀਬ 'ਕਰੋਧ ਪਰੇ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਵਰਗੇ ਪਰੋਲੀਤਾਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਸਾਈ। ਸਮਾਜਕ ਪੱਖੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਵਡੇ-ਛੋਟੇ ਦੀ ਇਕੋ ਜਗਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ। ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਢਿਲ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਅਕਾਲੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਥਾਪ ਕੇ ਦਖਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਰ 22 ਦਸੰਬਰ 1714 ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

6. ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਤਾਕਤਵਰ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ। ਫੌਜੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਗਲ ਆਚਰਣਕ ਪੱਖ ਦੀ ਸੀ—ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਕੁਰਪਟ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਡਿਕਟੇਟਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਕਤ ਕੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਫੈਲਾਅ ਨਾ ਕਰਨਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਤਾਕਤ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੇਂਦਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇੱਕਠਾ ਕਰਦਾ। (ਮਗਰੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਜ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ-ਸ਼ਿਪ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਆਗੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੈ, ਉਹੀ ਆਗੂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ

ਕਮੇਟੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਆਗੂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਰੂਸੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਪੋਲਿਟ ਬਿਊਰੋ ਹੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ।)

7. ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਐਸ ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਧਰ ਅਕਾਲੀ ਇਕ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਉਥਮ ਪ੍ਰਥਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਵਾਬ' ਬਣਾ ਕੇ ਜਗੀਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ 29 ਮਾਰਚ 1748 ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ 10 ਅਪਰੈਲ 1754 ਨੂੰ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਜੱਥੇ ਤੇ ਦਲ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ **ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤ (Power Politics)** ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਇਸੇ ਜੰਗੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 1761 ਵਿਚ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਖਸ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਕਾਲੀ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। 1780 ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੇ 40 ਸਾਲਾਂ (ਕ੍ਰਮਵਾਰ) ਉਪਰ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

8. ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਲ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਜਾਂ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਕੁਝ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਂਦੇ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ ਤੇ ਇਧਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤਕ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਾਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੋਧਕ ਸੋਧ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਤੇ ਮਨਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਉਪਰ ਉਹ ਕਰੜੀ ਨਿਗਾਹ ਰਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ 1802 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੰਡ ਲਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਵਾਰ 1921 ਵਿਚ ਬੇਦੀ ਵਰਤਾਓ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ 1962 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ)। ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਰੁਸ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਰਖਿਆ।

9. ਪਰ 14 ਮਾਰਚ 1823 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਿਘਾਰ ਵਲ ਚਲ ਪਈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਪਰਖਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਦੇ ਨਾ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਉਪਰ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕੁੰਡਾ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ 1839 ਵਿਚ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸਿਰਫ 10 ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ

ਰਾਜ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਰ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਨਿਮੋਝੂਣਤਾ, ਹੌਸਲਾ ਹਾਰੀ ਅਵਸਥਾ (Demoralization) ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਸਨ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਇਤਹਾਸਕ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ 140 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਕਾਰ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਗਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਖਿਰ ਹਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ਼ਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ, ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਭਲਾਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ, ਅਕਾਲੀ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ, ਰਾਜਸੀ, ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਲਾਭ ਵਾਲੇ ਅਹੁਦੇ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਅਜ ਤਕ ਭੁਗਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ।

10. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ, ਆਪਣੀ ਮਿਨੀ-ਸ਼ਕਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜਸੀ-ਸਮਾਜਕੀ ਆਰਥਕ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਝੜੀ ਜਲਦੀ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਲੀਸ ਚੌਕੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਹਿੰਦੂ ਮਨਮਤੀ ਦੰਗ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲਿਆ ਤੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਪੀੜੀ, ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਕਿਸਮ ਦਾ ਢੋਂਗ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਰਾਜਸੀ ਪਖੋਂ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਖਤਾ ਅਵਾਰ-ਵਾਦ ਦਾ ਢੋਂਗ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਅਗੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਪੱਖ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਪਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ 'ਅਕਾਲੀਆਂ' ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸੀ।

11. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਰਮ ਦੜਾ 1873 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਇਹ ਸਭਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢੇਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੌਰਾਨ 10 ਅਪਰੈਲ 1875 ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਗਈ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਚੈਲੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਅ-ਨਰਮ ਅਕਾਲੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ' ਅਤੇ 'ਮੇਰਾ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸੰਬਾਦ' ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

12. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਮੁੜ ਹੋ ਗਈ 1879 ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਮ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਮੁਤ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ 1880 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ" ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿੰਦਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਈ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਿਹਰਾ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਜਨਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਅਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਖ ਇਕ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਸਿਖ ਸੁਧਾਰਕ ਅਕਾਲੀ-ਵਾਦ ਵਲ ਇਸ ਨਵੇਂ ਕਦਮ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਟਪਲਾ ਪਾਉ ਪ੍ਰਚਾਰ “ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਭਵਿਖਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਆਏ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹਨ।”

13. ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਦਮ ਚੁਕਣੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ 1881 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।¹ ਇਸ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਠੀਕ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਵਧ ਗਈ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ 1905 ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

14. ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਸੀ-ਸਮਾਜਕੀ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 8 ਅਗਸਤ 1881 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਆਰ.ਈ. ਈਗਰਟਨ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ:

“I think it would be politically dangerous to allow the management of the Sikh temples to fall into the hands of a Committee emancipated from govt. control and I trust your Excellency will assist to pass such orders in the case as will enable to continue the system which has worked out successfully for more than 30 years.....”²

(ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਹਥ ਦੇਣਾ ਰਾਜਸੀ ਪੱਖੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਨਾਬ ਅਜੇਹੇ ਆਰਡਰ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਤੋਂ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ...) ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਜਥੇ-ਬੰਦੀ ਹਥ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਪੂਰਾ ਰਾਜ ਹੈ (State within a State)। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹਾ ਡਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਕ ਨਰਮ ਨੀਮ-ਸੁਧਾਰਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। (ਅਜ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕੰਟਰੋਲ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਉਸੇ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵਖਰਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਵਖਰੀ ਕੌਮ ਕਹਿਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਡਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ)।

15. ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਜੂਨ 1889 ਵਿਚ

ਮਿਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ 20 ਜੂਨ 1889 ਨੂੰ ਰੂਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂ 'ਸਰਦਾਰਾਂ' ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਵਿਚ 'ਸਲਾਹ' ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ³। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਰਗੀ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਲ ਤੋਰਨਾ ਸੀ।

16. ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਰਮ ਨੀਮ-ਸੁਧਾਰਕ, ਨਰਮ ਨੀਮ-ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਨਰਮ ਅਕਾਲੀ ਬੜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 5 ਮਾਰਚ 1892 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰਕ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਬੁਧੀ ਵੀਵੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ। ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਤਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

17. ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ 11 ਨਵੰਬਰ 1901 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਆਗੂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੀ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1902 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਤਾ-ਪੇਸ਼-ਕਰੂ ਅਤੇ ਠੰਡੀ-ਨਰਮ ਜਿਹੀ ਪਾਲਸੀ ਨੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਬਣਾਇਆ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸਿਖ ਬੇਹਤਨੀ ਵਾਸਤੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗਾਂ ਰਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਗ਼ੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

18. 1912 ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਖਰਾ ਸੌਂਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਝੱਬਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨਮਤ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਅਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਅਕਾਲੀ ਵਾਲਾ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਝਬਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਰਗਰਮ ਸਾਲ 1926 ਤਕ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਝਬਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਚੂ ਹੋ ਗਈ।⁴

19. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਖ ਵਖ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਸੰਬਰ 1916 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਮੁੜ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੌਦੇਸ਼ਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 40 ਵੀਂ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੋਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 93,725 ਸਿੱਖ ਸਨ (ਹਿੰਦੂ 92,450 ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ 1,37,984 ਸਨ) ਪਰ ਸਿੱਖ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।⁵

20. ਇਸ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਅਗਸਤ 1917 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ⁶ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ :—

- (1) ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗਿਣਤੀ 20 ਫੀ ਸਦੀ ਹੈ ।
- (2) ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ।
- (3) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਿੱਤੇ ਹਨ ।
- (4) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਧੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਰਾਜੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ।
- (5) ਸਿੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ, 40 ਫੀ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ 20 ਫੀ ਸਦੀ ।

ਇਸ ਕਰ ਕੇ :—

- (ੳ) ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।
- (ਅ) ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ।
- (ੲ) ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਲੇ ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੀ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਮਜੀਠੀਆ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ।

21. ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ (1914—18) ਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਲ ਸਿਧੀ ਸੜਕ ਲਿਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।⁷ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਛਲਨੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ । ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਇਹ ਗਲ ਪਹੁੰਚੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੋਸ ਤੇ ਦੁਖ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ । 10 ਤੋਂ 12 ਅਪਰੈਲ 1914 ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ । ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ । ਪਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਜੀਠੀਆ ਆਦਿਕ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ।⁸ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਵਾਸਤੇ ਜਹਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਰ ਉਸਾਰ ਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਇਹ ਮਸਲਾ ਮੁਲਤਵੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਨਵੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਈ । ਪਰ ਦੀਵਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਰਿਹਾ । ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ । ਬੇਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਾਲਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੇ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਰੋਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ

ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੋਸ ਜਲਸਿਆਂ ਤੇ ਜਲੂਸਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

22. ਇਸ 'ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ' (ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਫਜ਼ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਅਪਣੀ ਕੁਮਕ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਗ ਭਗ 1600 ਰਾਉਂਡ ਚਲੇ ਤੇ 700 ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੰਘ ਤੇ 600 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਡਰ, ਘ੍ਰਿਣਾ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਡਰ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

23. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰੋਪਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਨਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੰਮਾਕੂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਦੰਡ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਰ-ਹਿਤਾਂ, ਵਿਭਚਾਰ, ਕੁਰਪਸ਼ਨ, ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਨੇਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ "ਅਕਾਲੀ" ਪ੍ਰਗਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਰ, ਬੇਚੈਨੀ, ਨਫਰਤ, ਗੁੱਸਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਲਗ ਰਹੀ ਢਾਹ ਪੰਥਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹੀ ਸਭ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬਨਣੇ ਸਨ।

24. ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਖਨਊ ਪੈਕਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ 8 ਦਿਸੰਬਰ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ "ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ" ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।⁹ ਲੀਗ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਲੀਹ ਤੇ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਜਲਾਸ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ: ਬ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ, ਕੈਪਟਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੈਂਟਰਲ), ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।¹⁰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਗੂ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ (ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਹੀਰੋ) ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਾਸਤੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।¹¹ ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਕਿਉਂ ਕਿ, ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣੀ ਸੰਭਵ

ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਡਰੇਟ ਸਿੱਖ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ।

25. ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਵਿਚ ਲੀਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਇਜਲਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ 11-12 ਸੌ ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਖਾਸ ਸੱਦੇ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਡਾਕਟਰ ਸੈਫ-ਉਦ-ਦੀਨ ਕਿਚਲੂ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਮ ਆਜ਼ਾਦ, ਮੌਲਾਨਾ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ, ਡਾ: ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤੀ ਆਗੂ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਚੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਜਲ ਜਲੂਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਲਗਭਗ ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ “ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਾਪਰਵਾਹੀ” ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਮਤੇ ਵਿਰੁਧ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲੇ, ਪਰ 10-15 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਭਾਰੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ 22 ਜੁਲਾਈ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਈਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਡਰੇਟ ਸਿੱਖ, ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।) ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਦਸੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਪ੍ਰਿੰ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਯਾਦਾਂ,
(ਅਖਬਾਰ ਜਥੇਦਾਰ 13 ਅਗਸਤ 1967 ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਲੇਖ)
- (2) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ — “ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ” (ਪੰਨਾ 4)
ਸ਼੍ਰੋ: ਸਿਖ ਸਮਾਜ, ਸੰਤ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ-24
- (3) ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ — ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ । ਪੰਨਾ 61
- (4) ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ
- (5) (6) ਅਤੇ (7) ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ Struggle for Reform in Sikh Shrines—Ed. by—Ganda Singh, Amritsar (1965)
- (8) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਪੰਨਾ 11)
- (9) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ 10-12-1919
- (10) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ 30-12-1919
- (11) ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਦੀ ਸਿੱਖਜ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) (ਪੰਨਾ—106)

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

1. 1905 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਤੇ ਮਨਮਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੱਖ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਜਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਹਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹੇ। ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ 1909 ਵਿਚ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ 'ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੈ?' ਲਿਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ (Sovereignty) ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ (ਵਾਇਸ ਰਾਏ) ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਾਸਤੇ ਸੜਕ ਸਿਧੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਾਹੁਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਤਿੰਨੋਂ ਝਬਾਲ ਭਰਾ, ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੜੇ ਰੋਸ ਵਿਚ ਆਕੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੰਗ (1914-18) ਮੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨਵੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

2. ਸਿੱਖ ਆਗੂ 27 ਦਸੰਬਰ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਮ ਦੀ ਨੀਮ-ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਰ੍ਹਾ ਸਿਰਫ ਦੋ ਚਾਰ ਨਰਮ ਜਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ। ਇੱਧਰ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੌਜ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨੇ ਰੋਸ ਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

3. ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ 1920 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਲੜਾਕੂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਉਦੋਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ' ਛਾਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ 21 ਮਈ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਾਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਤਹਿਸੀਲ-ਦੌਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ਵੀ ਐਡੀਟਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਖਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਭਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਉਂਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਆ ਗਿਆ ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ ਜੇ—' ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਫਜ਼ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਥੇਬੰਦਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ 1922 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ¹ :—

‘1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਚੁੱਕੀ, ਗਾੜ੍ਹੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਆਏ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਰਮ ਦਲੀਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਨੁਕਸਾਨ-ਹੀਨ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਲਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਈਜ਼ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤੇ ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਆਈ। ਪਹਿਲਾ ਝਗੜੇ ਵਾਲਾ ਥਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸੀ। ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਐਜੀ-ਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਚੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਬਣਦਾ ਗਿਆ, ਚੰਗੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੋਕਲ ਜਥੇਬੰਦ ਯੂਨਿਟਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਜਿਲਾ ਸੀ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਮਸਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਭਾਦੋਂ (ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ) ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕੋਈ 70—80 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਘਟ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮਦਦ ਆ ਰਾਈ—ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੀ।

(ਪੈਰਾ 26)

ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਪਰੈਲ, ਮਈ ਤੇ ਜੂਨ ਦੀ ਇਸ ਛੋਟੀ ਹਿਲਾਜ਼ਲ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਨਾ—ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹਰ ਹੀਲੇ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ‘ਹਰ ਹੀਲੇ’ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾਵਾਰ ਕੋਟਾ ਨੀਯਤ ਕਰ ਕੇ 5000 ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਇਸ ਅਪੀਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ, ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 5000 ਤੋਂ ਘਟ ਸੀ ਪਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ

ਕਿ ਇਹ ਮਿਲਵਰਤਣ, ਅਪੀਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਮਾਸੀ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਗਲਤ ਸੀ। (ਪੈਰਾ 29)

ਪਟਿਆਲਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਨਾਭਾ, ਅਦਿਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ 3000 ਤੋਂ 4000 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਰਤੀ ਸੀ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇ।

(ਪੈਰਾ 31)

ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ :—

“ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵਾਇਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤਨ, ਮਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਾਂਗਾ। ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਸੀਬਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਕਰਾਂਗਾ।” (ਪੈਰਾ 35)

ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲਨਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਟੇਜ ਤੇ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। (ਪੈਰਾ 35)

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਡਸਿਪਲਿਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸੰਸਥਾ ਬਣੇ, ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇਜਾ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ (ਡਾਕ ਆਦਿਕ) ਢੰਗ ਕਿੰਨਾ ਅਸਰ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਕਾਲੀ ਤਕ ਕਿੰਨੀ ਸੁਰਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੈ। (ਪੈਰਾ 39)

ਚੁਣੇ ਹੋਏ 5000 ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਨਿਬੜਣ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੌਰਸ ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਨੇਮਬੱਧ ਪਰੇਡ ਜਾਂ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕੋਮਾਗਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇਸ ਅਕਾਲੀ ਫੌਰਸ ਨੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਵੇਲੇ ਸੀਟੀਆਂ ਤੇ ਹਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। (ਪੈਰਾ 39)

ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਗੈਰ-ਸਿਆਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੀ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਉੱਤੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗਰਮ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਡਰੇਟ ਅਕਾਲੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਤੇ ਮਿਲ-ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਤਨੇ ਤਾਕਤਵਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਉਪਰ ਅਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਣ । (ਪੈਰਾ 40)

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਜਾਗਰਤੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਿਖਾਉਣਗੇ । ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਪ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਿਰੋਲ ਸਿਆਸੀ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਲੋਂ 'ਚਲਾਈ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਕ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਣੀ ਸੀ । ਤਦ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੀ ਆਉਣੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਹੀ ਦਬਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੀ ਪਲਾਨ ਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਢੰਗ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਸੱਦਾ, ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁ: ਤੇਜਾ, ਨਨਕਾਣਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਮਾਪ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ, ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਹੱਲ, ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । (ਪੈਰਾ 41)

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 1907 ਦੇ ਜਲਾਵਤਨ ਸ੍ਰ: ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਲਹਿਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਟਰੇਲਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੜ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਭਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—ਇਸ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਮ ਹੈ । (ਪੈਰਾ 43)

ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼-ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੂਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ । ਇਹੀ ਹਮਲੇ ਵਿਗੜੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹਨ । (ਪੈਰਾ 44)

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਕੋਲ (1) ਸ਼੍ਰੀਰਕ ਹੌਸਲਾ ਅਤੇ (2) ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਦਸਤੇ ਦਾ ਵੀ

ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਬਿਲਕੁਲ ਪੇਂਡ ਲਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਇਕ ਕੌਮੀ ਇਤਹਾਸ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਮੋੜ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਿਸਤੇਮਾਲ ਨਿਕਟ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਹੈ।

(ਪੈਰਾ 45)

(4) ਉਪਰੋਕਤ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੋਮਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਪਰੈਲ 1920 ਤੋਂ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਰਚੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ 21 ਮਈ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਛਪਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਾਹੀ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਸ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 100 ਸਿਰਲੱਥ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿੱਚ ਛਪਵਾਈ। ਸ੍ਰ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸ੍ਰ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ੍ਰ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਸੀ।²

(5) ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਇਹ ਭਰਤੀ ਸਿਰਫ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ, ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਬਾਰ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ. ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।³

(6) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ—ਵਰਤਮਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1920 ਦੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 14 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਮ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ (14 ਦਿਸੰਬਰ 1920) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਦੋਂ ਹੁਕਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜੱਥਾ ਦੱਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

(7) ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ

ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸ੍ਰ: ਭੁੱਚਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਕਮੇਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਰਾ ਸੌਂਦਾ, ਕੋਰ ਬਾਬਾ (ਗੁਜਰਾਤ), ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਉਥੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਭੁੱਚਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਇਸ ਤਲਖ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਿਯਮ ਨੰਬਰ 30 ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇਗਾ। ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਦਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਸਿਤੰਬਰ 1921 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 5000 ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ “ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ 5000 ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਾਂਗੇ।” ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਲਿਆ।⁴ ਇੰਜ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

(8) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਪਤਿਤ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਕੇਸ-ਹੀਨਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ 1886 ਦੀ 3 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨੀ ਦਾਅਵਾ ਨੰਬਰ 807 (ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਰਹਿਤ-ਧਾਰੀ 35 ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

“Only a celibate above 35 could be appointed as priest of Golden Temple.”⁵

9. ਹਕੂਮਤ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਕੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰਾਇਆ, ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਾਲੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਚੁਪਚਾਪ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਲਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਲਈ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਕ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਤੇ।

10. ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਚੁਣੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਸਿੱਖ ਸਰਬਰਾਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ,

ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਜੋਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਗਤ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

11. ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਏਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੁੱਡੇ ਰਖ ਕੇ ਕੁਟਣਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਆਗੂ **ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ** ਨੂੰ ਵੀ ਇਕਲਿਆਂ ਘੋਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਝਾਲੀਏ ਭਰਾ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਰਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਰਮਾ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣੇ ਪਏ ਅਤੇ 5 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ 13 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ । ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਪੋਸਟ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਮਕਾਇਆ ।

12. ਪਰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ—ਆਪਣਾ ਇਕ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆ—ਆਨਰੇਰੀ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਨੰਗਲੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਧਰਮ ਤੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਡਿੱਠ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘਰ ਗਈ ਸੀ । ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀ ਸੀ ।

13. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੋਵੇਂ, ਸਰਬਰਾਹ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਨ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਦੁਰਾਚਰ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਦਰਜ ਹੈ :—

“.....ਮਸਿਆ ਦਾ ਇਹ ਮੇਲਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਗੰਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਗੁੱਡਿਆਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਦੋਹੜੇ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਗੰਦੇ ਬਕਦੀਆਂ, ਨਾਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਹੁੰਦੇ ਬੇਰਾਂ ਤੇ ਲਡੂਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਬੀੜੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਮਛਰੇ ਹੋਏ ਗਭਰੂ ਡਾਗਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਰੱਖੀ ਬੱਕਰੇ ਬੁਲੰਦੇ ਤੇ ਛੇੜਖਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਧੱਕੇ ਪੈਂਦੇ, ਲੜਾਈਆਂ ਹੋ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ । ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਚੋਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਜਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਆਦਿਕ ।”

14. ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਮਸਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸ਼ਰਧਾਲੂ

ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਸਨ। 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਲਟਕਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਬਣਨ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਅਜੇ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਹੀ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣੀ ਸੀ, ਨਾ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਦਲ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਬੜੇ disciplined ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

15. ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਕਾਲਖ ਦਾ ਟਿਕਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਪੱਤਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸਰੋਪਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ—ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਮਿਲਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਅਜ ਵੀ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਅਨਮਤੀਏ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਚੌਧਰ ਨੂੰ ਪਠੇ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ, ਇਖਲਾਕ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ ਗੁਣ ਦਾ ਇਕਸਾਰ ਨਿਘਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋੜ ਸੇਵਾ ਭਾਵ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਚੇਂ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਗੰਦੇ ਗੀਤ, ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਦੋਹੜੇ ਅਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜ ਖਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਰੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ “ਲੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਦੁਕਾਨ ਹੈ।” ਅਤੇ ਇਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੇਚਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਗਰੰਥੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਕੀਤੀ ਕਿ—“ਜੇ ਔਰਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਔਣਗੀਆਂ ਅਸੀਂ ਬੇਪਤੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਔਰਤਾਂ ਭੇਜਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਭੇਜਣ.....”

16. ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ‘ਸਿੰਘ ਸਭਾ’ ਲਹਿਰ ਲਈ ਵਡੀ ਘਿਰਨਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ‘ਸਿੰਘ ਸਭੀਆ ਜਾਂ ਸਫੀਆ’ ਇਕ ਘਿਰਤਤ ਪਦ ਸੀ, ਕਛਿਤ ਤਾਂ ਗਾਤਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਾਗੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਅਜਬਾਨਾਂ ਅੰਤਰ ਉਸ ਦਾ ਥਾਂ ਉਪਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਉਤਾਰ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸ. ਬ. ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਜੋ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸ੍ਰ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭੇਟ ਕਰਨ ਸੀ ਹਰਿਮੰਤਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਗੁਰਮਤ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ।⁶

17. ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ, ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖੀ ਤੜਪ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ। ਸੰਨ 1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਦਾ, ਫੇਰ ਕਦੇ ਨਾ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ, ਹੜ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਬਤ ਹੋਈਆਂ।

18. ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। 1920 ਤੋਂ 1930 ਤਕ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਪਰ 1926-27 ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਅਜ਼ਾਤੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ਼੍ਰੋ-ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਤੇ 1930 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ—

1. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ ਸਮਿਥ—(S. P.) Political—C. I. D. Pb.—
V. W. Smith :—"Akali Dal & S. G.P. C., C. I. D. report dated 22. 2. 1922" by Punjab Govt. Criminal Investigation Department—Govt. Press, Simla—1922.
- 2—3. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ। ਸਫਾ 13 ਅਤੇ ਸਫਾ 19।
4. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ—ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ। ਸਿੰਘ ਬਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (1951) ਸਫਾ 154—155.
5. ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ 20—6—1886.
6. ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ) ਸਫਾ 13—19.

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ (1914-25)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ

1. 1911 ਵਿਚ ਜਾਰਜ ਪੰਜਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੜਾ ਸਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। 1914 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈਂਡ ਐਂਡ ਯੂਜ਼ਿਜ਼ਨ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਸੜਕ ਸਿੱਧੀ ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਮਹੰਤ ਪਾਸੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਲਈ।¹ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਭ ਪਾਸੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਜਾਗਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ 1914 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਡਾਨਫਰੰਸ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 10 ਤੋਂ 12 ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜਥੇਬੰਦ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਰਈਸ) ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੰਧ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।² ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਜਲਸੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਵਖਰੀ ਸਟੇਜ ਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁ: ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ।

2. ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਭਾਂਪ ਕੇ 3 ਮਈ 1914 ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 245 ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਗੋਲੇ ਗੋਲੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ।³ ਇਹ ਮਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ :

“ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਅਜਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੇ ਤਦ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ

ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖੇਤਰਫਲ ਨੂੰ ਘਟਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹੋਣ...⁴

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਢਿੱਲੇ ਮਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਕਿ ਗੁ: ਦੇ ਬਾਗ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਆਮ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

3. 31 ਮਈ 1914 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੰਡੇ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਗੂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੀ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਕਿ “ਸਰਕਾਰ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਤੁਰਤ ਉਸਾਰ ਦੇਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਟਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਗੇ।”⁵

4. ਅਗਸਤ 1914 ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਹੁਣ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਹੁਣ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੰਧ ਢਾਹੁਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ? ਇਹ ਗਲ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।” ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਮੰਨ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਅੰਦੋਲਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

5. ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ 1918 ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ 1914 ਦਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵਾਇਦਾ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। 18 ਤੋਂ 20 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮਾਗਮ ਬ੍ਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਮਤੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿਰ ਸੀ। ਜੂਨ ਜੁਲਾਈ 1920 ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਰੋਜਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਛਪਵਾਈ:

“.....ਇਕ ਸੌ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਲਈ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਜਿਹੜੇ ਸਜਣ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਇਕ ਸੌ ਨਾਂ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਧ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ

ਕੰਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਏਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਰੋਕੇਗੀ ਤਾਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇਗਾ, ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇਗਾ।”⁶

6. ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਛਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਨਾਮ ਆ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਥੇ ਨੇ 15 ਦਿਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦਮਣ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮੈਕਲੇਗਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਰ ਹੂ ਬ ਹੂ ਬਨਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਵਾ ਲਿਆ। ਜੱਥੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 23 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਕੰਧ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੋਰਚਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ।⁷

7. ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ, ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਕੇ ਪਿਛੋਂ) ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਵਾਰ ਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਗੜਬੜ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ।

8. ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਮੋਰਚਾ (1914 ਤੋਂ 1920 ਤਕ) ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਜਾਗਰਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

9. ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ (ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਉਂਜ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਚੀਫ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਵਿਭਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਿਰਦੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਉਂਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਐਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

10. ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਾਝਾ ਦੀ 1903-4 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ, ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ, ਆਮ ਸੀ। ਮਸਿਆ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਗੰਦੇ ਦੌਹੜੇ ਬਕਦੇ ਛੇੜਖਾਣੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਬੇਰਾਂ ਅਤੇ ਲਡੂਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਪਰ ਡੋਹਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਢੀ ਅੱਗੇ ਮੁਜ਼ਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ।”⁸

11. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੰਤ ਸਾਧੂ ਰਾਮ, ਫਿਰ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੁਣ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਇਥੋਂ ਦਾ ਮਹੰਤ ਸੀ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ। 1905 ਤਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਗਸਤ 1906 ਵਿਚ ਕਈ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਣ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।⁹ ਮਹੰਤ ਮਿੱਠਾ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰਾ ਲਈ।¹⁰ ਮਹੰਤ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ (ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦਾ ਤਖਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।¹¹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।¹²

12. 4 ਫਰਵਰੀ 1918 ਨੂੰ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਫ਼ਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।¹³ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਕਪੜੇ ਵੀ ਧੋਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਲਵਾਈ ਅਪਣੇ ਬਰਤਨ ਉਥੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।¹⁴ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੰਡੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਪੂਰੀ ਕਚੌਰੀ ਵਿਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਆਲੂ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਜੂਠ ਖਿਲਰੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਬਦਚਲਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਗੋਪੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਭਰੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਗੋਰੂਏ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ 'ਚ ਭੇਸ ਧਾਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ 'ਚ ਕਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।¹⁵

13. ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹਰਕਤ ਸੀ—ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਫੱਟੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਛੂਤ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।¹⁶ ਇਹੋ ਜਹੀ ਦਸ਼ਾ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਿਲੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ—ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪੰਥ ਸੇਵਕ, ਦੀ ਖਾਲਸਾ, ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ ਆਦਿਕ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਨਾ ਪੁਜਾਰੀ ਠੀਕ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦਸ਼ਾ ਵਿਗੜਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਆਕੜ ਗਏ।

14. 13 ਅਪਰੈਲ 1919 ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਦੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਫੈਜ਼ਲਾਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਿਆ, ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ, ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਰਸਾਲਦਾਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਤਹਿ ਨਾ ਬੁਲਾਵੇ।

15. ਦਿਸੰਬਰ 1919 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਬਣ ਗਈ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ਸ: ਬ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ। 21 ਮਈ 1920 ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਪੈ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (ਤਹਿਸੀਲਦਾਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ), ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ।

16. ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਤੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦੇ ਮਹੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਇਕ ਮਹੰਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਹੂ ਆਨਰੇਰੀ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਕੀਤਾ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਵੀ ਗਿਆ ਪਰ 20 ਅਗਸਤ 1920 ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 50000 ਰੁਪੈ ਕੌਰਟ ਫੀਸ ਲਾ ਕੇ ਮੁਕਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਇਹ ਫੀਸ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਕਾਫੀ ਖਿਆਲ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਂਦੇ ਧਮਕਾਂਦੇ, ਕੁਟਦੇ ਅਤੇ ਬੇਪਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿਤੰਬਰ 1920 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ। ਝਬਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਪਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡਿਸਟਰਕਟ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ 'ਚ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ 4 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ੀ ਰਖ ਦਿੱਤੀ।

17. 4 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ 13 ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬਣ ਗਈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿ: ਕੰਗ, 6 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।

18. ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਸੁਧਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਫਤਹਿ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬਚ ਗਈ। ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ

19. ਜੁਲਾਈ 1920 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਗਵਾਇਆ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਛੂਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਦਲ ਨੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਛੜੀਆਂ

ਸ਼ਰੋਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿੱਡੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਲਰ ਟਕ੍ਰੇ ਤੇ ਛਵੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਪੁਜਾਰੀ ਜਾਂ ਨੇ ਅਛੂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਵਾਕ ਲਿਆ। ਵਾਕ ਸੀ “ਨਿਰਗੁਣਿਆ ਕੋ ਆਪੇ ਬਖਸ਼ਿ ਲਏ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ...”। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਿ-ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਸੰਗਤ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਿਆ।¹⁷

20. ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 25 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਸੱਦਿਆ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੀ ਬੁਲਾਏ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ 9 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਆਰਜ਼ੀ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਰਬਰਾਹ, ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਏ।¹⁸

21. ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭੜਕਾ ਕੇ ਕੁਝ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਨੇ ਹਲ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪੇ ਹਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ

22. ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ 1919 ਵਿਚ ਬਣੀ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਸਮਾਗਮ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸ: ਬ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ), ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗਵਾਲੀਆ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।¹⁹ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਨਰਮ ਦਲੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ।

23. ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਨਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਰਕਾਰ-ਪੂਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੌਮ-ਪੂਜਾਂ, ਗਰਮ-ਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਾਕੂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਈ।

24. ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ 18-19-20 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ, ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। 20 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਮੁੜੇ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਛ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੈ। ਜਿਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਲੋਗੋਂ ਕੋ ਨਿਕਲ ਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਜਬਰ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਕਾ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ।" 20

25 ਡਾ: ਸੈਫਉਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਠੀਕ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਭਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝਬਰ) ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲਦਾਰ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ) ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਕਿਰਪਾ ਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ, 33 ਫੀ ਸਦੀ ਸਿੱਖ ਸੀਟਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਆਦਿਕ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਲਾਰਡ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ। 21

26. ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ 22 ਜੁਲਾਈ 1921 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ—

ਸਵਰਾਜ ਨੂੰ ਯੋਗ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ

ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਬਣਾਉਣਾ

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਆਚਰਣਕ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ

ਅਧਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਲੀਗ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਸਮਾਗਮ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ 1921 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ 'ਚ ਖਿਲਾਫਤ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਭੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਪਰ 1926-27 ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਜਵਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 1930 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਲਗ ਪਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਬਸ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੁਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ

27. ਸ਼੍ਰੋ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 22 ਇੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 15 ਨਵੰਬਰ 1920 ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਿਨ 10-12 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕਠੇ ਹੋਏ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਇਹ ਦੀਵਾਨ 15 ਤੇ 16 ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਦਿਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੋਲੇ। ਰਾਜਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋ: ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 175 ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ

175 ਵਿਚ 36 ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਬਨਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ 13 ਨਵੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਬਣਾਈ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਮੀਟਿੰਗ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

28. 16 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਹੀ ਦੇਣਗੇ।²³ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਕਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਸਨ। ਨਤੀਜਾ ਉਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਕੋਈ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ 'ਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।²⁴

30 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੋਂ ਕਰਵਾਈਆਂ। 14 ਅਗਸਤ 1921 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸ਼੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਕਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਅਕਾਲੀ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ

29. ਗੁ. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਨਵੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਸਿੱਠਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਗੁ. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥਕ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਕਤਰਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 18 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮਿਲਿਆ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ 31 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵਰਾਜ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ।”²⁵

30. ਝੱਬਰ ਨੇ ਜਵਾਬ 'ਚ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਫਿਲਹਾਲ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਟੁਰ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਵਰਾਜ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੋਰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹਕੂਮਤ ਚੁਪ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਹੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਚ ਮੁਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ

ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਹਿੰਦੂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਰੋਧ ਰਖਦਾ ਹੈ।”²⁵

31. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਥਾ ਨਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜੱਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜ਼ਬਾਨੀ ਝੜਪ ਹੋਈ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਮਹੰਤ) ਨੇ ਕੁਝ 60 ਕੁ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੜਕਾਇਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਮੁਕਰ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਮਹੰਤ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਮੁਕਦਮਾ ਵੀ 20 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਝੱਬਰ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ

32. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੁਢਲਾ ਕਬਜ਼ਾ 19 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। 22 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਡੰਡੇ ਸੌਟੇ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ 200 ਜੁਆਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਲ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਨ।²⁶

33. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿਥ ਦੀ ਗੁਪਤ (ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ) ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜੂਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣਨ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। “ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ ਗਿਆ।”²⁷ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ “ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿਸਟਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।”²⁷

34. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਹਰਿਮੰਦਰ, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਪੰਥਕ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਦਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਥੇ ਕਈ ਪਾਸੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ।

35. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉਪਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਜਥੇਦਾਰ) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਕੇਂਦਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ, ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਜੱਥਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਭੇਜਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।²⁸

36. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ-ਮਹੰਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਖੋਹ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤਿਆਂ ਉਪਰ ਅਮਲ ਕਰਵਾਉਣਾ।²⁹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਜ਼ਿਲੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਬਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਪਧਰ ਤੇ ਸਰਕਲਾਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਜਥੇ ਬਣਨ ਲਗੇ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝਬਰ) ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰਕੇ ਨੇ ਇਸ ਦਲ ਦਾ ਨਾਮ “ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਰਖਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਲੀ ਚਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ।³⁰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ— (1) ਸੰਮੂਹ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ (2) ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਦੋ ਮੰਤਵ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਗਏ।³¹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ

37. ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਬੇਅਦਬੀ, ਵਿਭਚਾਰ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

38. 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦੱਸਿਆ।³² ਅਗਲੇ ਦਿਨ 25 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਤੇ 40 ਸਿੰਘ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ।³³

(1) ਗੁ: ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।

(2) ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ

(3) ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ

(4) ਗਰੰਥੀ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣ।

(5) ਜੋ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇਂਡ ਦੇਣ।

ਉਧਰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਏਧਰ ਪੁਜਾਰੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਮਲੇ ਵਿਚ 17 ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਪੁਜਾਰੀ ਨਠ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ 27 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਲਦੀਨ ਪੁਰ (ਜਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਜਾਉਕੋਟ (ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ) 4 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ।

39. ਇਹ ਹਮਲਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ “ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੇਲੇ ਸਤਕਾਰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ।” ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਲਾਲਾ ਗਿਰਧਾਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਭੋਲਾ ਨਾਥ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਗੁ: ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਕਦਮਾ 9 ਜੁਲਾਈ 1921 ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚਲੀ ਲਿਫ਼ਾਈ ਸੰਬੰਧੀ 9 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ 15 ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ 15 ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਵੀ ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ 28 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

40. 14 ਫਰਵਰੀ 1921 ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੰਰੰਗਾਬਾਦ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ। 18 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਵਿਆਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਠੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਘਣ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਮਹੰਤ ਆਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਸਿਰਫ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ

41. ਗੁ: ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਵਿਚ ਧਾਰੋਵਾਲੀ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਸਗੋਂ ਆਪ ਟਾਕਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਅੰਤਰ ਛਵੀਆਂ, ਕੁਹਾੜੇ, ਟਕੂਏ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ। ਬਾਹਰੋਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ, ਕਾਰਤੂਸ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ। ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਪੀਪੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਰੱਖ ਲਏ ਗਏ। ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਫਾਟਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰੀਆਂ ਰਖੀਆਂ।

42. ਨਵੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਲਡਮਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰੋਵਾਲ ਆਦਿਕ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਡੀ. ਸੀ. ਅਤੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਚਾਨਕ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਂਜ ਵੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਾਜਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਲਾਹ-ਬੰਦੀ ਸੀ।

43. ਸੀ. ਐਮ. ਕਿੰਗ. (ਕਮਿਸ਼ਨਰ) ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ 8 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 16 ਅਪਰੈਲ 1921 ਤਕ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਾਜਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਗਿਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਕਿੰਗ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ “ਮਹੰਤ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਸੂਸੀ ਮਚੀਆਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਸਨ।”³⁴

44. 12 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਸੰਗਲ ਵਾਲੇ ਵਿਚ 53 ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮਹੰਤ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ (ਜਮਸ਼ੇਰ) ਨੇ ਕੀਤੀ।³⁵ ਇਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਚੱਲੰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ 19-20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ “ਸਨਾਤਨੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ” ਬੁਲਾ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਦੀ, ਸੋਢੀ, ਭੱਲੇ, ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਨਿਹੰਗ, ਅੱਡਣਸ਼ਾਹੀ, ਸੁਬਰੇ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੀਏ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਚਰਨ ਦਾਸੀਏ, ਸਹਿਜਧਾਰੀ, ਸਨਾਤਨੀ, ਮਹੰਤ, ਸੰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾਰੀ ਸੱਚੇ ਗਏ।³⁶ ਇੰਜ ਮਹੰਤ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ) ਨੇ ਸ਼ੁਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।³⁷ ਪਰ ਸ਼ੁਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ।

45. ਕਿੰਗ (ਕਮਿਸ਼ਨਰ) ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਕਿ “ਸ਼ੁਕਾਰ ਨੂੰ 19-20 ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਚੰਦਰ ਕੋਟ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ”। ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਾਰ ਦਾ ਝੂਠ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ੁਕਾਰ ਕੋਲ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਸਨ। ਸ਼ੁਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ।³⁸

46. ਸ੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 4-5-6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚ ਸੰਮੂਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਛਾਪਕੇ ਵੱਡਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ੁਕਾਰ, ਸਿੱਖ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਆਪਣਾ ਸਧਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।

47. ਮਹੰਤ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਵੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਮਹੰਤ ਨੇ 28 ਪਠਾਣ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੇ ਰਖ ਲਏ। ਕੁਝ ਬਦਮਾਸ਼ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾ ਲਏ। ਹਰੀਦਾਸ, ਜੋਗੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾਸ, ਲੱਧਾ, ਰਾਂਝਾ, ਸ਼ੇਰ ਦਾਸ ਆਦਿ ਬਦਮਾਸ਼ ਮਹੰਤ ਕੋਲ ਸਨ।

48. ਮਹੰਤ ਨੇ ਬੇਦੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ 60 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੇਵਕ ਨਾਮ ਦੀ ਸਪਤਾਹਿਕ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਾਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਅਕਾਲੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪਹਿਲੀ ਅਖਬਾਰ ਸੀ।³⁹ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

49. ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਵੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਕਿ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਸਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਝਬਰ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਰਾਮ ਦੇ ਤਾਲਾਬ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਗੁ. ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਟੀ, ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਝਬਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 7-8-9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਚੇ ਸੌਦੇ, 14 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਮਹੰਤ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝੇ ਰਹੇ।

50. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, (ਝਬਰ ਦਾ ਸੂਹੀਆ) ਮਹੰਤ ਕੋਲ ਜਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਕਿ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਮੋਢੀ ਅਕਾਲੀ ਸਦ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸਿਆਪਾ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ।⁴⁰

51. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਕਿ 1920 ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੱਖ ਸਨਾਤਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਧਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਖਬਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਚਕ 204 ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੋਵਾਲ ਵੀ ਸੱਦ ਲਏ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।⁴¹

52. ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਾਲ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਜਥਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਝਬਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਵੀ ਆਈ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾ ਲਿਜਾਓ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਇਹ ਤਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸੀ।⁴² ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੜਾਲੀ ਵੀ 60 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕੇ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਫਾਟਕ ਕੋਲ ਰੋਕੇ।

53. ਫਾਟਕ ਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਖਾਈ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮੰਨ ਗਏ ਪਰ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਹ ਗਲ 20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਦੀ ਹੈ।

54. ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕੇ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸੀ ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਲਦੀ ਜਾਗ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਗੱਡੀ ਨਾ ਫੜ ਸਕੇ। ਜੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਤੇ ਇਤਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।...ਖੈਰ ਜਥਾ ਨਨਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

55. ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਡੀ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਪਣਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਲਿਆ।

56. ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਤਲੇਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਖ ਵਖ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 130 ਤੋਂ 200 ਤਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਪਲੀਸ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ 156 ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਚ ਗਿਣਤੀ

126 ਤੋਂ 130 ਲਿਖੀ ਹੈ।⁴³ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

57. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤਾਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਤਾਰ ਮਿਲਦੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪੁਆ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਮਹੰਤ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਅਤੇ 26 ਪਠਾਣ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੇ ਗਏ।

58. ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਦਸਾ ਹੋਣ ਤੋਂ 12 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਸਵਾ ਨੌਂ ਵਜੇ ਡੀ. ਸੀ. ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ 8 ਘੰਟੇ ਲੱਗੇ। ਡੀ. ਸੀ. ਕੱਚੀ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ 4 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।⁴⁴ ਇਹ ਸ਼ੁਕਾਰ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੁ: ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਕਤਲੇਆਮ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 21 ਫਰਵਰੀ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

59. ਉਪਰ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਬਾਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦਾ ਜਥਾ ਚਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 21 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਅੱਗੇ ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਫੌਜ ਸਟੇਨ ਗੰਨਾਂ ਬੀੜ ਕੇ ਖੜੀ ਸੀ ਪਰ ਝੱਬਰ ਦਾ 2200 ਦਾ ਜਥਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ 7 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ, ਨਾਲ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਝਬਰ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ) ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

60. 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਮੇਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।”⁴⁵

61. ਇਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਮੁਖ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ 25—26 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ। ਕੋਈ 60 ਕੁ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਮਹੰਤ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਚੌਖੰਡੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿਚ 6—7, ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ 25 ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ 150 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਰਫ ਇਕ 12 ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬਚ ਗਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਥੱਲੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਨੇ 4 ਲੋਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਫੂਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਲਕੜਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੂਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੋ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ

ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਲ ਦੌੜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹੰਤ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ।

62. ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਜੋ ਗੁਪਤ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ :—

“ਇਹ ਤਮਾਮ (ਅਕਾਲੀ) ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਅਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੇ ਪਿਛੱਲਗਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਾਲਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਗਿਰਾਵਟ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਤੇ ਨਾਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਤ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਵੱਢ ਵੱਢ, ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵੱਢ-ਟੁਕ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ, ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿਗੋਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਬੂ ਲਾ ਦਿੱਤੇ...।”⁴⁶

63. ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਇਆ। 24 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਦੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਮ-ਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇਤਾ ਵੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ 3 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਕੱਲੇ ਮਹੰਤ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਹੈ।” ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।”⁴⁷ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਦੱਸਿਆ।⁴⁸

64. ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ “ਪ੍ਰਤਾਪ” ਅਤੇ “ਕੇਸਰੀ” ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਸੀ।⁴⁹

ਉਂਜ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਜਾਂ ਤਾਂ 200 ਬੰਦੇ ਜ਼ਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿੰਜ ਮਾਰੇ ਗਏ।” ਗਾਂਧੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ।⁵⁰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਵੀ ‘ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ’ ਦੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ “ਜਿਸ ਸ਼ਖਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋ ਦੀਏ ਹੂਏ ਸਰਮਾਯਾ ਕੋ ਸਾਧੂਓਂ ਕੋ ਖਿਲਾ ਦੀਆ ਅਬ ਉਸੀ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਮੰਦਰ ਮੇਂ ਜਾਇਦਾਦ ਵ ਆਮਦਨਾਓਂ ਕੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਤਿਹਾ ਹੈ।”⁵¹

65. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੰਤ ਤੇ ਸਾਥੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਕੇਸ ਚਲਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸ਼੍ਰੋ. ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੋ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵਾਂਗਾ।⁵²

ਇਸ ਤੋਂ 6 ਮਾਰਚ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।⁵³

66. ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਭਾਸਿਆ। ਇਸ ਤੇ 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਭਾਈ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ, ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਨੋਟ :—ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਝਬਰ ਨੂੰ 18 ਸਾਲ, ਭੁਚਰ ਨੂੰ 9 ਸਾਲ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ (ਜੋ ਬਾਅਦ 'ਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅੰਦੋਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ) 11 ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

67. ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲਪੁਰੀਆ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਦੇ ਵਾਇਦੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ “ਅਗੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੌਕ ਚਲਣੀ ਰਖਣ” ਦੇ ਵਾਇਦੇ ਨਾਲ ਜੁਲਾਈ 'ਚ 5 ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਰਿਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ।⁵⁴

68. ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 20 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਕੇ 10 ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 5 ਅਪਰੈਲ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ।

69. ਮਈ 1921 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਖੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ 15 ਨਵੰਬਰ 1921 (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਦਿਵਸ) ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉਥੋਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ ਰੰਗ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

70. ਮਹੰਤ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ 5 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1921 ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਅਤੇ 7 ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ਼ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ 3 ਮਾਰਚ 1922 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ “ਨਿਆਂਕਰਨ ਵਾਲੇ” ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਹੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਲਈ ਕਦਮ ਉਠਾਵੇ। ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮੀਅਤ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗੀ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ।”⁵⁵ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਿਆਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।

ਨੋਟ :—ਬਾਅਦ ਵਿਚ 1930 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹੰਤ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਨਦਨਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾ ਚਲ ਸਕੀ।

ਪਹਿਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ

71. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਪਰੈਲ 1921 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਤਨਖਾਹ 'ਗੁ: ਫੰਡ 'ਚੋਂ' ਆਉਣੀ ਸੀ, ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਵੀ ਆਉਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਿੱਖਾਂ (ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ, ਦੋਹਾਂ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।⁵⁶ ਇਹ ਬਿੱਲ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।⁵⁷

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ

(ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿਆਸੀ ਜਿੱਤ)

(72) ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 20 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਤੇ 19-10-1921 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਰਬਾਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸ੍ਰ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. (ਸਮਿਥ) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਸੀ।

(73) ਸਰਕਾਰ ਨੇ 7 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਅਮਰ ਨਾਥ ਈ. ਏ. ਸੀ. ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਵਲ ਭੇਜ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ, “ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਮਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਕੁੰਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।”

(74) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਸਨ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਫਸਰ ਸਮਿਥ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗਰਮ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਸ ਵੱਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਜਮਾਂ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਰਾਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤਹਿਰੀਕ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ।”

(75) ਪਰੰਤੂ ਸਰਬਰਾਹ ਦੇ ਜਾਨਸੀਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬੁਰਟੀ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕਈ ਅਣਮੁਲੇ ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਰਬਰਾਹ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਚਾਨਣੀ 'ਚੋਂ ਵੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਢ ਲਏ ਗਏ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਮ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਉਪਰਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਢੰਗ ਲਭਿਆ ਗਿਆ।

(76) ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਗੁਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 11 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁵⁹ ਇਸ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁੰਜੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ

ਸਮਝੌਤਾ ਜਾਂ ਮੇਲ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਿੰਸ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ 'ਬਾਈਕਾਟ' ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ। ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।⁶⁰

(77) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦੀ ਥਾਂ ਕੈਪਟਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 12 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸਰਬਰਾਹ ਨੂੰ ਗੁ: ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। 15 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਢੁੱਕਣ ਦਿੱਤਾ।

(78) ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। 26 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਸਕੇ।

(79) 26 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਡਾ: ਸਤਿਆਪਾਲ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਸਨ।

(80) 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਸਡੀਸ਼ਨ ਮੀਟਿੰਗ ਐਕਟ' ਅਧੀਨ ਜਲਸਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜਲਸਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬੋਲਣ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਖਰਾ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਉਧਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਦਾ ਜਲਸਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਖਿੜ ਕੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

(81) ਇਹ ਖਬਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਮਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਆਦਿਕ ਅਜਨਾਲੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ "ਅਸੀਂ ਅਜਨਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਓ।" ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਜਨਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਕਲਸਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

(82) 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਫਿਰ ਬਾਕੀਆਂ ਉਪਰ। ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਦੋ ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦਿਆਂ ਨੂੰ 6-6 ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ 1000 ਰੁਪੈ ਪ੍ਰਤੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ), ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਲੀਗ) ਆਦਿਕ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

(83) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ) ਅਨੁਸਾਰ⁶¹ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਦਇਆ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਰਾਹੀਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ 12-13

ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵਖਰਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਉਪਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਜਾਰੀ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਲਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਸੋਢੀਆਂ, ਬੇਦੀਆਂ ਤੇ ਭੱਲਿਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉੱਠ ਗਈ। 6 ਦਿਸੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦੋ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ (1) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਵੋ (2) ਚਾਬੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦੀਵਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪ ਗਿਆ ਸੀ।

(84) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ 5 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਅਖੀਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 11 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਸਰ ਜਾਨ ਮੇਨਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ 'ਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਛੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ 17 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ 193 'ਚੋਂ 150 ਨੇਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜੋ 19 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

(85) ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਰ ਭੇਜੀ :—

“ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ
ਜਿੱਤ ਲਈ ਗਈ। ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਣ।”

—ਐਮ. ਕੇ. ਗਾਂਧੀ

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਤੇਸ਼ੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ?

ਦੁਰਗਿਆਨਾ ਮੰਦਰ

(86) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 8 ਮਾਰਚ 1922 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਕਲ ਤੇ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਦੁਰਗਿਆਨਾ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ

(87) ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਉਪਰ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 8 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਿਆ। 8 ਅਗਸਤ 1921 ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੇਵਾਦਾਰ ਲੱਕੜ ਵਢ ਕੇ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ 'ਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗਿਫਤਾਰੀ ਮਿ: ਡੰਨਟ ਡੀ. ਸੀ. ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਵਾ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕੁਝ ਜਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਏ। 22 ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਧੜਾ ਧੜ

ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। 25 ਅਗਸਤ ਤਕ 210 ਅਕਾਲੀ ਫੜੇ ਜਾ ਚਕੇ ਸਨ।

(88) ਅਗਸਤ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ. ਡੰਨਟ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਸਖਤੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 36 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲਕੜੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਤਾੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਪੁਲਸੀਆ ਬੀਟੀ (Beaty) ਸੀ।

(89) 26 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ 'ਚ 75 ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਮਾ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਭੇਜੇ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਬਾਅਦ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

(90) ਹੁਣ ਰੋਜ਼ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਵੀ। 100 ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦੇਖੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਬੈਰਦੀਨ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 10 ਸਿਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਲੱਜਿਆ ਵਤੀ (ਜਲੰਧਰ) ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਭਾਰੀ ਜਲਸੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

(91) 12 ਸਿਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸੀ. ਐਫ. ਐਂਡਰਿਊਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਵੇਖੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਹੁਣ 14 ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ 'ਚ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁ: ਕਾ ਬਾਗ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਸਮਝੌਤਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਮਜ਼ੀਠੇ ਨੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਘਟ ਵੱਟਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ 40 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 27 ਤੇ ਗਿਰ ਗਿਆ।⁶² 17 ਨਵੰਬਰ 1922 ਤਕ 5605 ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਅਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ 35 ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਸਨ। 18 ਨਵੰਬਰ 1922 ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ। ਇੰਜ ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਦਖਲ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਫਤਹਿ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹੰਤ ਕੋਲੋਂ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਤੇ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਇਆ। ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦਫ਼ਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਜਖਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1656 ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਲਿਸਟ ਪਹਿਲਾਂ 829 ਦੀ ਛਾਪੀ ਸੀ।⁶³ ਕਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਜਥੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ। ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 5 ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ

ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਤਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਤੇ 50-50 ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਰਿਪੋਰਟ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਕਰਨਲ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੇਜੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ⁶⁴

ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਵਾਲੇ	= 40
ਹੱਡੀ ਟੁੱਟੀ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼	= 9
ਧੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਟਾਂ ਵਾਲੇ	— 369
ਛਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	— 300
ਅੰਗ ਉਤਰ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਵਾਲੇ	— 2
ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	— 75
ਨਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	— 19
ਪਤਾਲ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	— 60
ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਵਾਲੇ	— 7
ਲਾਠੀ ਦੇ ਫੱਟ	— 159
ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਫੱਟ	— 8
ਚੋਭਾਂ ਦੇ ਫੱਟ	— 2

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 7 ਸਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਇਕ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਆਇੰਗਰ, ਜੇ. ਐਮ. ਐਨ. ਗੁਪਤਾ, ਪਾਦਰੀ ਐਸ. ਪੀ. ਸਟੋਕਸ, ਅਭਿਅੰਕਰ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ, ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ 3 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਵੱਡੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮੁਕਤਸਰ

92. ਜਨਵਰੀ 1923 ਵਿਚ ਮਾਘੀ ਤੇ, ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਪੁਜਾਰੀ ਇਸ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਨਾ ਹੋਏ।

93. 17 ਫਰਵਰੀ 1923 ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੜੀਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 1000 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। 19 ਫਰਵਰੀ 1923 ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਬੁੰਗਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੌਖ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਮੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

94. ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ⁶⁵ “ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੋਂ ਬਚਾਅ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ—ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ, ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ, ਉਹਨਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਦਰੇ ਤੋੜ ਲਏ ਸਨ।”

ਈ. ਡੀ. ਮੈਕਲੇਗਨ (17. 3. 1923)

ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

95. ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਰਨੈਲ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਗਲਬਾਤ ਦੁਆਰਾ ਹੱਲ ਕਢਣ ਵਿਚ ਲਗੀ ਰਹੀ ਪਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਲੰਬੀ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 15 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ ਇਸ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। 16 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ 25 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਟਿੱਕਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਫੋਰੂ

96. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ 21 ਦਸੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 28 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਬਦਲੇ 400 ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਮੁਫਤ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਮਹੰਤ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਸੰਬਰ 1923 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਇੰਤਕਾਲ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਨੇ ਗੜਬੜ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। 7 ਦਸੰਬਰ 1923 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਹੋਰ 10 ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

97. ਫਿਰ ਮੁਜਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। 2 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ 34 ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।⁶⁶ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ 1924 ਤੋਂ ਬਕਾਇਦਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਰੋਜ਼ 25—25 ਦੇ ਜਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਸਬਜ਼ੀ ਜਾਂ ਲਕੜਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਗੂੰਡੇ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰ ਵੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਰਦੇ ਸਨ।⁶⁷ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 7000 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। 10 ਸਤੰਬਰ 1925 ਤਕ 6372 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ 20 ਸਤੰਬਰ 1925 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕ-ਤਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਰਚਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਟਿਆ।⁶⁸

ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ

98. ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਕੈਦੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਅਟਕ, ਗੱਡੀ 'ਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਡੀ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਕੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ ਰੋਸ ਜਾਗਿਆ। ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਗੱਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਤੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਦੋ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ 6-7 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਕਟੇ ਗਏ। ਗੱਡੀ ਕੋਈ ਸਵਾ ਘੰਟਾ ਰੁਕੀ ਰਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੋਈ। ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀ ਅਟਕ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੀ ਰਖਿਆ।

ਰਿਹਾਈਆਂ

99. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਰਜ਼ੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ 14 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਪਰੈਲ 1923 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਫ਼ਸਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਟਾਲਣ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 22 ਅਪਰੈਲ 1923 ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 29 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ 3 ਮਈ 1923 ਤਕ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ 1400 ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ

100. 17 ਜੂਨ 1923 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁ: ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਚਲਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ (20 - 21 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ) ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 9 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਰ ਸੇਵਾ 'ਚ ਪੰਜ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 9 ਅਪਰੈਲ 1923 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ 'ਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਜੈਤੋ ਮੋਰਚਾ

101. ਇਧਰ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਧਰ ਨਾਭਾ-ਪਟਿਆਲਾ ਝਗੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਜ ਸਟੂਅਰਟ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨੌਕਰ ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਫੈਸਲਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦੁਮਣ ਸਿੰਘ (ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪ ਗੱਦੀ ਛੱਡੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਬਾ ਹੇਠਾਂ ਛੁਡਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

102. 20 ਜੁਲਾਈ 1923 ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਸ਼ਾਹ ਸਿੰਘ ਸੈਸਨ ਜਜ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰ ਦਿਆ ਕਿਸਨ ਕੌਲ ਤੇ ਕਰਨਲ ਮਿੰਚਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸਲੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜੇ ਠੀਕ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੰਨ ਗਈ। ਪਰ ਫਿਰ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ।⁶⁹

103. ਪੰਜ ਅਗਸਤ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਗਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। “ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਰ-ਅਮਨ ਤਰੀਕਿਆਂ

ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਭੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।” 9 ਸਤੰਬਰ 1923 ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

104. 27 ਅਗਸਤ 1923 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮੌੜ ਦੇ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੁ: ਗਰੀਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ 'ਚੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ। ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹਕ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ 4 ਸਤੰਬਰ 1923 ਦੀ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

105. 11 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ 110 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਗਿਆ। 14 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਥਾ 102 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਿਆ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਬਾਵਰਦੀ ਪੁਲੀਸ ਆਈ ਅਤੇ 30 ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ, 30 ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਰਾਹ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ।

106. 15 ਸਤੰਬਰ 1923 ਤੋਂ 25 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀਆਂ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਦੂਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

[ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਨਾਭਾ ਦੇ ਅਫਸਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਟੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ]।

107. ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਕਾਫੀ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ 17 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ। ਸਤ ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਤੀਜੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਜਿਸ ਨੇ 9 ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ 500 ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਜੈਤੋ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਥਾ 9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ 21 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਡਾ: ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਇਮਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ ਵੀ ਸਨ। 21 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ।

108. ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ 100 ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ 200 ਦੇ ਲਗਭਗ ਜ਼ਖਮੀ। ਲੋਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਜਾਨਸਟਨ ਐਡਮਨਿਸਟਰੇਟਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਐਕ:, ਗਰੇਕਸਨ ਐਸ. ਪੀ. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਨਬੂ ਰਾਮ ਚੀਫ ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਨਾਭਾ ਤੇ ਕਰਨਲ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਂਹਵੇ ਹੋਇਆ।

109. ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਕਿ ਜਥੇ ਨੇ ਤਸੱਦਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ, ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਗਿਡਵਾਨੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਸਨਮੁਖਮ ਚੈਟਰਜੀ, ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਕੂਬ, ਜਿਨਾਹ, ਟੀ. ਰੰਗਚਾਰਯ ਆਦਿ 47 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚ ਤਹਿਰੀਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ।

28 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ “ਕਾਂਗਰਸ ਅਕਾਲੀ ਬਿਊਰੋ” ਬਣਾ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਤੇ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ੁਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

110. 2 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਲਕਤਾ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ.ਆਰ. ਦਾਸ, ਸਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਚਕਰਵਰਤੀ, ਮੌਲਵੀ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਇਸ ਘਿਨੌਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਜਲਸਾ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਆਇੰਗਰ ਅਤੇ ਟੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

111. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ 2 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨਹੀਂ ਘਟੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਲਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਦੂਜਾ ਜਥਾ 27 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਜੋ 9 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚਿਆ।

112. ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਨਾ ਭੇਜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। 29 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਟਰੇਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦਾ ਵਾਕਿਆਤ ਗਾਂਧੀ ਅੱਗੇ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।⁷⁰ ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਜਥਾ ਜਦ 9 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੈਤੋ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਜਾਨਸਟਨ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਥਾ ਨਿਹੱਥਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੇ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।⁷¹ ਹੁਣ ਜਾਨਸਟਨ ਨੇ 50—50 ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ।

113. ਜਥੇ ਚਲਣੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਤੀਸਰਾ ਜਥਾ 22 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਚੌਥਾ 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਪੰਜਵਾਂ 12 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ, ਛੇਵਾਂ 9 ਮਈ ਨੂੰ, ਸਤਵਾਂ 1 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਅਠਵਾਂ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਨੌਵਾਂ 24 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਦਸਵਾਂ ਤੇ ਯਾਰਵਾਂ 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਹੀ ਚਲੇ, ਬਾਰਵਾਂ 17 ਅਗਸਤ ਨੂੰ, ਤੇਹਰਵਾਂ 18 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਚੌਧਵਾਂ 15 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ, ਇਕ ਕਨੈਡੀਅਨ ਜਥਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ 21 ਫਰਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ 15 ਵਾਂ ਜਥਾ 1 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ, ਸੋਹਲਵਾਂ 17 ਅਪਰੈਲ 1925 ਨੂੰ, ਸਿੰਗਾਈ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 27 ਅਪਰੈਲ 1925 ਨੂੰ 101 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜਥਾ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਚਲਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ 21 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਹਟਾ ਲਈ ਗਈ ਇਸ ਨਾਲ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। 7 ਅਗਸਤ ਨੂੰ 101 ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇੰਜ ਜੈਤੋ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।⁷² ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :—

1. **Struggle for reform in Sikh Shrines, Ruchi Ram Sahni.**
2. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਪੰਨਾ 11)
3. ਅਤੇ 4 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਲੇਖਕ ਗਿ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ
5. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦਾ ਲੇਖ
6. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ—ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਸਫਾ 174

- 7 “ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ—ਪੰਜਾਬ” ਸੰਪਾਦਕ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (1962) ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦਾ ਲੇਖ, ਸਫ਼ਾ 213
- 8 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੇਖਕ ਗਿ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ (1962) ਸਫ਼ਾ 134,135
- 9—10—11—12 ਤੇ 13 ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (1951) ਸਫ਼ਾ 74-77
- 14 ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 20 ਫਰਵਰੀ 1918
- 15 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 27 ਮਾਰਚ 1918
- 16 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 138
- 17—18 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
- 19 ਟਰਬਿਊਨ, 30 ਦਸੰਬਰ 1919
- 20 ਤੋਂ 23 ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 72 ਤੋਂ 74
- 24 ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 48
- 25 ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 75-76
- 26 ਉਹੀ, ਸਫ਼ਾ 95
- 27 C.I.D. Report by V.W. Smith—1922
- 28 ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 51
- 29 ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 151
- 30 ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 95
- 31 ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 28 ਦਿਸੰਬਰ 1921 (ਸਫ਼ਾ 5)
- 32 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 157, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 54, ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 107
- 33 ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ—ਸਫ਼ਾ 108
- 34 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 93
- 35 ਤੇ 36 ਸਪਤਾਹਿਕ ‘ਸੰਤ ਸੇਵਕ’ ਲਾਹੌਰ—20 ਦਿਸੰਬਰ 1920
- 37 ਤੇ 38 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 94-95
- 39 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 159
- 40—41 ਤੇ 42 ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 101, 109, 111 ਤੇ 112
- 43 ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 118
- 44 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ The Sikh Lahore, 24 ਫਰਵਰੀ 1921 ‘ਚੋਂ
- 45 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 164-165
- 46 Report of C.M. King—26 ਮਾਰਚ 1921—ਫਾਇਲ ਨੰਬਰ 9584
- 47 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—7 ਮਾਰਚ 1921
- 48 The Times, March 11, 1921—“More barbarous and more fiendish than the barbarism at Jallianwala.”
- 49 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ—9 ਮਾਰਚ 1921
- 50 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ—10 ਮਾਰਚ 1921

51. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ 23 ਨਵੰਬਰ 1921
52. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ 16 ਮਾਰਚ 1921
53. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਫ਼ਾ 224 ਤੇ ਝੱਬਰ, ਸਫ਼ਾ 133
54. ਝੱਬਰ, ਸਫ਼ਾ 138
55. ਤੇ 56 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 103—107
57. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਜ਼—ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫ਼ਾ 202
58. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 110
59. ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀ—ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਸਫ਼ਾ 398-99
60. ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਫ਼ਾ 113)
61. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 127
62. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ, 5 ਨਵੰਬਰ 1922
63. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 179
64. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 21 ਸਤੰਬਰ 1922
65. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 228
66. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 571
67. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ 29 ਸਤੰਬਰ 1925
68. ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 390—ਹੋਲੀ ਦਾ ਬਿਆਨ
69. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ—ਸਫ਼ਾ 305-306 ਤੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
ਦਾ ਬਿਆਨ
70. ਤੇ 71. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ੇ 403-5
72. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ 468—70 ਸਫ਼ਿਆਂ ਉਤੇ 149 ਦੀ ਲਿਸਟ ਛਾਪੀ ਹੈ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤਕ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ

1. ਜੂਨ 1920 ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ) 4 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ 12 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ 20 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਤਰਨਤਾਰਨ 25 ਜਨਵਰੀ 1921, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ 22 ਫਰਵਰੀ 1921, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ 18 ਨਵੰਬਰ 1922, ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ। ਉਧਰ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅਤੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵੀ 19 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਅਤੇ 28 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸਰ ਹੋ ਗਏ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜੈਤੋ, ਨਾਭੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਅਤੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਅਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਸ਼ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ 15 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ 14 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜ ਜਾਂ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਛੱਡ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

2. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਅਪਣੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾਪੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬੋਖਲਾ ਉਠੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਰਾਜੇ ਨਾਭੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਬੋਖਲਾਹਟ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤੰਬਰ 1923 ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ 29 ਸਤੰਬਰ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ: “ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਖਿੱਲਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ... ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਲਟਾਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿਲਾਫ ਕਾਨੂੰਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਵਾਰ ਝੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।”¹

3. ਇਹ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਸਚ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਨੂੰ ਆਰਡਰ ਨੰਬਰ 23772-73 ਅਨੁਸਾਰ (1) ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਕਮੇਟੀਆਂ (2) ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਫਾ 120 ਬੀ, 121 ਦੇ, 124 ਦੇ, 17 ਦੇ ਅਤੇ 17 ਬੀ (1908 ਐਕਟ) ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

4. ਪਹਿਲੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਨ:—

(1) ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (2) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ (3) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ (4) ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (5) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (6) ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (7) ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (8) ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (9) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ (10) ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (11) ਪ੍ਰੋ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ (12) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਬਬਾਲ (13) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ (14) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (15) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ (16) ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਡੋਆ (17) ਮਾ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (18) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗੋਰੀ (19) ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (20) ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ (21) ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (22) ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀ (23) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ 26 ਹੋਰ ਕੁਲ 59 ਆਗੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ।

5. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿੱਥ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕਦਮੇ ਵੇਲੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ।²

(1) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੁਕਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਤੇਜਾ ਕਲਾਂ, ਹੋਠੀਆਂ, ਨੌਕਾਰ, ਕਮਾਲੀਆਂ, ਆਨੰਦਪੁਰ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਦਿਕ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ੋਰੀ ਕਬਜ਼ੇ ਲੀਤੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ।

(2) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੀ। 1922 ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ।

(3) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਖਿਲਾਫਤ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਜਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਮੁਖੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਜ ਆਫ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ।

(4) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਇਕ ਫਰਮ ਨਾਲ ਢਾਈ ਲਖ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ।

(5) ਘਵਿੰਡ ਅਤੇ ਹਠਿਆਰਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਚੱਕ 266 (ਲਾਇਲਪੁਰ) 'ਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ।

(6) ਇਸੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(7) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਕਈ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਸਲੇ ਹਲ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕਮੇਟੀ ਹਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1921 'ਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁ: ਬਿਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।

(8) ਚੀ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(9) ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਹਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

(10) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਖੱਦਰ ਪਾਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ।

(11) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 9 ਜੁਲਾਈ 1923 ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ 10 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 18 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 559 ਨਾਭੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, 29 ਜੁਲਾਈ

ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ 9 ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਨਾਭਾ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਲੂਸ ਕਢੇ। ਨਾਭੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਿਰੋਲ ਰਾਜਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਹੈ।

6. ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਪਿਟਮੈਨ ਤੇ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਸਨ। ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸਨ: ਰਘੂਨਾਥ ਸਹਾਇ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਮੁਖੀਆਂ ਡਿਫੈਂਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। 414 ਗਵਾਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। 100 ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਗਵਾਹ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਲਾ: ਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਪ੍ਰੋ: ਹੁਜ਼ੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਮੁਖ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜਨਵਰੀ 1926 ਵਿਚ ਮੁਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ।

7. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ 7 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵਾਰੰਟ ਵਾਲੇ 62 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਸਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ), ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵਛਾ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਟਬਾਬਾਦ, ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਆਦਿਕ।

8. 24 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਵਾਰੰਟਾਂ ਤੋਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ, ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਅਕਰਮ ਖਾਂ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜਿਸਟਰੇਟ, ਲਾਲਾ ਤਿਰਲੋਕ ਚੰਦ ਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਮੌਜੂਦ ਸਨ। 21 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। 29 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 55 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਉਮਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ 2—2 ਸਾਲ ਕੈਦ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ 28 ਹਜ਼ਾਰ 5 ਸੌ ਰੁਪਏ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

9. ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਅਕਤੂਬਰ 1924 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਢਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬਰਡਵੁਡ ਕਮੇਟੀ

10. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਖੀ ਨੇਤਾ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਵਾਲਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ, ਆ ਬੈਲ ਮੁਝੇ ਮਾਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਫੜਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਾ ਇਕ “ਵੱਡਾ ਵਿਚੋਲਾ” ਬਣ ਕੇ ਕੰਮ

ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਜਨਰਲ ਬਰਡਵੁਡ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੈਕਲੇਗਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਵਿਚ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।

11. ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ, 17 ਅਪਰੈਲ 1924 ਨੂੰ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਹਾਊਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਬਰਡਵੁਡ ਅਤੇ ਕਰੇਕ (ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ) ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਵਿਚਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈਅ ਹੋਈਆਂ—

- (1) ਜਥੇ ਭੇਜਣਾ ਤੁਰੰਤ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੋ ਦੇ।
- (2) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਰਿਮੀਨਲ ਲਾਅ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।
- (3) ਜੈਤੋ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਲਈ ਰੋਜ਼ 25 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- (4) ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਗੱਦੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਛੱਡੀ ਹੈ—ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਲਵੇਗੀ।
- (5) ਐਕਟ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਜੋ (ੳ) ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ 'ਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹਨ (ਅ) ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ (ੲ) ਕਰਿਮੀਨਲ ਲਾਅ ਹੇਠਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੀ—ਸਿਵਾਏ ਬੰਬਰ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ।
- (6) ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਗੁਪਤ ਰਹਿਣ।
- (7) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇਗੀ।

12. ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਕ ਚਲਾਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਪਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਉਹ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਵਖਰਾ ਸੀ।

13. ਅਪਰੈਲ 1924 ਨੂੰ ਉਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਮ ਮੈਂਬਰ ਮੁਡੀਮੈਨ, ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਸੈਕਟਰੀ ਥਾਮਸਨ, ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਕਰੀਗਰ, ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕਰੇਕ, ਡਿਪਟੀ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਓਗਲਵੀ ਤੇ ਵਿਲਸਨ ਜੌਹਨਸਨ (ਨਾਭਾ) ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮੁਡੀਮੈਨ ਨੇ ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੈਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ, ਆਪ ਮੁਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕੁੜਕੀ ਵਿਚ ਸੀ।

14. ਉਧਰ 14 ਮਈ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਹੇਲੀ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ 17 ਮਈ 1924 ਦੀ “ਅੰਤਮ ਪੇਸ਼ਕਸ਼” ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮਦ ਨੂੰ ਅਸਿਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਗੋਂ (1) ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ

ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਤੇ (2) ਨਾਭੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਛੱਡਣੀ ਪਵੇਗੀ—ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਵਲ ਵਧਣ ਲਗ ਪਿਆ।

15. ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਝੌਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ 17, 24, 28, 30 ਅਪਰੈਲ ਅਤੇ 1, 18, 21, 24 ਮਈ, ਅਤੇ 2 ਜੂਨ 1924 ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 9 ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਝੌਤਾ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਨ—ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਆਦਿਕ। ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਉਣਗੇ। ਅੰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 2 ਜੂਨ 1924 ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੂਬ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੰਚ ਮਾਰਚ 1924 ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ “ਪਾਇਨੀਅਰ” ਤੇ 5 ਸਿਤੰਬਰ 1924 ਦੀ ਟਰੀਬਿਊਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੈਰ! ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਬਰਡਵੁਡ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਣੇ ਐਕਟ (ਗੁ: ਐਕਟ-1925) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਘਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਇਹ ਗਲਬਾਤ ਫੇਲ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਿਹਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਿਹਾਈਆਂ ਕਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

16. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1924 ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ 23 ਫਰਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਤੇ ਛੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੂਜੇ ਜਥੇ ‘ਚੋਂ’ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰੋ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੇ ਕਾਂਸਲ ‘ਚ ਸਵਾਲ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਜਦ ਚੌਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ 44 ਦਾ ਇਕੋ ਕੇਸ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਵੀ ਛੱਡੇ ਜਾਣ। ਸਰ ਜੌਹਨ ਮੀਨਾਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਉਹ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤ ਦੇਣ ਤਾਂ ਛੱਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।” 31 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚੋਂ 5 ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਜੱਥੇ ‘ਚੋਂ’ ਵੀ ਕੁਝ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

17. 9 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਹੌਲੀ ਨੇ ਕਾਂਸਲ ‘ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਗੁ: ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।”

18. ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸ. ਬ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਪੈਟਮੈਨ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਬੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ।

19. 14 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੈਂਗਲੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ “ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੋਂ ਵਖ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਉਭਾਰਨਾ

ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਲਾ ਤੇ ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਅਟਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡੀ. ਸੀ. ਮਿਸਟਰ ਉਗਲਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਛਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਗਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੋਂ ਵੱਖ, ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ?” 10

20. ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰ: ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਰਕਾਰ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ।¹¹ ਅੰਦਰ ਫੁੱਟ ਲਗਭਗ ਪੈ ਹੀ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਅੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਝੁਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਿਲਵਰਤਣੀਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝੋਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

21. ਖੈਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਗੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ । 21 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਰਿਸਾਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਿਸਾਲਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਲੈ ਲਈ । ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ । ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ‘ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ’ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਹੈ” 12

22. 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹੋਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ (ਗੁ: ਐਕਟ) ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ—ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਐਕਟ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਵਾਂਗਾ । ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ।¹³ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 19 ਹੋਰ ਨੇਤਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਦੋਹਰਾਈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸਜਣ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ (1) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲ ਪਰ (2) ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (3) ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (4) ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (5) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ, (6) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰੀ (7) ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (8) ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (9) ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ (10) ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਪੁਰ (11) ਪਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (12) ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (13) ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (14) ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ (15) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੇਸ਼ਨ (16) ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (17) ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (18) ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ (19) ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (20) ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ ।

23. 18 ਫਰਵਰੀ(?) 1926 ਦੇ ਦਿਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣਿਆ । ਪਰ 16 ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੋਏ । ਇਹ 15 ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਸਨ : (1) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 17 ਜੁਲਾਈ 1926 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਹੋ ਗਈ) (2) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (3) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (4) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ (5) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (6) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੋਸ਼ (7) ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਰਿਹਾਈ ਬਹੁਤ ਮਗਰੋਂ ਹੋਈ) (8) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ

(9) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ (10) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (11) ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ (12) ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ (13) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ (14) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ (15) ਰਾਏ ਸਿੰਘ (ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ)

24. ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਆਖਿਰ 13 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 4442—ਐਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

1. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼-ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 279-80
2. ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ਾ 322—24
3. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 326 ਅਤੇ Ruchi Ram Sahni— Struggle for Reform in Sikh Shrines ਸਫ਼ਾ 237-240
4. ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ਼ ਸਟੇਟ ਲੰਡਨ ਦੇ ਨਾਮ 5 ਮਈ 1924 ਦੀ ਚਿੱਠੀ
5. ਅਤੇ 6. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 329 ਤੇ 335
7. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 346—47
8. C. B. Birdwood—A Continental Experiment, ਸਫ਼ਾ 65—66
9. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 422
10. Ganda Singh—Some Confidential Papers of Akali Movement, ਸਫ਼ਾ 159—63.
11. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1926
12. File—112/ IV/ 1926—Report Jan. 16—31, ਜਸ਼—430
13. ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ਾ 52—53

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ

1. 20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਚਰਚਾ ਆਮ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ 14 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ— “ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਸੂਬੇ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿੱਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।” ਇਹ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਝਗੜੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਏ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵੋਟ ਨਾ ਪਾਈ। ਪਰ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

2. ਅਪਰੈਲ 1921 ਵਿਚ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ—ਜਿਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪੁੰਜਾਰੀ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਝਗੜੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਬੋਰਡ ਬਣੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਬਿੱਲ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ—ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ “ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਤੇ ਖਰਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੰਡ 'ਚੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

3. 11 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਤਸਲੀਬਖਸ਼ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 16 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਬਿਲ ਫਿਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 9 ਮਈ 1921 ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਹੋ ਗਿਆ 23 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸੱਦੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਗਨਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਕੌਂਸਲਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਵੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਕਰ ਲਿਆ—

1. ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹੰਤ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਚ ਰਹੇ।

2. ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣੇ।

3. ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

4. 26 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ 1920 ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਦੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰ

ਸਿੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣਾਵੇ ਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਯੂਰਪੀਨ ਪਰਧਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ।

5. ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 7 ਨਵੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ¹ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਬਿਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਚਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ, ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਲ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

6. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਯਤਨ 25 ਨਵੰਬਰ 1924 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ—ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ² ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੱਕਲ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਮਰਸਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੋ ਕਾਨੂੰਨਦਾਨ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬੀਜਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।³

7. ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਖ ਨੁਕਤੇ ਇਹ ਸਨ —

- (1) ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?
- (2) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ?
- (3) ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤਕਦੀਲੀ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਕਿੰਨਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੇਣਾ ਹੈ।
- (4) ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ।

29 ਨਵੰਬਰ 1924 ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ 1924 ਤਕ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਹੋਏ। ਫਿਰ 12 ਤੇ 14 ਦਸੰਬਰ 1924 ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ। 21 ਜਨਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਬਿੱਲ ਦਾ ਖਰੜਾ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

8. ਇਸ ਬਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਵੀ ਖਰੜਾ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਿੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਚਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ, ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ 90 ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇਣ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਝਗੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਰਬਿਊਨਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।

9. ਇਸ ਐਕਟ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ 241 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 64 ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ (ਹੁਣ ਭਾਰਤ) ਅਤੇ 177 ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 116 ਅਖਾੜੇ ਤੇ ਡੇਰੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਦੂਸਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ 50 ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਏਸ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ।⁴ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਐਕਟ

ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਮ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

10. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਬਿਲ ਦੇ ਖਰੜੇ ਦੀ 21 ਜਨਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਤੇ 1 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਡਾਕ ਰੋਕ ਲਈ। ਇਸ ਕਾਰਨ 27 ਅਪਰੈਲ 1925 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਿੱਲ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਬਿੱਲ ਉਪਰ ਅਪਣਾ ਮਤਭੇਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਪਰ “ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ” ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ—

“ਗੁ: ਬਿੱਲ 1925 ਸੰਬੰਧੀ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਰਾਇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ—

1. ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਵੀ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਹੋਣ।
2. ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੋਟ ਦਾ ਹਕ ਹੋਵੇ।
3. ਗੁ: ਆਮਦਨ, ਧਰਮ, ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਦਾਨ ਲਈ ਖਰਚ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

11. 7 ਮਈ 1925 ਨੂੰ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ 2 ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ 9 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮੈਂਬਰ ਕੌਂਸਲ) ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਿਮਲਾ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਹ ਐਕਟ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਐਕਟ 1 ਨਵੰਬਰ 1925 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ ਬਿੱਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

12. ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਐਕਟ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ; ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਜਿਸ ਵਕਤ, ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।

13. ਇਸ ਐਕਟ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਰਧ-ਰਾਜ (Half State or State Within a State) ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 1926 ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) Ruchi Ram Sahni—ਸਫ਼ਾ 150
- (2) ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 275
- (3) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 399
- (4) Sikh Gurdwara Act 1925, (Govt. of India—1927)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤਕ

1. ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ 23 ਮੈਂਬਰ 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਚੋਣ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ 77 ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੀਆਂ 44 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਚੋਣ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵਾਕ ਆਉਣ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ 'ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ' ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਇਕ ਫਰਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਜੇਹਲ 'ਚੋਂ' ਬਾਹਰ ਆਏ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ 11 ਅਪਰੈਲ 1926 ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਆਮ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ 196 ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਸਾਖ ਫਿਰ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੇਂਡ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

2. 21 ਅਪਰੈਲ 1926 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ 21-22 ਮਈ ਨੂੰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੇ) ਨੇ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਖੀਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ 27 ਮਈ 1926 ਤਕ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ 10-11 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ 29-30 ਮਈ ਤਕ ਚੋਣਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਣਾਂ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

3. ਅਖੀਰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੜਗਜ਼ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 291 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 703 ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਾਲ (1) ਗੁ: ਐਕਟ ਰੱਦ ਕਰੋ (2) ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ 21 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਨ (3) ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰੋ (4) ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਬਹਾਲ ਕਰੋ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਮਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਸੋ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਹਾਨੀ-ਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ।

4. 16 ਮਈ 1926 ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿਰਪੱਖ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਪ੍ਰਿ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਭੈ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਲਸੀ ਬੋਰਡ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਾਲਸੀ ਬੋਰਡ ਨੇ 6 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਸਰੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5. 18 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ” ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਤੇ ਮਾ: ਜੀ ਦੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਪੈਸਾ, ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ 85, ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 26, ਹੇਲੀ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 5 ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ 4 ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 120 'ਚੋਂ 85 ਅਕਾਲੀ ਜਿੱਤਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

6. 18 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਸੱਦਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਤਰੇੜ ਆ ਗਈ ਜਿਹੜੀ “ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ” ਕਦੇ ਵੀ ਭਰੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਭਾਵੇਂ 9 ਜੂਨ 1930 ਤੇ ਫਿਰ 1936 'ਚ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਪਰ ਇਹ ਫੁਟ 23 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਸ: ਬ: ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋਈ।

7. ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ 18 ਜੁਲਾਈ 1926 ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਗਰੁਪ ਦੇ ਨੇਤਾ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ 4 ਸਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਡੀ. ਸੀ. ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਿੱਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਰਾਏਪੁਰ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ 53 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 82 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ। 14 ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਏ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 9 ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ 5 ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਨ। ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਬਕਾਇਦਾ ਮੀਟਿੰਗ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926

ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 27 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। 2 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਜਾਮਾਰਾਏ (ਨਾਮਜ਼ਦ) ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਵਿਚ 7 ਮੈਂਬਰ (1) ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (2) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (3) ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ (4) ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਗੋਧਾ (5) ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਵਾਂ, ਦੋ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ।

8. ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਸੇ ਦਿਨ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ, ਸਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੇ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ 17 ਜਨਵਰੀ 1927 ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਮ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ।

9. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਨ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ। ਦੂਸਰਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਰਿਆਸਤ ਅੰਦਰ ਰਿਆਸਤ (ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਵਾਂਗ) ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਤੀਜਾ ਲਾਭ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਟੇਜ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਧੇਰੀ ਤਾਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜਾਂ ਗਰੁਪ ਦਾ ਇਸ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਬੇਹਤਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਅਪੂਰਨ ਜਿਹੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

10. 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਤੋਂ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਜੇ ਕਰ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਵਜੂਦ ਅਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਗੋਕੇ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਸੂਬਾਈ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ 1947 ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਇਆ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੇਤਾ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਚੋਣ ਬੜੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਉਸ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ 1927 ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਐਕਟ 1919 ਦੀ ਦਫ਼ਾ 84 ਹੇਠ ਲਾਰਡ ਇਰਵਨ ਨੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਐਲਾਨ 8 ਨਵੰਬਰ 1927 ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰ ਜੌਹਨ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕੁਲ ਸੱਤ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਲੈ ਕੇ, ਭਾਰਤ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਟੋਰੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ।

2. ਦਸੰਬਰ 1927 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਨ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। 16 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।¹ ਇਸ ਪਿਛੋਂ 26 ਜਨਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਡਾ: ਸੱਤ ਪਾਲ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫ਼ਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਜਲਸਾ ਅਕਾਲੀ-ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬਝਦਾ ਹੈ।

3. 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ 150 ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਮਤਾ ਫਿਰਕੂ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ “ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਨ ਹਨ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ — ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ। ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਚੁਣੀ ਇਕੱਲੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਨਗੇ। ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਸ ਹੋਏ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਫਿਰਕੇਵਾਰ ਮਸਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ। ਸਿੰਧ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਘਟਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।²

4. ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਮਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਸਾਈਮਨ ਦੇ

ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 3 ਫਰਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ ਹੜਤਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।³ ਪਰ 10 ਮਾਰਚ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।⁴ ਇਸ ਰੋਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬਾਗ਼ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਜਲੂਸ ਉਪਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਡਾ: ਸਤਪਾਲ, ਲਾਲਾ ਅਚਿੰਤ ਰਾਮ, ਸਵਾਮੀ ਓਂਕਾਰ ਨੰਦ, ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ ਆਦਿਕ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 30 ਹਜ਼ਾਰ 'ਚੋਂ 18—19 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ।

ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ

5. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਰਦੌਲੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। 27 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਰਦੌਲੀ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 12 ਜੂਨ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ 14 ਜੁਲਾਈ 1928 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਤਿੰਨ ਖਾਸ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ : (1) ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ (2) ਬਾਰਦੌਲੀ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ (3) ਬਾਰਦੌਲੀ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਾ ਮੌਰਚਾ 6 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।

6. ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। 28 ਅਕਤੂਬਰ 1928 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਤੇ ਭਾਰੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ 7000 ਦੇ ਭਾਰੀ ਹਜ਼ੂਮ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਵਾਪਸ ਜਾਓ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਾਪਸ ਜਾਓ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ, ਲਾਲਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਡਾਕਟਰ ਸੱਤ ਪਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਹੰਟਰ ਮਾਰਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦੂਸਰਾ ਹੰਟਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸੱਤਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਡਾ: ਸੱਤਪਾਲ, ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਤੇ ਲਾਲਾ ਹੰਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮ ਆਏ।⁵

7. ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ) ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਛਤਰੀ ਉੱਪਰ ਲਾਠੀ ਮਾਰੀ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਛੱਤਰੀ ਲਈ-ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।⁶ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲੂਸ ਤਿੰਨ ਵੇਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਇਕਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਖ਼ਤੀਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਫਿਰ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ “ਸਵਰਾਜ ਜਲੂਸ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 15,000 ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਸੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸੱਤ ਪਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।⁷ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਜੀ 17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਸੀ. ਆਰ. ਦਾਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੀ ਮੰਤ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਵਿਚ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਜਲੂਸ ਵਿਚੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ ਸਨ)।

8. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜਲੂਸਾਂ ਨਾਲ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੀ।

9. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗਰੁਪ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ-ਚੁਕਾਂ ਦਾ ਗਰੁਪ ਸੀ। ਇਸ ਗਰੁਪ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗਰੁਪ ਵਿਚ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ (ਜ਼ਰਾਇਤ ਮੰਤਰੀ-ਪੰਜਾਬ), ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਗਰੁਪ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ 24 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਰਾਜਾਸਾਂਜੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ” ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ :—“ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਲਗਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਫੌਜੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਦਾਅਵਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।”⁸ ਇਸ ਗਰੁਪ ਨੇ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।⁹ ਇਹ ਗਰੁਪ 13 ਮਾਰਚ 1928 ਨੂੰ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

10. ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਖਰੇ ਸੈਮੋਰੈਂਡਮ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਸਮੀ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਵਰਨਰ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਟੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਸੈਂਬਲੀ ਕੋਲ ਫਿਨਾਂਸ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਹੱਕ ਹੋਣ।

11. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਵਧ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ।

12. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਰਗੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ

ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਬਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਵਰਗੇ (ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿਠੀ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ 50,000 ਰੁਪਏ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਹੜਪ ਲਏ। ਸਰਵੈਂਟਜ਼ ਆਫ ਦ ਪੀਪਲ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਲਾਲ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ।¹⁰ ਇਸ 'ਨੇਤਾ' ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਂਗਰਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਨੇਤਾ" ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉਸੇ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਹ ਧੋਣਾ ਧੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਈਮਨ ਅੱਗੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਹੀ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਉਠਦੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਕੁਝ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ "ਹਿੰਦੂ" ਪਾਰਟੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਹਿੰਦੂ ਕਲਚਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਵਖਰਾ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਕਲਚਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜ।¹¹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੇ (ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤਕ) ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—18 ਤੇ 22 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (2) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—31 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (3) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—4 ਫਰਵਰੀ 1928,
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—14 ਮਾਰਚ 1928,
- (5) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਨਵੰਬਰ 1928,
- (6) ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ—(ਰਾਜਰੂਪ ਪਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ)
- (7) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਨਵੰਬਰ 1928,
- (8) ਟਰਬਿਊਨ—25 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (9) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ—27 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (10) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—3 ਜੂਨ 1928 ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ —
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 108,
- (11) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—16 ਜੂਨ 1927 ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ—
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 105-6.

ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ (1928-29)

1. ਮਈ 1927 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਇਹ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਠੀਕ ਰਹਿ ਸਕੇ।—ਇਹ ਗਲ ਸੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ, ਪਰ ਆਪਸੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

2. ਉਸ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗਲ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ “ਸਭ ਕੁਝ” ਹੀ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸਨ। ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ 28 ਦਿਸੰਬਰ 1927 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।”¹

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ (ਦਸੰਬਰ 1927—ਜਨਵਰੀ 1928) ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਫਾਰ ਸਟੇਟ, ਲਾਰਡ ਬੀਰਕਨਹੈੱਡ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

4. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਾਰਡ ਬੀਰਕਨਹੈੱਡ ਦੇ ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੱਲ ਕਢਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੇ ਹਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਬੁਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਨ, ਸਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਫਿਰਕੇ-ਵਾਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ, ਪਰ—ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ—ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ। ਸਿੰਧ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਇਕੱਲੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਨਗੇ। ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ “ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ” ਸਾਂਝੇ ਫਿਰਕਾਵਾਰ ਮਸਲੇ

ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ। (2) ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਸਤ ਮੈਂਬਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ—ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ।

5. ਬੀਰਕਨਹੌਂਡ ਦੇ ਚੈਲੰਜ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਨੇਤਾ 24 ਫਰਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ, ਲਿਬਰਲ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਿਆ—ਉਂਜ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ), ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪੰਜ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੌਮ ਹੋਣ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।”

6. ਇਕ ਮਾਰਚ 1928 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਡਾਕਟਰ ਅੰਸਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ ਨਾ ਹੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਖ਼ਿਨਾਂ ਪੁਰ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਜੇ ਕਰ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਪ੍ਰਤੀ-ਨਿਧਤਾ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।”²

7. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 19 ਮਈ 1928 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਆਲ ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ (ਪ੍ਰਧਾਨ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ, ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ, ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ, ਅਲੀ ਇਮਾਨ, ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਜੀ. ਆਰ. ਪ੍ਰਸਾਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹਲ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਇਹ ਸਨ—

- (1) ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ।
- (2) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਧੂ ਸੀਟਾਂ ਲੜਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ।
- (3) ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਧ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਬੰਬਈ, ਮਦਰਾਸ ਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਸੀ—ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ—ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਹੂਲਤ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ।

8. ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਸੀ ਹਿੰਦੂ ਨੀਤੀ। ਹਿੰਦੂ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੀ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਉਸ ਦੀ ਨੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਧਾਰਕ ਅੰਗ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਖਰੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ “ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ” ਅਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਬਸ ਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ “ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂ” ਤੇ “ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੇਤਾ” ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸੇ ਕੜੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨਾਲ ਗਾਂਧੀ-ਨਹਿਰੂ-ਪਟੇਲ-ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

9. ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਛਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਟਿਕਾ-ਟਿਪਣੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਸ: ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਖ਼ੂਨ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧੀ ਵਾਇਦਾ ਤੋੜਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।”³

10. ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਬੰਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਰੋਧ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਰੁਧ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਪਣਾ ਪਰੋਟੈਸਟ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕਰੜਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

11. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਆਲ-ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦ ਲਈ। 19 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਕਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ—“ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਖਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸਿੱਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ (ਜਿਵੇਂ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਵੀ ਹੈ) ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹਨ।”⁴

12. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਅ: ਦਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ), ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਵਾਲੇ) ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ “ਖਾਸ ਸੇਵਾ” ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਝੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਵਕਤੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਦਾ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕੱਢੇ ਹੱਲ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ।”⁵

13. ਇਥੇ ਖਾਸ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਚ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਵੇਲੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੇ ਰਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਆਈ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਉਹੀ ਸਨ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗਲਤੀ ਕਰ ਆਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਉਪਰ “ਇਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ।” ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਚੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ।

14. 28 ਤੋਂ 30 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪੈਕਟ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਲਗ ਵੋਟ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਪੈਕਟ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। - ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਖਾਸ ਕੌਮ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਹ (30) ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਡੈਡਲਾਕ ਜਿਹਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

15. ਸਰ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਲੰਬੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਇਸ “ਪੈਕਟ” ਉਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪੈਕਟ (ਫਾਰਮੂਲੇ) ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਅਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

16. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਵਾਏ ਵਖਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੋਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ (1) ਅਸੀਂ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

(2) ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਲਗ ਚੋਣਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਠੀਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(3) ਜੇ, ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਬਾਲਗ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਢੰਗ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਤੀ-ਨਿਧਤਾ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

17. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਨ ਕੇ ਸਵਰਾਜ ਪਿੱਛੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 24-25 ਅਕਤੂਬਰ 1928 ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ “ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ” ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ, ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਰਾਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਰੱਦ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਹੀ ‘ਸਬਜੈਕਟ ਕਮੇਟੀ’ ਦਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਮਤਾ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਤਾ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਭੋਗ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ “ਹਿਮਾਇਤੀ” ਬਸ ਮੁਠੀ ਭਰ ਹੀ ਸਨ।

18. ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖਰੀ ਤਰਮੀਮਾਂ ਜਾਂ ਵਾਧੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਡੈਲੀਗੇਟ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਕਰੀਬਨ 30-40 ਸਿੱਖ ਆਗੂ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕਲਕਤਾ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾਈ, ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰੀਆ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਤੇ (ਮਹਾਤਮਾ) ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਪੰਡਤ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ, ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਰਮੀਮ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

19. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਨਾਹ (ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ’ਚੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ) ਨੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ 56 ਫੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ 33 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

20. ਜਿਨਾਹ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਆਗੂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਗਾਂਧੀ, ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ, ਮਲਿਕ ਬਰਕਤ ਅਲੀ, ਮੌਲਾਣਾ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ, ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਸਿੱਖ ਮਸਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ 28 ਦਸੰਬਰ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਜਿਨਾਹ ਸਬ ਕਮੇਟੀ 'ਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।⁷

21. ਅਗਲੇ ਦਿਨ 29 ਦਸੰਬਰ 1928 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤਕਰੀਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਐਮ. ਆਰ. ਜੈਕਾਰ ਨੇ ਜਿਨਾਹ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਉੱਨੀ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਬੇਦਲੀਲ ਮੰਗ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਅਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪੜਿਆ ਅਤੇ ਸਭਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਸਿਰਫ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਵਾਕ ਆਉਟ ਵੇਲੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਮੁਖਾਇਬ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੋਗੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਕਲਕੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬਨਣਗੀਆਂ।”⁸

22. ਇਸ ਵਾਕ-ਆਉਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਲੋਂ ਇਕ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ “ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਗਲੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।” ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਣ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁹ “ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।”¹⁰

23. ਵਾਕ ਆਉਟ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੰਡਤ ਧਰਮ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਨਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਲੇਗੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ। ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਨੇਕੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਡਾ: ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਤਕਰੀਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਮਾਰੌਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਚੰਗੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਡਤ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ। ਨਤੀਜੇ

ਵਜੋਂ ਵੋਟਾਂ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਮਤਾ 6 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਵੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਡੈਲੀਗੇਟ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ।

24. ਪਹਿਲੋਂ ਪੰ: ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫਿਰਕੂ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਅਪਣਾ ਪੱਕਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ ਅਪਣਾ ਚਵੱਈਆ ਮੁੜ ਸੋਚਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ।

25. ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਜੰਸਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਅੰਸਾਰੀ ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ । ਉਸ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਕੌਲ ਵੀ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ । ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੌਨਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । (ਨੋਟ—ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਲਾਂਭੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੌਨਵਰਤ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਅਕਸਰ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ।) ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਸ ਚਿਟ ਉੱਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇੰਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ “ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਇਤਨਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।”¹¹

26. ਇਹੋ ਜਹੀ ਬੋਲੀ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇਤਾ ਅਕਸਰ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਲਪੋਟ ਸੰਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ । ਕੀ ਗਾਂਧੀ ਇਹ ਮੰਗ ਅਪਣੇ “ਚੇਲਿਆਂ” ਕੋਲੋਂ “ਮਹਾਤਮਾ” ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਵਾ ਸਕਦਾ ? ਇਹ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ?

27. ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕਲਕਤਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਈ । ਆਖਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਇਸ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਦਬਾ ਕੇ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਘਰੀਂ ਮੁੜੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ (ਅਕਾਲੀਆਂ) ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਸਮੇਤ ਸਵਰਾਜ ਵਾਲੇ ਗਰੁਪ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

28. ਸਿੱਖ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲੀ ਹਥ ਮੁੜ ਆਏ । ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਖੂਬ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਧੜੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਪਹਿਲਾ ਧੜਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ । ਆਪ ਸਿਰਫ ਪਿਛਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਤੀਜਾ ਧੜਾ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਮਦਦ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ 14 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।

29. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਹਿਮਾਇਤ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਤੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਪਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣ। ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਧੀਆ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੇਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵਾਂਗੇ।”¹²

30. ਅਖੀਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਸਬਜੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 96 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 41 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਰੱਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਰੜਬੜ ਫੈਲ ਗਈ ਅਤੇ ਇਜਲਾਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅਪਣਾ ਅਪਣਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤੀ ਹੈ।¹³ ਫਿਰ ਨਵੰਬਰ 1929 'ਚ' ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”¹⁴

31. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਿਆਣਪ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਅਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

32. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1929 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ “ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ” ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਨਵਰੀ 1929 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਮਾਲਵੀਆ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਨਹੀਂ।”¹⁵ ਉਂਜ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹਰਕਤ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ (ਸਿੱਖ) ਵੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਿਲੇ ?” ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋ ? ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ।

33. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਨੇ ਅਪਣੀ 31 ਮਾਰਚ 1929 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। 7 ਅਪਰੈਲ 1929 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

34. ਜਦੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। 2 ਨਵੰਬਰ 1929 ਦੇ ਦਿਨ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਖਰੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਗਰਦਾਸਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ।

35. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸੈਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਖਾਸ ਸੈਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ 31 ਦਸੰਬਰ 1929 ਦੇ ਦਿਨ ਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਰੱਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਟਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ।

36. ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ—

“...ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਫਿਟਕੂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।”¹⁶

37. ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੱਦ ਲਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ‘ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ’ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕੇ।

38. ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਆਮ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ, ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੀ

ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਇਕ ਪੜਾਅ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

39. ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਵੀਂ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ 7 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਦਿੱਤੇ।

40. 12 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਉਸੇ ਹੀ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 30 ਵੀਂ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

41. ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਲਾਰਡ ਬਿਰਕਨਹੈੱਡ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੱਚਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਖੀਰ ਇਸ ਦਾ “ਇੱਕ ਹੱਲ” 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰੈਮਜੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ” ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ 11 ਵੀਂ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ 17 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ 18 ਵੀਂ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ (175 'ਚੋਂ 32) ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ।

42. ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫਾ ਫੁੱਟ ਦਾ ਬੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਫਦ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ “ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ” ਅਤੇ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ” ਦੇ ਲੇਬਲਾਂ ਹੇਠ ਅਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਫਾਇਦਿਆਂ ਖਾਤਿਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕੱਲਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ “ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ” ਅਤੇ “ਸਿੱਖ ਹਿਤ” ਵਾਸਤੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ।

43. ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਸੋਚਣੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

44. ਇਹ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ) ਜੋ ਸਾਂਡਰਸ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਧਮਾਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ੁਰਮ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਦੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੰਦੂ

ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 1914-18 ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਨ ਪਰ ਅਪਣੇ ਹਿੰਦੂ [ਇਕ ਅੱਧਾ ਭਾਵੇਂ ਲਾਠੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਿਲ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਦੇਵੇ] ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ :—

“ਕੇਸ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਭਟ ਕੇਸਵਰ ਦੱਤ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਾਥੀ ਪੁਣੇ ਵਾਲੀ ਅਪਣੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਦੂਜੀ ਮੈਨੂੰ ਏਡੀ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿੱਡੀ ਕਿ ਅੱਜ ਅਖਬਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ 1914-15 ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਐਵੇਂ ਤੁਛ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਏਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਪਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ 1914-15 ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਅਖਬਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਏਡਾ ਮਾਨ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਇਤ ਹੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਰੇ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਕੁਛ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਰੂ ਪਾਲਿਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਕਾਈ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਏਹ ਅਨਮਤੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਏਤਨੀ ਸੁਹਰਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਏਹ ਅਨਮਤੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਰੀ ਸੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਨ ਲਿਖਦੇ। ਜੇਸਾ ਕਿ ਆਪ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।—ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਲਿਖਣੇ ਖੁਣਸ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਭਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਭੀ ਕੇਸ ਮੁੜ ਰਖ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣਾ ਕਿਨਾ ਸੀ, ਛੁਟਿਆਉਂਦੇ ਹੀ, ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕੇਸ ਮੁੜ ਰੱਖਣੇ ਹੋਰ ਘੋਸ਼ਲ ਵੱਟ ਛੱਡੀ।”¹⁸

ਛੁੱਟ ਨੋਟ—

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—30 ਦਸੰਬਰ 1927.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ 29 ਫਰਵਰੀ 1928—(ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿੱਠੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ।
- (3) Durlab Sinsh—The Valiant Fighter—ਸਫ਼ਾ 89-91.
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—23 ਅਗਸਤ 1928, ਟਰਬਿਊਨ, 22 ਅਗਸਤ 1928
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 22 ਅਗਸਤ 1928
- (6) ਟਰਬਿਊਨ, 26 ਅਕਤੂਬਰ 1928

- (7) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 30 ਦਸੰਬਰ 1928
- (8) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 28 ਦਸੰਬਰ 1928
- (9) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਸੰਬਰ 1928
- (10) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
- (11) Durlab Singh—The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 97.
- (12) ਤੇ (13) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1929.
- (14) ਟਰਬਿਊਨ, 26 ਨਵੰਬਰ 1929.
- (15) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 7 ਜਨਵਰੀ 1929.
- (16) ਕਾਂਗਰਸ ਬੁਲਿਟਨ, 9 ਜਨਵਰੀ 1930, ਸਫ਼ਾ 4
- (17) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਸੰਬਰ 1928 (ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਬਿਆਨ)
- (18) ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ—ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ—ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁੱਜਰਵਾਲ
ਲੁਧਿਆਣਾ—ਜਨਵਰੀ 1951) ਸਫ਼ਾ 592-93.

ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ (1930-31)

1. ਦਿਸੰਬਰ 1929 ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨ-ਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੁਕੀਮ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 26 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਹੋਰ ਪਸਿੰਕਦੀ ਜਲਸ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਸਬਾਂ ਥਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ। 30 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ “ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ” ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਾਸਤੇ 11-ਨੁਕਾਤੀ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾਬੰਦੀ ਤੇ ਲੂਣ ਤੋਂ ਟੈਕਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਸੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। 12 ਮਾਰਚ 1930 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਲੂਣ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜੱਥਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ “ਡਾਂਡੀ” ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। 6 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲੂਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

2. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ:—ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਇਆ। 14 ਅਪਰੈਲ 1930 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੱਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਜ਼ਾਦ ਆਗੂ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ “ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ” ਬਣਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਮੈਲਾਨਾ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ (ਪਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ), ਡਾ: ਸਤ ਪਾਲ, ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲਾ ਛਬੀਲ ਦਾਸ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਡਾ: ਸੈਫ-ਉਦ-ਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਗਏ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਦ ਤਕ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

3. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ :—ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉਸ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ 5000 ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਹਾਂਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਾਇਦੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝਕੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਆਵੇਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”¹

4. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਜੋਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਓਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਅਕਾਲੀ ਜੋਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਗਏ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ 36000 ਆਦਮੀ ਜੋਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ-ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ।

5. ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲੂਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ। ਪੁਲੀਸ ਡਾਂਗਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੜ ਗਈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਨਾ ਹਿੱਲਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਦੰਗਾ ਰਹਿ ਗਏ। ਬੰਬਈ ਦੀ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 100 ਅਕਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਥਮਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।²

ਪਠਾਣਾਂ ਉਪਰ ਸਖ਼ਤੀ

6. ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸਰਮਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ-ਗੁ: ਸੰਸ ਰੰਜ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣਾ, ਪਠਾਣਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨਣਾ।

7. ਸਰਹੰਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ, ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫ਼ਰਮਾਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 23 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕਰਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਤੇ ਜਲਸੇ ਹੋਣੇ ਸਨ। 22 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਤੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਪਰੋਟੈਸਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 23 ਅਪਰੈਲ 1930 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਖਾਨ ਅਤਦੁਲ ਗੁਫਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਸਯਦ ਲਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪੰਚਰ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਥਾਨੇ ਤੁਰ ਪਈ। ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ ਜਿਹੜੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗਤਬਤ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਗੱਡੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਤਾੜੇ ਗਏ। ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ 30 ਮਰੇ ਸਨ ਤੇ 38 ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 200 ਤੋਂ ਵਧ ਮਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ।³

ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ

8. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 31 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ 16 ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਾਢੇ 9 ਸਾਲ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ, ਜਿਹੜੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਟਾਂਗੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਂਸ ਕਾਰਪੋਰਲ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਔਰਤ ਦੀ ਬਾਹ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਦੋ ਗਜ਼ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੋਂ, ਬਿਨਾਂ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਲੋਕਾਂ ਹਥੋਂ

ਲਾਸ਼ਾਂ ਡਿਗ ਪਈਆਂ। ਪਠਾਣ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਠਾਣ ਅੱਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ 17 ਰਾਉਂਡ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ 9 ਆਦਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ 18 ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਸੀਨ ਨੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੀ ਘਟਨਾ ਫਿਰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ।⁴ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੋਹ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਨਫਰਤ ਤੇ ਰੰਜ, ਰੋਸ ਤੇ ਲਾਹਨਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਟੁੰਬਿਆ ਗਿਆ।

9. **ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ**—ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੜਪ ਉਠੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਜੱਥਾ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਸਿਖ ਪਠਾਣਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਪਣਾ ਖ਼ੂਨ ਡੋਹਲਣਗੇ। ਸਿਖ ਅਤੇ ਪਠਾਣ ਇਕੋ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਅਪਣਾ ਸਾਂਝਾ ਖ਼ੂਨ ਇਕੋ ਥਾਂ ਡੋਹਲ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਨ।”⁵

10. 10 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਾਸਤੇ ਚਲ ਪਿਆ। ਜੱਥੇ ਦਾ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸੀ।

11. ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੱਥਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੱਥਾ ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਦਲ ਜੀ. ਟੀ. ਰੋਡ ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਨੇੜੇ “ਦੀਨੋ” ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਥਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਠੀਆਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

12. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਥਾ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਕੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉਪਰ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁਲ ਗਈ। ਪਰ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਅੰਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ।

13. **ਸੀਸ ਗੰਜ ਉਪਰ ਗੋਲੀ** —6 ਮਈ 1930 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ, ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਸੰਬੰਧੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਡਾਂਡੀ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ, ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਹੜਤਾਲ ਦਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਡਾਕਖਾਨੇ ਕੋਲ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕਾਰ ਲੰਘਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਿਵਰਸ (ਪੁੱਠਾ) ਗੇਅਰ ਬੜੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੰਜਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕਾਰ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਐਡੀਸਨਲ ਡਿਸਟਰਿਕਟ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ

ਟਰੇਟ ਨਾਲ ਵੀ ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲੂਸ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਪੁਲੀਸ ਆ ਗਈ।

14. ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਤੋਂ ਵਧ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

15. ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਇੱਟਾਂ ਆ ਡਿੱਗੀਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਲੋਕ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਟਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਲਟਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ। ਲੋਕ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। 4 ਵਜੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੱਸਾਂ ਆਈਆਂ। ਤੀਜੀ ਬੱਸ ਤੇ ਫੁਹਾਰੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਪਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 15-20 ਸਿਪਾਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭੀੜ ਉਪਰ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਦੌੜੇ। ਚੰਡ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਫੁਹਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਇੱਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਹੁਣ ਕੋਤਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਟਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ 686 ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵੇਖੇ। ਇਸ ਨਾਲ 36 ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਗੋਲੀ ਲਗਭਗ 50 ਮਿੰਟ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋਈ।

16. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਾਖ਼ਲੇ ਵਿਰੁਧ ਬੜਾ ਰੋਸ ਫੈਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਛਾਨਬੀਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਪਤਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਕੇ. ਐਲ. ਰੁਤੀਆ ਰਾਮ (ਚੇਅਰਮੈਨ), ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਐਮ. ਐਲ. ਏ, ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ ਤੇ ਮੈਲਾਨਾ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਕਸੂਰੀ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। 9 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 29 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਲੋਕਲ ਤੇ ਹੋਰ 44 ਗੁਆਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਲਏ ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਅਦਾਲਤੀ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣਾ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰਪੂਰ, ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕਦਮ ਅਤੇ ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਸੀ।⁶

17. ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਕਤਲ ਤੇ ਇੱਧਰ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਫਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ, 15 ਅਪਰੈਲ 1930.
- (2) ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ—ਸਫ਼ਾ 117.
- (3, 4 ਤੇ 5)—Durlab Singh - The Valiant Fighter—ਸਫ਼ਾ 110-112
- (6) Gurdwara Sis Ganj Firing Enquiry Committee Report—1930—S.G.P.C. Amritsar : May 6, 1930.

ਦੇ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ [1931-32]

1. ਲਾਰਡ ਇਰਵਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ 12 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 19 ਜਨਵਰੀ 1931 ਤੱਕ ਚਲੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

2. ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ 89 ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 16 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚੋਂ, 57 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਅਤੇ 16 ਡੈਲੀਗੇਟ-ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨੀਮ-ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

3. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਮ ਨਾਮ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਜੱਜ ਸੀ, ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਕੇ ਲੰਡਨ ਭੇਜਿਆ। ਉਂਜ ਇਸ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (ਜਿਹੜੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਨ) ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ।

4. ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰੈਮਜੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਬੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਫੈਂਸ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਹੱਕ ਦੇਸੀ ਸ਼ਕਾਰ ਕੋਲ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਣਨੀਆਂ ਸਨ।

5. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਉਮਰ ਅਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤਾਂ ਸਫਲ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

6. 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਿਆਨ ਦਿਤੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ

ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

7. ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ 20 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ੋਨ ਬਣਾਏ ਜਾਣ—ਮੁਸਲਮ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮ । ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਹਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਏਗੀ । ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ 17 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਸਨ—

1. ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

2. ਸਿੱਖ ਕਿਉਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਸਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ।

3. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੈਬਨਿਟ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

4. ਜੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਫਿਰਕੂ ਤਵਾਜ਼ਨ (ਬੈਲੰਸ) ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ ।

5. ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਦ ਤਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰੇ ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

6. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਸਕਣ ।

7. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸਦਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ।

8. ਸੈਂਟਰ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਵੇ ।

9. ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਕੌਂਸਲ ਬਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ।

10. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ।

11. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

12. ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਕੀ (ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ, ਬਚੀਆਂ) ਤਾਕਤਾਂ ਸੈਂਟਰ ਕੋਲ ਹੋਣ ।

13. ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਤਾਕਤਾਂ ਹੋਣ ।

14. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

15. ਸੂਬਾਈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ ।

16. ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਖਾਸ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

17. ਆਈਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।²

8. ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ 8 ਅਪਰੈਲ 1931 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਜ਼ੀਨਾ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ), ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ-ਗਾਂਧੀ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ, ਸਰੋਜਨੀ ਨੈਡੋ, ਗਾਂਧੀ ਅਬਦਲ ਰਹਿਮਾਨ, ਡਾ: ਕ੍ਰਿਚਲੂ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਨੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਾਰਾਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ (1) ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਨੂੰ 23 ਮਾਰਚ 1930 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ) ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੀਸ ਝੁਕਾਂਦੀ ਹੈ। (2) ਨਾਭਾ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (3) ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ (4) ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (5) ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (6) ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ।

9. ਗਾਂਧੀ ਨੇ 23 ਮਈ 1931 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।”³

10. 4 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ 4 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।

11. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਕਿ “ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣਾ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਹੈ।”⁴ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਨਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣਾ ਇਸ ਵਾਇਦੇ ਨੂੰ ਤੋੜਣਾ ਸੀ।

12. ਦੂਜੀ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ 17 ਸਿਤੰਬਰ 1931 ਤੋਂ 1 ਦਿਸੰਬਰ 1931 ਤਕ ਹੋਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਗਾਂਧੀ ਇਕਲਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਫੈਸਲੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

13. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਪਰ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਮੁਸਲਮ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹੱਠ ਧਰਮੀ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ

ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਆਈਨ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

14. ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਫੀ (ਮੁਸਲਮ ਡੈਲੀਗੇਟ) ਨੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਬਨਣਗੇ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕੀਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ। ਰੈਮਜੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਈ।

15. ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਇਕਲੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਤੇ ਨਾਕਾਮੀ ਨਾ ਸਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ।”⁵

16. ਗਾਂਧੀ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹਥ ਭਾਰਤ ਪਰਤਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ।

17. ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ “ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ” (ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ 175 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 86, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 43, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 32, ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ 2, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਨੂੰ 1, ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਨੂੰ 1, ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 1, ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ 5, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ 1, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ 3 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ।

18. ਪਹਿਲੋਂ (ਜੁਲਾਈ 1932 ਤਕ) 175 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 84, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 42, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 31, ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਨੂੰ 2, ਦੇਸੀ ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ 2 ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਪੈਸ਼ਲ 14 ਸੀਟਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ 2 ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਸੀਟ ਵਧ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 2 ਸੀਟਾਂ ਲਿਜਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਂਜ 2 ਇਸਾਈ, 1 ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ ਅਤੇ 1 ਯੂਰਪੀਨ ਕੁਲ 4 ਸੀਟਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਬਨਣ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਸ ਸੀ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 292.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ—27 ਮਾਰਚ 1971.
- (3) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—25 ਮਾਰਚ 1931.
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—6 ਅਗਸਤ 1931.
- (5) Durlab Singh—The Valiant fighter—ਸਫ਼ਾ 118.

ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ [1932-33]

(1) 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਰੈਮਜੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ ਆਪਣਾ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ” ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਹਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖਿਆਨ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ 24 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਸੱਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ 500 ਤੋਂ ਵਧ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਰਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹਦਰਾ (ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

2. ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਖਿਅਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਪਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਐਵਾਰਡ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ 17 ਮੈਂਬਰੀ ਕੌਂਸਲ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਸਤਾਰਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸਨ :—ਮਾਸਟਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਆਦਿਕ।

3. 29 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਇਕ “ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ” ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇ. ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ‘ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫ਼ੌਜ’ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਲੱਖ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

4. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਫਿਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ 4 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਮਲੇ

ਬੁਲਾਇਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਆ ਰਹੇ” ‘ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ’ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਖਿਲਾਫ ਉੱਠੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

5. 14 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ “ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੌਂਸਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜਾਤੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹਨ।

6. ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਰੈਮਜੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਦੇ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਵੰਡ ਇੰਜ ਸੀ :—

ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ	=	175
ਮੁਸਲਮਾਨ	=	86
ਹਿੰਦੂ	=	43
ਸਿੱਖ	=	32
ਇਸਾਈ	=	2
ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ	=	1
ਯੂਰਪੀਨ	=	1
ਵਪਾਰੀ	=	1
ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰ	=	5
ਮਜ਼ਦੂਰ	=	3
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	=	1

ਇਸ ਵੰਡ ਵਿਚ 3 ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਤੇ ਦੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਹੀ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ 92-93 ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਦੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਪੂਰੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਤੋਂ 4-5 ਵਧੇਰੇ ਸਨ।

7. ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਬੀ. ਆਰ. ਪੁਰੀ, ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਸੀ. ਸਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਆਗੂ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਦੌਲਤਾਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

9. 20 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ :—(1) ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ (2) ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮੁਤਾਬਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। (3) ਝਗੜੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਗਿਆ (4) 17 ਸਿਤੰਬਰ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (5) 25 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ “ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ” ਬਣਾ ਕੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (6) ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਭਰਤੀ

ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਦਲ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਹੋਵੇ। (7) ਸਾਰੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ।

10. ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ (ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ) ਗੱਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ ਐਡਵਾਈਜ਼ਰੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। 31 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ।¹²

11. 17 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾ ਕੇ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁਧ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

12. 24 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਉਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਧੀਆ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

13. 25 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ “ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ” ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੇ 250 ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 200 ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 50 ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਚੁਣੇ। ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਫੰਗ ਉਹੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ: ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਕੌਂਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਅਸਤੀਫੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।

14. 15 ਅਕਤੂਬਰ 1932 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਧੀਆ ਅਤੇ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

15. ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਿਰੋਧ ਵੇਖ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ 1920 ਤੋਂ 1926 ਤਕ ਸ਼ੁਰੂ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਤਾਂ ਝੁਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਨਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੰਕਦਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤਾਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਤੀ ਸਿੱਖ ਕਿ ਮੁਜ਼ਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀਟ ਦੀ ਬਹੁ ਸਮਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

16. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਸਮਝੋਤੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ “ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ” (ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ) ਬੁਲਾਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ 2 ਨਵੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ () ਭਾਤ : ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (2) ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (3) ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਵੇ (4) ਸਰੋਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਹੋਵੇ (5) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਸ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 20 ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 27 ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ (6) ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਐਸਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੰਤਰੀ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ 75 ਫੀ ਸਦੀ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ।

17. 15 ਤੇ 16 ਦਿਸੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਫੇਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲਪੁਤੀ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੀਰ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51 ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਸਹੁਲਤਾਂ ਹੋਣ। ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ।

18. ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਜ਼ਰ ਸਨ ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੈਕਟਰ ਆਫ ਸਟੇਟ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ ਸਰ ਸੈਮੂਅਲ ਹੋਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 33 ਫੀ ਸਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਆਪ ਮਰ ਗਈ।

19. ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ—ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ 22 ਦਿਸੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਰਾਜਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਸ਼ੀਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਵੀ ਵੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ—ਜੱਜ ਪਟਿਆਲ ਹਾਈ ਕੋਰਟ—ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਚੁਣ ਲਿਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

20. ਇਸ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ, ਰਾਜਪੁਰਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਅਗਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।³

21. ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਗਰੋਂ 19 ਮਾਰਚ 1933 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ “ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ” ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ 14, ਸਿੱਖ 6, ਹਿੰਦੂ 5, ਅਛੂਤ 1, ਇਸਾਈ 1, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ 1, ਜਾਗੀਰਦਾਰ 1, ਔਰਤਾਂ 1 ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ 175 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਇੰਜ ਹੋਈ :

ਮੁਸਲਮਾਨ	...	84
ਹਿੰਦੂ	...	34
ਸਿੱਖ	...	31
ਹਰੀਜਨ	...	8
ਇਸਾਈ	...	2
ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ	...	1
ਅੰਗਰੇਜ਼	...	1
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	...	1
ਜਗੀਰਦਾਰ	...	5
ਮਜ਼ਦੂਰ	...	2
ਔਰਤਾਂ	...	1
ਵਪਾਰੀ	...	1
ਇੰਡਸਟਰੀ	...	1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਦ ਵਿਚ ਵੀ 50 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 36 ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 3 ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈਆਂ।

22. ਇਸ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਨੇ ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਵਾਲੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ 8 ਸੀਟਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁ ਸੰਖਤੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ।

23. ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਉਵੇਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਉਭਰ ਆਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅੱਜ ਤਕ (21 ਸਿਤੰਬਰ 1933) ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

24. ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਰਹਿਤ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਆਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ਕਿ ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਪਾਰਟੀ-ਰਹਿਤ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਵੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਮੀਟਿੰਗ 'ਚੋਂ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਕੇ ਉੱਠ ਆਏ।

25. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਬਣੀ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਅਤੇ 25 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਬਣਿਆ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ । ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਠੰਡੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਿਹਾ ।

25. ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਫੁੱਟ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਢਿੱਲੀ ਪੈਂਦੀ ਪੈਂਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਇਹ ਮੌਹਚਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵੱਡੀ ਏਕਤਾ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲੀ । ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—22 ਅਗਸਤ 1932
- (2) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਸਿਤੰਬਰ 1932
- (3) ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ—ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ—ਸਫਾ 280.

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ (1929-36)

1. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਤੋਂ 1926 ਤਕ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਹੇਲੀ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਫੁੱਟ ਪਾਈ। ਸਰਤਾਂ ਮਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਨਾ ਆ ਸਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਿ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਕਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ।

2. 1930 ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁਧ ਡਟ ਕੇ ਲੜੇ ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਗਰੁਪ' ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। 12 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਧੇਰੇ ਆਪ ਹੁਦਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਹੀ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਥਾ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ, ਖਾਨ ਅਬਦੁਲ ਗੁਫਾਰ ਖਾਨ, ਮੁਫਤੀ ਕਿਫਾਇਤ ਉਲਾ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿ ਵੀ ਉਸੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ।¹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜਿੱਤ ਕੌਮਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੌਮੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੇਤਾਜ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਦੁਰੋੜ ਪੈ ਗਿਆ।

3. **ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗ** :—ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਰੰਗ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੋ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਰੰਗ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਇੰਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਝੰਡਾ ਬਨਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।²

4. ਫਿਰ 3 ਅਗਸਤ 1930 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ

ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦਾ ਅਗਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ 'ਚ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਿਆਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਇਕ ਸਟਰੇਚਰ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।

5. 1929 ਦੀ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਸੈਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਆਦਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

6. ਸਿਤੰਬਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਵੀ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਝੰਡਾ ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਰੰਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾਈ ਕਾਂਗਰਸਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਝੰਡੇ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।”³ ਪਰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਗਲਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 1920 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ (ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ) ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛਪੀ ਸੀ ਅਤੇ 1929 ਦੀ ਦਿਸੰਬਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਸੀ।

7. ਨਵੰਬਰ 1930 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤਾ ਰਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਮਤਾ 7 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 9 ਵੋਟਾਂ ਠਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ), ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

8. ਝੰਡੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਾਚੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ 25—26 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਝੰਡੇ ਬਾਰੇ ਸਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਾਲਾ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡਿਆ।

9. **ਡਸਕਾ ਮੋਰਚਾ**—ਡਸਕੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਾ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਕੱਦਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ

ਹਿੰਦੂ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤੀ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਝਟ ਪਟ ਮੌਰਚੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਦ ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ ਅਤੇ 17 ਅਗਸਤ 1931 ਦੇ ਦਿਨ 25 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਜਥਾ ਨਾ ਗਿਆ।

10. ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਵੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 27 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਅਖ਼ੀਰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੰਨ ਗਈ ਅਤੇ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਜੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਦੋਵੇਂ, ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਨਾ ਯਤੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਤਸਦੀਕ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ।

11. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋ ਸਾਲਸਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਲਸਾ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਹਿੰਦੂ ਦੋ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਦਲਿਆ ਕਰੇ। ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

12. ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਹਿਮਾਇਤੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿਲੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਆਪਸੀ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1932 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਤਰੇੜ ਪੈ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋ ਗਏ।

13. **ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ**—28 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ 17 ਮੈਂਬਰੀ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਨੇ 27 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ (1932-33) ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜ ਬਣੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ, ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂੱਕਾ ਜਲਸਿਆਂ ਤੋਂ

ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਸਿੱਖ, ਕੌਂਸਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਗੱਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜਾਬੰਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ।

14. ਆਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੀਆਂ ਫਜ਼ੂਲ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੁੱਟ ਫੇਰ ਉਭਰ ਆਈ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਨ। 21 ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ।⁴

15. 27 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬੁਲਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਗਰੁਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁵

16. ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਤਾਂ ਫਰਵਰੀ ਮਾਰਚ 1933 ਵਿਚ ਹੀ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਅਜੇ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜਵਾਲ 14 ਫਰਵਰੀ 1933 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਨ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ “ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ” ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਮੰਨ ਲਿਆ।

17. ਜਨਵਰੀ 1934 ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 10 ਫਰਵਰੀ 1934 ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਡਿਕਟੇਟਰ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਗਰੁਪ ਦਾ ਆਗੂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

18. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਾਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਾਰਚ 1934 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ

ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੱਖ ਪਹੁੰਚੇ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ, ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ । ਪਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਥੇ ਵੀ ਨਾ ਨਿਭ ਸਕੇ ਅਤੇ 1 ਦਿਸੰਬਰ 1934 ਨੂੰ ਉਹ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਗਏ ।

19. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਾਰਚ 1930 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 100 ਸੀਟਾਂ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 15 ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ 5 ਜਿੱਤੇ ਸਨ । ਤੀਜੀਆਂ ਚੋਣਾਂ (ਉਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ) 1936 ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ । ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂ, ਫਿਲਾਸਫਰ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

20. ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ—ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਫੁਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਸਭਾ ਦਾ ਮੁਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ “ਪੰਥ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਣਾ ।” ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਆਗੂ ਇਹ ਸਨ :—ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਲਾਇਲਪੁਰ, ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ, ਪ੍ਰੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪ੍ਰਿੰ: ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਪ੍ਰਿੰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂ ਵਾਲਾ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਪ੍ਰੋ: ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰੀ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ 232 ਆਦਿਕ ।⁶

21. 29 ਦਿਸੰਬਰ 1933 ਨੂੰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਇਕਤਰਤਾ ਹੋਈ । ਇਸ ਦਿਨ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣੇ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਣੀਆਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ । ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਮੰਨ ਗਈਆਂ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਉਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ।

22. ਫਿਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੰਗਾ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤੋੜ ਦੇਣ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਥੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਬਰਮਾ 'ਚੋਂ ਨਾ ਪਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੀ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਲਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ।

23. ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ । ਅੰਤ 10 ਅਪਰੈਲ 1935 ਨੂੰ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਮੰਨ ਗਈਆਂ । “ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਸਪੀਰੇਸੀ ਕੇਸ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ

ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਦਫ਼ਾ 85 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ—ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਪਰਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨਾ, ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਬਦਲਣਾ-ਚਾਹੁਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।”⁷ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ।

24. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 18 ਅਪਰੈਲ 1935 ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ (1) ਸਾਲਸ ਪੰਜ ਹੋਣ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 2-2 ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਹੋਣ। (2) ਅਸੀਂ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। (3) ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਾਲਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।”⁸

25. ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਦਤਾਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਇਕ ਸਿੱਖ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਸਾਲਸੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੱਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਗਰੰਟੀ ਸੀ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਫਿਰ ਵਾਇਦੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁਕਰੇਗਾ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਸਕੱਤਰ (ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਾਰੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਫਿਰ ਮੁਕਰਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।

26. ਮਈ 1933 ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰਖੀ ਕਿ 1926 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਵੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਹਨ ਜਾਂ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਖੜੇ ਹੋਏ ਹਨ—ਸਾਰੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣ ਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨਾ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਤਨਾ ਅਜੀਬ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।

27. ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ 1935 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਦੀ ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਨੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

28. ਜੂਨ 1935 ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਨਾਂ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜਣ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਦੋ ਨਾਂ ਉਹ ਚੁਣ ਲੈਣ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਉਪਰ

ਛੱਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

29. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਖੀਰ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਾਲਸੀ ਤੇ ਮੰਨ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਵਰੀ 1936 ਵਿੱਚ ਚੌਥੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ (1914-15 ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ) ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਦੇਹਰ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਲਸੀ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ—

ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸ-ਤਾਨੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ।

30. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡੇ ਗਏ ਨਾਂ ਇਹ ਸਨ :—

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗੋਰੀ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵੱਛਾ।

31. ਪਰ ਕੁਝ ਆਗੂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ :—ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹੰਬੋ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜਿਹਲਮ—(ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ)—ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ—(ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ)।

32. ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਆਗੂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਖੜੇ ਰਹੇ :—ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ), ਸ: ਬ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ। ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਖੜਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ।

33. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 19 ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੜੇ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ।^੧

34. 28 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ 38 ਵਿਚੋਂ 28 ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 115 ਵਿਚੋਂ 82 ਮੈਂਬਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। 25 ਅਪਰੈਲ 1936 ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਲਈ ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਸੈਂਟਰਲ ਦਲ ਦੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਗ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ 4 ਹੋਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ: ਬ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀ) ਵੀ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 2 ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ ਵਿਚੋਂ 10 ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੇ 2 ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੋਆਪਟ ਹੋਏ।¹⁰

35. 13 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ।¹¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਸੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਂਗ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲਣ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ:—

1. Durlab Singh — The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 115.
2. 24 ਦਿਸੰਬਰ 1921 ਦੀ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ, “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਬਣੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।”
3. ਟਰਬਿਊਨ, 2 ਨਵੰਬਰ 1930 — ਨਹਿਰੂ-ਸੰਤਾਨਮ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ।
4. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 23 ਸਿਤੰਬਰ 1933
5. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 29 ਸਿਤੰਬਰ 1933
6. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਿਸੰਬਰ 1933
7. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 12 ਅਪਰੈਲ 1935
8. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਪਰੈਲ 1935 ਅਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਅਪਰੈਲ 1935
9. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 21 ਜਨਵਰੀ 1936
10. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 27 ਅਪਰੈਲ 1936
11. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 15 ਜੂਨ 1936

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ

ਅਤੇ

ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ (1935)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਸਿੰਘਣੀਆਂ) ਝੰਡਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੇ ਆਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਕਣਕ ਪੀਹਣੀ ਪੈਂਦੀ, ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਪਿਆਸੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਬੰਦੀ ਥਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਨੇਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਬੰਦੀ ਥਾਨੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ।

2. ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਿੱਕੀ ਇੱਟ ਦਾ ਸੀ। ਵਕਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਢੱਠ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਨਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮਸੀਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਕੇਸ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਹਾਰ ਗਏ। ਹਾਰ ਤੋਂ ਚਿੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

3. ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹੱਕ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਡੇਗ ਲੈਣ। ਮਿਲਾਪ ਅਖਬਾਰ ਅਨੁਸਾਰ—“ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੂਬਾ ਕੇ ਤਮਾਮ ਕਮਿਸ਼ਨਰੋਂ ਔਰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਤਾਰੇ ਅਰਸਾਲ ਕੀਤੇ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਬਤਾਯਾ ਗਿਆ ਥਾਂ ਕਿ ਜਹਾਂ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਕਾ ਤਅੱਲਕ ਹੈ, ਤਾਜ਼ੀ ਰਾਤ ਹਿੰਦ ਕੀ ਦਫਾ 295 ਕਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਂ ਇੰਤਕਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ, ਔਰ ਹਕੂਮਤ ਹਿੰਦ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਭੀ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਰਾਏ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ ਹਾਲਤ ਕੇ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਹਕੂਮਤ ਮਸਜਿਦ ਕੇ ਗਿਰਾਨੇ ਸੇ ਸਿੱਖੋਂ ਕੋ ਰੋਕਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਕੋਈ ਇਕਤਦਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।”¹

4. ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚਲੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁੰਬਜ਼ ਢਾਹਣ ਦਾ ਕੰਮ 24 ਜੂਨ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 27 ਜੂਨ ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 28

ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮੌਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

5. 2 ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਭੜਕਾਊ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਾਲਮੀ ਤੇ ਗੁਮਟੀ ਬਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 3 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ 60 ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 4 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਪੰਜ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। '6 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜ਼ੁੰਮੇ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਫਸਰ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਰਾ ਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨਗਨਾਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲਾਰਡ ਨੂੰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

6. 7 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਸਤਾ ਇਮਾਰਤ ਢਾਹੁਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਰਾਤ ਸਾਢੇ ਅਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤਕ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਮਾਰੂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

7. 12 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਯਦ ਅਤਾਉਲਾ ਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

8. 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਸੱਯਦ ਹਬੀਬ, ਮਲਕ ਲਾਲ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

9. 16 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ 'ਚੋਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਲੂਸ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰੇ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਨਾਲ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ। 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਨਿਮਾਜ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਭੜਕਾਊ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ 5 ਬੰਦੇ ਫੜ ਲਏ। ਪੁਲਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਤੇ ਡੱਬੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ ਜਿਹੜੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਪਿੱਛੋਂ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਨੇ ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵਾਸਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

10. 19 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚੋਂ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ

ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ 20 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਡਟੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਵਧਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਉਪਰ ਇੱਠਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ 10 ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਅਕਬਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ 10 ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਪਥਰਾਓਂ ਨਾਲ 124 ਪੁਲਸੀਏ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ।

11. 22 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਮਜ਼ਜਿਦ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਅਹਿਰਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 23 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਲਮਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾਜ਼ਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਥੇ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਮਜ਼ਜਿਦ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਗੜਬੜ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਤਹਕੀਕਾਤ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

12. 25 ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਹਿਰਾਰੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਿਆ। ਅੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 30 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਾਲਤ ਨਾਰਮਲ ਹੋ ਗਏ।

13. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਿਗੜਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਵੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ। 21 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਆਦਿਕ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਲਾਹ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਮਲਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ 25 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਮਨ ਹੋ ਗਿਆ।

14. 9 ਅਗਸਤ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਢੱਠੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੱਟ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਿਨਾਂ ਅਸਰ ਤੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਮਯਾਬੀ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 18 ਸਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੇਸ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ। 20 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ।

15. 30 ਸਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 10 ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਜਲਸਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

16. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ੌਕਤ ਅਲੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਰੇ ਮਿਲਿਆ। 23 ਅਕਤੂਬਰ 1935 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤ ਗਈ। ਫਿਰ 1 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ।

17. 15 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਦਖਲ ਲਈ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

18. ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਏ ਪਰ ਫਿਰ 1 ਫਰਵਰੀ 1936 ਤੋਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 18 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੁਲਾਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।”²² ਪਰ 24 ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਫਿਰ 27 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

19. 25 ਮਈ 1936 ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਕਾਕੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਬਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ 1850 ਸੰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਰੇ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਡੁਗਲਸ ਯੰਗ, ਜਸਟਿਸ ਭਿੰਡੇ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਫੁੱਲ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ 26-1-38 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰੀਵੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਕੇਸ ਲੈ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਸਦਾ ਲਈ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ।

20. **ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀ**—ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਪਹਿਨਣ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਜ਼ਬਾਤ ਭੜਕ ਪਏ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ 26 ਅਗਸਤ 1935 ਦੇ ਦਿਨ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ (ਛੋਟੀਆਂ) ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ 25 ਨਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਰਪਾਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

21. 30 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫੌਜ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਪੈਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 1 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਭਾਟੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (ਲਾਹੌਰ) ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 2 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਉਪਰ ਫੇਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗ ਗਈ।

22. 13 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਡਾਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾਇਰਡ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ) ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ :—

(1) ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕ ਲਈ ਜਾਵੇ।

(2) ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ 75 ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਤੀ ਕਰ ਕੇ 50 ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ।

(3) ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਬਤ ਮੁਸਲਮ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੈਂਡਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ।

(4) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਪਿੱਛੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

23. 15 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕਣ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 30 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਲਏ ਗਏ। ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਦਿਸੰਬਰ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

24. ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਮੋਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ (ਨੋਟ :— ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੋਂ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਕੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਈ।) ਦੂਸਰਾ ਜਥਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮੋਰਚਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1936 ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੱਕ 1709 ਗਿਰਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਮੋਰਚਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਦਫ਼ਾ 144 ਹਟਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

25. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸ਼ਾਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਸਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂ ਅਜ਼ਾਦ ਤੌਰ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖੜੇ ਹੋਇਆਂ 115 ਵਿਚੋਂ 82 ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਏਕਤਾ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਚ ਗਈ।

26. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 15 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਘਿਉ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਰੁਮਾਲੇ, ਸਸਤਰ, ਗੋਲਕ ਆਦਿਕ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 18 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਇਕ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ :—

27. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਤ ਵਜੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ 25 ਮੀਲ ਦੂਰ ਕੋਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਟਨਾ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਨਾ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਮਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 13 ਸਿੱਖ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਾਲਤ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ 18 ਮੁਸਲਮਾਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

28. ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨੀਅਨ-ਸਿਟਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਰਸਿਕੰਦਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤੰਬਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਜੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਤੋਂ ਨਵੀਂ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ। 11 ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। 12 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਮਝੇਲ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸ਼ੁਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

29. ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਦਾਰ ਮੋਹਿੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸ ਦੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੋਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਥਾਂ ਛੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਤ ਅੱਠ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮੋਹਿੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਕੰਮ-ਰੋਕੂ ਮਤਾ ਵੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵਾਇਦਾ

ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਹੋਇਆ।

30. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 24-25 ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 6 ਅਗਸਤ 1937 ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ, 19 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ, ਜਿੱਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। 19 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ 10 ਤੋਂ ਡੇਢ ਵਜੇ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਨਾ ਜਾਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਦਾ ਜ਼ਿਲਾ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।⁴ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 23 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਭੰਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾ ਲਿਖੀ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। 24 ਫਰਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ, ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਿਰੁਧ, ਕੰਮ ਰੋਕੂ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਕਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

31. 26 ਫਰਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ 16 ਮਾਰਚ 1938 ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 4 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ, ਦੀਵਾਨ ਚਮਨ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, ਸ਼ੇਖ ਕਰਾਮਾਤ ਅਲੀ, ਪੀਰ ਮਕਬੂਲ ਮਹਿਮੂਦ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਖਾਲਦ ਲਤੀਫ਼ ਗਾਬਾ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। 19 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

32. ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅੜਿੱਗਾ ਡਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ “ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁਝ ਨਾ ਖੱਟ ਸਕੇ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :—

(1) ਮਿਲਾਪ (ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰ), 25 ਮਈ 1936. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 9 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੁਸਤਕ “ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ” ਦੇ ਸਫ਼ਾ 56 ਤੇ ਵੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਜਨਵਰੀ 1937 ਵਿਚ ‘101 ਸਪਤਾਹਿਕ ਪਾਠ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ, ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(2) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ, 20 ਫਰਵਰੀ 1936.

(3) Durlab Singh—The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 125.

(4) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ, 21 ਅਗਸਤ 1937.

ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਤਕ [1936-39]

1. 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਐਵਾਰਡ (ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲਾ) ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ 1934 ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਰਜ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਧਰ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਲੜਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਐਲਾਨ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, “ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਤੋੜੀਏ, ਤਦ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ।”¹ ਪਰ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਪੈ ਗਈ।

2. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਅਕਤੂਬਰ 1934 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। 27 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। “ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕਰੋ” ਤਰਮੀਮ ਕੁਝ ਵੋਟਾਂ ਕਾਰਨ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਏ ਕਿ “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।”² ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1935-36 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ 1937 ਵਿਚ ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਆਸਾਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਨੇ “ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ” ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪਰਸਤ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ

ਵਾਸਤੇ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਏ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਸਨ ਉਥੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜਗੀਰਦਾਰ, ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਤੇ ਉਚ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ।

4. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਾਜ, ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਵਧੇਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਨੇ “ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ” ਵਾਲਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਸ: ਮਜੀਠੀਆ ਨੇ ਅਗਸਤ 1936 ਵਿਚ ਇਹ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਏਗੀ।

5. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਲਗਭਗ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 14 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਆਨਰੇਰੀ ਮਜਿਸਟਰੇਟ, ਜਗੀਰਦਾਰ, ਸ: ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਬਹਾਦਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 100 ਆਗੂ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਹਾਜ਼ਰੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਨ : (1) ਝਟਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰੋਲ (2) ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਚੁੱਪ ਅਤੇ (3) ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ 3 ਜੁਲਾਈ 1936 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ—ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਰਗੇ ਮਸਲੇ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਪੱਖ ਦੀ ਠੀਕ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਗ਼ਦਾਰ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਤਦ ਕਰਾਂਗਾ ਜਦ ਤਕ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ। ਪਰ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਵਾਂਗਾ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਇਕ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਨੇ ਚਿੜ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ “ਸਾਡਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ” ਦਾ ਲੇਬਲ ਦਿੱਤਾ।⁴

6. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੋਣਾਂ ਲੜ ਰਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਂਝੇ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਨੇ 19 ਨੁਕਾਤੀ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।⁵ ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਨ :—

- 1- ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਲੜਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਨ।
2. ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਡਟਵਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਹਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ।
3. ਸਾਰੇ ਮਾਰੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਵਾਉਣਾ।

4. ਕੌਮੀ ਮੁਢਾਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਵਾਉਣਾ।
 5. ਸਾਰੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ।
 6. ਫੂਤ ਛਾਤ ਦਾ ਅੰਤ।
 7. ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਪਿੱਛੇ ਰਹੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਉਣਾ।
 8. ਮੁਢਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਪੇਸ਼ਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ।
 9. ਪੇਂਡੂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ।
 10. ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਉਪਰ ਵਧ ਟੈਕਸ ਲਾਉਣਾ।
 11. ਇੰਕਮ ਟੈਕਸ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਲਗਵਾਉਣਾ।
 12. ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਅਜਿਹੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਜੋ 1935 ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਦਲੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਏ।
 13. ਫੌਜ ਦਾ ਭਾਰਤੀ-ਕਰਣ ਕਰਨਾ।
 14. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਖਾ ਕਰਨਾ।
 15. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਾਉਣਾ।
 16. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ।
 17. ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ 1925 ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨਾ।
 18. ਆਖਿਆਨਾ (ਪਾਨੀ ਦਾ ਦਰ) ਘਟਾਉਣਾ।
 19. ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਦਸਤਕਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਘਟਾਉਣਾ।
7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਂਟਰਲ ਖਾਲਸਾ ਯੂਥ ਲੀਗ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਆਦਿਕ ਮੁੱਖ ਸਨ। ਅਗਸਤ 1936 ਨੂੰ ਇਸ ਧੜੇ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।
8. ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ 3 ਅਗਸਤ 1936 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇਵੋਗੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਕਾਰ ਵਧੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।” ਇਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜੰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।” ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬੋਰਡ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ।
9. ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ‘ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ’ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਆਦਿਕ ਸਨ।⁷ ਪਰ ਇਹ ਮਾਰੋਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕਿਆ। ਕੁਝ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਖੀਰ 13-14 ਨਵੰਬਰ 1936 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ।⁸

ਇਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ 4 ਜਨਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 24 ਸਿੱਖ ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 14 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ 10 ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੜਣੀਆਂ ਸਨ।⁹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮੁਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ।

10. 1937 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿਤ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਜਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾਲ ਸੋਢੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਜੇਤੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੁੱਖ ਸਨ।¹⁰

11. ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ 14 ਫਰਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਮੀ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਫਰੰਟ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।¹¹

12. 17 ਫਰਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਐਮਰਸਨ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ।¹² ਇਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੋਣ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 31 ਮਾਰਚ 1936 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।¹³ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਅਬਦੁਲ ਹਯਾ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਖਿਜਰ ਟਿਵਾਣਾ (ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ), ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ (ਸਿੱਖ), ਸਰ ਛੋਟੂ ਰਾਮ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ (ਦੋਵੇਂ ਹਿੰਦੂ) ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ। ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

13. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 5 ਮਾਰਚ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ “ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਜਾਵੇ।”¹⁴

14. 8 ਮਾਰਚ 1937 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੜਤਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਕਿਰਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਮਿੱਲਤ, ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਥ ਲੀਗ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।

15. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੋਸ

ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। 14 ਮਾਰਚ 1937 ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਿਆ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖ ਸੀ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਣਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਹੈ।”¹⁵ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ।

16. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੋਹਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੜਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਰਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਟੁਟਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ; ਤੇ ਕੁਝ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਂਗ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜਥੇਬੰਦਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 24 ਤੇ 25 ਅਪਰੈਲ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ 103 ਮੈਂਬਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ :—(1) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ (2) ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਰੋਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ (3) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਨਾ ਬਣੇ।

17. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। 27 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸਾਡਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ “ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ” ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਲਿਜਾ ਸਕੇ।

18. ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਅਨੁਸਾਰ :—

ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ।” ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਹਿਣ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ

ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਵਾਂਗੇ।” ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੌੜਨ ਦਾ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੀਤਾ ਗਿਆ।¹⁸

ਜ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਧੜੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਸੰਬੰਧੀ ਅਲਗ ਅਲਗ ਵਿਚਾਰ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਰਾਵਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਚਲਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਰਾਹ ਲਭਿਆ। ਹੁਣ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲਏ। 14 ਜੂਨ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ।¹⁹ ਇਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ। ਵਰਜਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ—ਪ੍ਰਧਾਨ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡੇਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

19. ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। 4 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਹਫ਼ਤੇ 10 ਅਗਸਤ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤ ਕਮੇਟੀ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ—ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ) ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 5 ਹੋਰ ਪਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਅਤੇ 4 ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਪਰੋਫੈਸਰ ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ। 12 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

20. 15 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿਕੰਦਰ-ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸਿਕੰਦਰ-ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ :—

[1] ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਏਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ,

ਕਹੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਨ।

[2] ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਦਨ ਦੀਆਂ ਉਪ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਗਰੁਪ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।

[3] ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਗ ਦੀ ਟਿਕਟ ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਲੀਗ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ ਉਹ “ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ” ਦੇ ਅੰਦਰ ‘ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਪਾਰਟੀ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ, ਸਿੱਖ ਜਗੀਰਦਾਰ ਹਿੰਦੂ ਸਰ। ਏਦਾਰ ਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣ ਗਈ ਨਾਂ ਕਿ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ—ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਰਕਾਰ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏਜ਼. ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ 28 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ

ਜਾਣ। ਇਹ ਵੀ ਫੈ ਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

21. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ-ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਹੋਏ। 24 ਜਨਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ, ਮੋਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰ 50,000 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਜਲੂਸ ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਮੁਰਦਾਸਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।²⁰ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 11 ਮਾਰਚ 1938 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਫੰਡ' ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਧਾਰ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 16 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਯਕੀਨ ਦਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਜ਼ੂਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ।"²¹

22. 31 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪਾਲਸੀ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਸੀ।²²

23. 20 ਜੁਲਾਈ 1938 ਨੂੰ 'ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਵਲੋਂ ਮਹਿਕਮਾ ਨਹਿਰ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ 60,000 ਕਿਸਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੁਜ਼ਾਹਰੀਨ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸਨ। 3 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਭਰਤੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

24. 9 ਅਕਤੂਬਰ 1938 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।²⁴ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

25. 26-27 ਨਵੰਬਰ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਾਵਲ-ਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਮੁਖ ਮਹਿਮਾਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਸਨ। 50,000 ਦੀ ਭਾਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ, ਕਾਲੇ ਬਿੱਲ (ਬੰਦੋਬਸਤ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਸਲਮ ਰੋਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ।²⁵ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ :—'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਸ਼ਖਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੌਮੀ ਮਾਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ...' ²⁶

26. ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ

ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਲਗ ਅਲਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭਾਵੁਕ ਗੱਲਾਂ, ਬਿਆਨ ਤੇ ਤਕਦੀਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਨਿੰਮੋਬੂਣਤਾ ਅਤੇ ਅ-ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਸਨ। ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁੰਦ ਦਰਜੇ ਦਾ ਤੇ ਹਿਮਾਇਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਰ ਵਰਗੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਨੰਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਇਕ ਸੁਰ ਜਿਹਾ ਹੋਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ.....।

ਛੋਟ ਨੋਟ :—

- (1) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਨਵੰਬਰ 1956),
ਸਫਾ 32
- (2) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਕਤੂਬਰ 1934
- (3) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਜੂਨ 1936
- (4) ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਜੁਲਾਈ 1936
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਜੂਨ 1936
- (6) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 5 ਅਗਸਤ 1936
- (7) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਅਗਸਤ 1936
- (8) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਨਵੰਬਰ 1936
- (9) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਨਵੰਬਰ 1936
- (10) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 9 ਫਰਵਰੀ 1937
- (11) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਫਰਵਰੀ 1937
- (12) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 19 ਫਰਵਰੀ 1937
- (13) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਅਪਰੈਲ 1936
- (14) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 7 ਮਾਰਚ 1937
- (15) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਮਾਰਚ 1937
- (16) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 27 ਅਪਰੈਲ 1937
- (17) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਪਰੈਲ 1937
- (18) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫਾ 36-37
- (19) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਜੂਨ 1937
- (20) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 26 ਜਨਵਰੀ 1938
- (21) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਮਈ 1938
- (22) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਜੂਨ 1938
- (23) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 5 ਅਗਸਤ 1938
- (24) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 11 ਅਕਤੂਬਰ 1938
- (25) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਨਵੰਬਰ 1938
- (26) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫਾ 34.

ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਸ ਤਕ (1939)

1. 1939 ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਾਨੀ ਜਨਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸੈਫ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਕੁਲ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ 31 ਜਨਵਰੀ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਕਰਮ ਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਪੱਟਾਭੀ ਸੀਤਾ ਰਮੱਇਆ ਦੇ 1286 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1495 ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ 209 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ¹। ਸੁਭਾਸ਼ ਬੋਸ ਦੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਨਰਮ ਦਲ ਦੇ ਵੱਲਭ ਭਾਈ ਪਟੇਲ, ਅਚਾਰਿਆ ਕਿਰਪਲਾਨੀ, ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਭੋਲਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾਈ, ਸੇਠ ਜਮਨਾ ਦਾਸ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਹਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।

2. 15 ਫਰਵਰੀ 1939 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਤੀਜੇ ਲਗਭਗ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਇਕ ਗ਼ੈਰ ਅਕਾਲੀ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਮੀਮੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੱਦ ਸੀ।² ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 19 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ—ਬਿੱਲ ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ।

3. 27 ਮਾਰਚ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ “ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ” ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਫੌਜ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ, ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਘਟ ਸੀਟਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਧ ਸਿੱਖ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।³ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਏ ਗਏ।

4. 16 ਮਈ 1939 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੰਦਰ ਧਾਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। 28 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫਰਾਂਸਿਸਕੋਟ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਧ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਹਿੱਸਾ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਘਟੀਆ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

5. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਿਤੰਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਪੋਲੈਂਡ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚੈਂਬਰਲੇਨ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਵੀ 3 ਸਿਤੰਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ।

6. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਪਲੜਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਲ ਭਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਮਈ 1939 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ' ਵਰਗਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।⁴ ਇਸੇ ਵਰਗਾ ਐਲਾਨ ਉਸ ਨੇ 25 ਅਗਸਤ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਿਹੜਾ 39 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 104 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਮਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਡਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ (ਨਾਲ ਹੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ) ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੇਗੀ।

7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲਾ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸਿੱਖ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਪਰ ਜੇ 1) ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਧ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ 2) ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਨਟਿਵ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ 3) ਨੌਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।⁵

8. ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇਸ ਔਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਰਾਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦਲ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। 20 ਜਨਵਰੀ 1941 ਦੇ ਦਿਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਡਿਫੈਂਸ ਲੀਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੀਗ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਮਗਰੋਂ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ 'ਹਿੰਦੂ' ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।

9. 10-11 ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦਿਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨੀਮ ਫੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ ਦੇ 10,000 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਮਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ 1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ 2) ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੀ ਰਿਹਾਈ 3) ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ 4) ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ 5) ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ।⁷

10. 5 ਜੁਲਾਈ 1940 ਦ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ।⁸ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ। ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਅਤੇ ਜੌਹਨ ਬੁਲ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੁਸਲਮ, ਅਕਾਲੀ - ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ।

11. ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਰਗੋਧੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਬੈਰਿਸਟਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਫੁਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਦੇ ਆਸਾਰ ਘਟ ਗਏ। 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਧਰਦੇਓ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੀ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਵੇ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਲੱਖ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਦੇਣਗੇ।⁹

12. ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕੱਠੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। 23 ਅਗਸਤ 1940 ਨੂੰ ਵਾਰਧਾ ਵਿਖੇ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ —¹⁰ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸੋਦਾਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ “ਕੋਰਾ ਚੈੱਕ” ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 9 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ 1929 ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ: 1) ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬੇ ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। 2) ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 3) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।¹¹

13. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਘਟੀਆ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ (ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 1940 ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ) ਨੇ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹੀਂ —

you have nothing in common with
Congress—————you believe in
the rule of sword, the Congress
does not—¹²

14. ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਪਤਰ ਦੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 12 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਮੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਫ਼ਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੀ।¹³ 15 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਵੀਰ ਭਾਰਤ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।¹⁴ ਪਰ 18 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਸ਼ਖਸੀ ਹੈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।¹⁵

15. 28 ਜੂਨ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਤਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1929 ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਭਰੋਸੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਰਾਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।¹⁶ 15 ਅਕਤੂਬਰ 1940 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।¹⁷ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕੱਠੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। 29 ਨਵੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਬਾਰੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।¹⁸ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰ-ਪੁਰੀ ਸਨ।

16. 31 ਦਿਸੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਰੋਲ ਨੂੰ ਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਹਿੰਸਾ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।¹⁹

17. ਜਨਵਰੀ 1941 ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮੀਡੀਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਦਾ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।²⁰ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਇਕ ਬੋਰਡ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਐਮ. ਐਲ. ਏ, ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ।

18. 20 ਜਨਵਰੀ 1941 ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਟੇਟਸ ਕੋ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। 15 ਫਰਵਰੀ 1941 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੁੜਕਾ ਕਲਾਂ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ

ਮੰਗ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਟੈਕਸ ਦੀ ਛੋਟ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ।²¹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਚਗੇ ਸਲੂਕ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।²² 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਝਟਕਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਟੈਕਸ ਤੇ ਛੋਟ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਆਲਟੀਮੇਟਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

19. 21 ਜੁਲਾਈ 1941 ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਵਧਾ ਲਏ ਪਰ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਸਮਝ ਕੇ 10 ਅਗਸਤ 1941 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਲਾ ਲਈ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੈਂਟਰਲ), ਉਜੱਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਢੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਨਾਮ ਧਾਰੀ, ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ (1) ਵਾਇਸ-ਰਾਏ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ (2) ਝਟਕਾ ਆਦਿਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਤੇ ਤੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ-ਸਾਂਸੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ।²³

20. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਪੰਥ ਵਲ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ) ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “.....ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਇਹ ਲਿਖਣਗੇ ਕਿ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੀਟ ਮੰਗ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਝੰਡਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।²⁴ 10 ਅਗਸਤ 1941 ਨੂੰ ਉੱਜੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਨਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

21. 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ 15 ਮੈਂਬਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਉੱਜੜ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਦੀਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੌਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪ੍ਰਿਥੀ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।²⁵

22. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ (ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀਟ) ਬਟਾਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਬਲ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ

ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਰ ਛੋਟੂ ਰਾਮ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੱਟ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਜੱਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ।²⁶ ਇਸ ਫੁੱਟ ਦਾ ਈਜ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੈਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

23. 20 ਅਕਤੂਬਰ 1941 ਨੂੰ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਅਤੇ ਮਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ।

24. ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਹੋਈਆਂ। 2 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ‘ਅਖੰਡ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਕਸਮ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ।²⁷ ਅਜਿਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 30 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਤੇ 7 ਦਿਸੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ‘ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਤੇ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ (1) ਏਕਤਾ (2) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ (3) ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਆਦਿਕ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

25. 1941 ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 1926 ਤੋਂ 15 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋ ਗਏ 16 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ “ਸਾਡੇ ਮਤਭੇਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ” ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।²⁸

26. ਪਰ 1942 ਦਾ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। 22 ਮਾਰਚ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਕਰਾਚੀ ਵਿਚ ਸਰ ਸਟੈਫ਼ੋਰਡ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚਿਆ।²⁹ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ 23 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।³⁰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ:—

- 1) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਫਰਵਰੀ 1939.
- 2) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 17 ਫਰਵਰੀ 1939.
- 3) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਮਾਰਚ 1939.
- 4) R. Coupland—Indian Politics (1936-42) Oxford Uni. Press, Bombay, 1944, ਸਫ਼ਾ 43.

- 5) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਅਕਤੂਬਰ 1940.
- 6) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 21 ਜਨਵਰੀ 1941.
- 7) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 13 ਫਰਵਰੀ 1940.
- 8) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 6 ਜੁਲਾਈ 1940.
- 9) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਜੁਲਾਈ 1940.
- 10) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 10 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 11) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 12) ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 13) ਟਰਬਿਊਨ, 13 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 14) ਟਰਬਿਊਨ, 17 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 15) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 16) ਅਕਾਲੀ ਲਾਹੌਰ, 30 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
- 17) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1940.
- 18) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 30 ਨਵੰਬਰ 1940.
- 19) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਜਨਵਰੀ 1941.
- 20) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜਨਵਰੀ 1941.
- 21) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 16 ਤੇ 24 ਫਰਵਰੀ 1941.
- 22) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਫਰਵਰੀ 1941.
- 23) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਗਸਤ 1941.
- 24) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਗਸਤ 1941,
- 25) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਸਿਤੰਬਰ 1941.
- 26) ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਸਿਤੰਬਰ 1941.
- 27) ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਨਵੰਬਰ 1941.
- 28) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਨਵੰਬਰ 1941.
- 29) ਟਰਬਿਊਨ, 23 ਮਾਰਚ 1942.
- 30) ਟਰਬਿਊਨ, 24 ਮਾਰਚ 1942.

— — —

ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ

1. ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ (1939) ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾ ਸੀ—ਮਾਰਚ 1940 ਦੀ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਮਤਾ—ਪਕਿਸਤਾਨ। ਇਸ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਕੌਮੀਅਤ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅਡਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੀਸਰੀ ਕੌਮ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵੀ ਮੌੜ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ। ਜਪਾਨ ਨੇ 7 ਦਿਸੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਪਰਲ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ 15 ਫਰਵਰੀ 1942 ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ 7 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਵਿੰਸਟਨ ਚਰਚਿਲ ਨੇ 11 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਸਰ ਸਟੈਫੋਰਡ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

3. ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ 23 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ “ਡੂਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ” ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 24 ਤੋਂ 29 ਮਾਰਚ ਤਕ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਢਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿਲਾ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ “ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ”।

4. ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਮਗਰੋਂ 31 ਮਾਰਚ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ —“ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ, ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਿਹੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਕਿ : ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਤਾਕਤਵਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। (2) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ, ਸ਼ਾਡੀ ਕੌਮ ਨੇ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ, ਹਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

5. “ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਕ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਆਜ਼ਾਦ ਸੂਬਾ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਪੰਜਾਬ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਹੈ। ਝੰਗ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ—

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਤੱਕ ਦੀ ਆਬਾਦੀ—1,21,51,000

ਮੁਸਲਮਾਨ—45,05,000

ਸਿੱਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ —76,46,000

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਤਕ ਦੀ ਆਬਾਦੀ—1,76,36,000

ਮੁਸਲਮਾਨ —82,88,000

ਸਿੱਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ —93,48,000

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ, ਨਾਭਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ 26 ਲੱਖ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ਼ 20 ਫ਼ੀਸਦੀ ਹੀ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਰ ਉਸ ਕਦਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਰਖਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

6. ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਇਕ ਨੋਟ—1849 ਤਕ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਸਾਢੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ੀਸਦੀ ਹਿੱਸਾ 37 ਲੱਖ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੁਲ 25 ਫ਼ੀਸਦੀ ਟੈਕਸ ਤੇ 40 ਫ਼ੀਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 4 ਕਾਲਜ ਤੇ 400 ਸਕੂਲ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖਰਚ ਤੇ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂਟਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ 163 ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਰਿਆਇਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

7. ਸਾਈਮਾਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਕੌਮ ਨੇ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ 80 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਕੁਲ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।” (ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ 1 ਲਖ 21 ਹਜ਼ਾਰ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ)। ਇਤਨੀ ਘੱਟ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਕਮਾਲ ਹੈ। 1932 ਦੇ ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ 14.8 ਫ਼ੀਸਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 30 ਫ਼ੀਸਦੀ ਸੀਟ ਮਿਲੀਆਂ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 13.5 ਫ਼ੀਸਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 18.8 ਫ਼ੀਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 1926 ਵਿਚ 33% ਤੋਂ 25% ਤੇ 1937 ਵਿਚ 16% ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿੱਸਾ 33% ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ 25% ਤੇ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

8. ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੇਠ ਲਿਖੇ ਹੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ :—

(1) ਮੌਜੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(2) ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ।

(3) ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਫ਼ਿਰਕੂ ਚੋਣਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਹਨ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਕੁਲੀਸ਼ਨ-ਅਧਾਰਤ ਹੋਣ।

(4) ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 5% ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਲੇ।

(5) ਕੇਂਦਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

(7) ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ।

(6) ਭਾਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ।

(8) ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

(9) ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸੋਧੇ ਜਾਣ।

(10) ਸਿੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾ ਲਾਈ ਜਾਵੇ।

(11) ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਸਹਿ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਲੋਂ 31 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।²

9. 2 ਅਪਰੈਲ 1942 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ—“ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਕ ਨਾ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।”³

10. 8 ਅਪਰੈਲ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿਆਂਗੇ।” ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬਾਲਗ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਹੋਣਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ, ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੁਚਲਣਾ। (2) ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦੇਣਗੇ।⁴

11. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰੋਟੈਸਟ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋਏ। ਕ੍ਰਿਪਸ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ 11 ਅਪਰੈਲ 1942 ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ।

12. 24 ਜੁਲਾਈ 1942 ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਹਿਲਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦੋ ਹਿੱਸੇ, ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ।

13. ਉੱਧਰ 8 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ **ਭਾਰਤ ਛੱਡੋ** ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਗਰੁਪ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਕੈਰੋਂ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੇ ਨਾਗੋਕੇ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। 26 ਸਿਤੰਬਰ 1942 ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹਾਸੋਹੀਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉੜਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵਕਤੀ ਜੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇ ਵੰਦਾ ਹੈ।”

14. ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਫਰਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮ ਆਗੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਚਾਹੁਣ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਸਕਣ। ਪਰ ਜਿਨਾਹ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।”⁵

15. ਖੈਰ ! ਕ੍ਰਿਪਸ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ—ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ, ਪਰ ਉਹੀ ਹਾਲਤ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਸੀ।

ਫੁਟ ਨੋਟ—

(1) ਅਤੇ (2) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਅਪਰੈਲ. 1942

(3) ਟਰਬਿਊਨ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1942

(4) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਅਪਰੈਲ 1942

(5) Gurbachan Singh and Giani Lal Singh—The Idea of a Sikh State (Lahore Book Shop-Lahore, 1946), ਸਫ਼ਾ 9.

ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ

(1942)

1. 1920 ਦੀ 14 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ 1942 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖੂਬ ਟੱਕਰ ਰਹੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁੱਖੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤਾਂ, ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਰਟੀਆਂ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਖੂਬ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਦਮ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਵਧੇ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਪੌਂਡੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਅਪਰਭਵ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਾਰਚ 1942 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ.....।'¹

2. ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਨਟ ਦਾ ਰੋਲ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਰੋਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ, ਜੇ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਠਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

(3) ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪੱਖੀ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਹਰ ਅਜੈਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕੰਡਾ ਜਰੂਰੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਵਕਤੀ ਕਾਰਨ ਸੀ 1940 ਵਿਚ ਸ: ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ ਦੀ ਮੌਤ। ਮਜੀਠਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਥੇ-ਚੋਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇਵੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਗੈਰ-ਜੱਟ ਸੀ ਤੇ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੱਟ ਸੀ। ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਮੰਤਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

4. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਸੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਨਾਲ ਗਰੁਪ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਕਿਸ ਦਾ ਲਾਭ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਇਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਪਰ ਬੈਕ-ਬੈਂਚਰ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ 'ਚੋਂ, ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ

ਕੁਝ ਅਜ਼ਾਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਰੁਪ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚੋਲੇ ਮੇਜਰ ਸਾਰਟ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਿਮਾਇਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

5. ਅਖੀਰ 15 ਜੂਨ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸਮਝੌਤਾ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 26 ਜੂਨ 1942 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਹਲਫ਼ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

6. ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੈਕਟ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਆਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝਟਕਾ ਲਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਅਤੇ “ਹਿੰਦੂ” ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਡੁੱਬਦੀ ਕਿਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਕਿਹਾ। ਕੁਝ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ ਤੇ ਆਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਹਾਰਾ ਸੀ।²

7. ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਿਖੇੜ ਕੀਤਾ।³ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜ਼ਰੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦਾ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਪਰ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਖੇੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਟਿੱਪਣੀ ਸੀ।

੮. ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਦੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ, ਭਾਵ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼. ਨੂੰ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਕਲ 'ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਆਫੀਸ਼ੀਅਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

9. ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੇ 8 ਦੀ ਥਾਂ 9 ਮੈਂਬਰ ਹੋ ਗਏ। ਨੌਵਾਂ ਮੈਂਬਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਿੱਖ ਮਤਿਆਂ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਮਨਵਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਖੱਟ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ “ਰੋਲਾ ਪਾਊ” ਅੰਸਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

10. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪਾਸੇ ਝਰਕੇ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। 20 ਫੀਸਦੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉੱਪਰਲਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੀ ਸੀ।

11. ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਤੋੜਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਰਹਿ ਗਈ।

12. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 7 ਜੂਨ 1943 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ “ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ” ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਮਾਹੌਲ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਅਸਰ ਪਿਆ ਪਰ ਨਿੱਖਰ ਕੇ ਨਹੀਂ। 26 ਦਿਸੰਬਰ 1943 ਨੂੰ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਮਾਹੌਲ—ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ—ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ —

- (1) ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 40।
- (2) ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਜੂਨ 1942।
- (3) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਜੁਲਾਈ 1942।

ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ

(1943—45)

1. ਸੰਨ 1940, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਸਤੇ ਜਵਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰਚ 1940 ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਮੁਸਲਮ ਦੇਸ਼' (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਨਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਵਿਚ ਬਦੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕੌਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

2. ਇਹ ਮੰਗ ਮਾਰਚ 1940 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ। ਸੰਨ 1929 ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅੰਬਾਲਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ।¹ ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ੀ ਸਦੀ 63 ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਜੈਫ਼ਾਰੀ ਕਾਰਬੈੱਟ ਨੇ ਵੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਬਾਲੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ 1857 ਦੇ ਗਦਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।² ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚਰਚਾ, ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ 1940 ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ' ਦਾ ਮਤਾ ਇਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ।

3. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟਾਰੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੀ 29 ਮਾਰਚ 1940 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਰੋਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੂਨ 1940 ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

4. ਪਹਿਲੀ ਦਿਸੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਸ਼ਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਜਲਾਲ-ਉਦ-ਦੀਨ ਅੰਬਰ, ਪਰੋਫੈਸਰ ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ ਖਾਨ, ਡਾਕਟਰ ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।³ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ, ਉਂਜ ਤਾਂ, ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

5. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਮੰਗ ਦਾ ਖਾਸ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਡਾ: ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਸਕੀਮ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ ਛਾਪ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਭੱਟੀ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਕਲਸੀਆ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਹਿਸਾਰ, ਰੋਹਤਕ ਤੇ ਕਰਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਭੱਟੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੋਣ।⁴

6. 19 ਮਈ 1940 ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸਵਾ ਸੌ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੰਮੂ ਤੋਂ ਜਮਰੋਦ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਟਰਸਟੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। 'ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ' ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 31 ਮੈਂਬਰੀ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 21 ਮੈਂਬਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਚੁਣ ਲਏ ਗਏ।⁵

7. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ 23 ਅਗਸਤ 1940 ਦੇ ਦਿਨ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰਿਆ ਨੇ ਇਕ ਗੈਰਾਨੀ ਜਨਕ-ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਕੋਰੇ ਚੈੱਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਿਪਟਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ।

8. ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਹਦਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਰਹੇ। 24 ਜੁਲਾਈ 1942 ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਹਿਲਾ ਕਲਾਂ (ਲਾਇਲਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਸਕੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮ ਇਕੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਣ।

9. ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਪਾਸਕੂ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਸਕੀਮ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਬਿਆਨ 6 ਜੂਨ 1943 ਦੀ ਟਰਬਿਊਨ ਨੇ ਛਾਪਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਕਾਲਜ) ਨੇ ਦਿਸੰਬਰ 1943 ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਪਣਾ "ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ" ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਹਦਬੰਦੀ

ਅਨਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਫ਼ਿਰਕੇ ਹੱਥ ਤਾੜਤ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਕ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਮੈਨੀਫ਼ੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤਾਲੀਮੀ ਅਦਾਰੇ ਵਲੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੀ।

10. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਵਧੇਰੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਜਲਸੇ ਅਤੇ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਜਿਹੜਾ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਗੂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਉਛਾਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਪਾਸਕੂ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝ ਗਿਆ।

11. ਇਸ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 7 ਜੂਨ 1943 ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁶ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ 5 ਜੁਲਾਈ 1943 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। 134 ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਅਗਲਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੀ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਉਂਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੋਸਾਝ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੋਹਰਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।⁷ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 14-15 ਅਗਸਤ 1943 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।⁸

12. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 1931 ਵਿਚ 17 ਨੁਕਾਤੀ ਚਾਰਟਰ (ਜੋ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ 20 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ), ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਦੇ 9 ਅਗਸਤ 1943 ਨੂੰ ਟਰਬਿਊਨ ਵਿਚ ਛਪੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 17 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। (ਨੋਟ—17 ਮੰਗਾਂ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਚੈਪਟਰ 10—ਪੈਰਾ 7 ਵੇਖੋ) ਸਭਾਰਾਂ ਮੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਥੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਹੈ।⁹ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 6 ਫਰਵਰੀ 1943 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਤੇ ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਜਿਨਾਹ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ' ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ' ਦੇ ਲੇਬਲ ਵੀ ਦਿੱਤ ਗਏ।

13. 23 ਜਨਵਰੀ 1944 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮ-ਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੋਲੇ। ਪਰ 17 ਜਨਵਰੀ 1944 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝਬਾਲ ਭਰਾ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੀਟ ਦੀ ਚੋਣ ਆ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 1838 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਨ ਸਿੰਘ (ਕਾਂਗਰਸ) ਤੋਂ 1919 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ 81 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਰੁਧ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝਬਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ 4 ਮਾਰਚ 1944 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਨਦੱਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦਾ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ'।¹⁰ 18 ਮਾਰਚ 1944 ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਦੀ ਪਰਾਧਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਇਸ 'ਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 1942 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਗਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ—ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨਾ, ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਨਾ।¹¹ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ਼ੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਪਰਚਾਰ ਘਟ ਤਾਂ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

14. 9 ਅਪਰੈਲ 1944 ਦੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ੰਕਰ ਨੂੰ ਐਕਟਿੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਾਸਤੇ 119 'ਚੋਂ 111 ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।¹² 16 ਅਪਰੈਲ 1944 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਰਗੋਧਾ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 19 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।¹³ 23 ਅਪਰੈਲ 1944 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹⁴ ਇਹ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। 2 ਮਈ ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ। 13 ਮਈ 1944 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚੋਸਾਂਝ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ (1) ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ (2) ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ (3) ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (4) ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ (5) ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਆਖਰੀ ਚਾਰ ਸਮਲਾਸ (ਚੈਪਟਰ) ਕਢੋ, ਆਦਿਕ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਹੱਥ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।”¹⁵ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ (1) ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਗਹ ਮਿਲੇ (2) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (3) ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 60 ਫੀ ਸਦੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ (4) ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਫਿਰਕੂ ਮੀਆਂ ਅਬਦੁਲ ਮਜੀਦ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਜਾਵੇ (5) ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ (6) ਸਿਕੰਦਰ —ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉੱਪਰ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰੂਪੌਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 27 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

15. 16 ਜੁਲਾਈ 1944 ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪਬਲਿਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੋਈ। ਸਿਆਮਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮੁਕਰਜੀ ਨੇ 26 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।¹⁶ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੀ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।¹⁷ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਸੀ. ਆਰ. ਫਾਰਮੂਲਾ (ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 1 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਹਿਲੀ ਅਗਸਤ 1944 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ (1) ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਰਦ ਕਰੋ (2) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ (3) ਸੈਂਟਰ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 20 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ (4) ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ।¹⁸ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ‘ਰਾਜਾ ਜੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਵਸ’ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

16. ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕੌਮ ਹਨ। ਮੈਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਦਲਾਨਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰੇਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗ ਮੰਗਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਖ਼ੁਆਹ ਉਹ ਹਿੰਦ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੋਵੇ, ਕੁਲ ਦੇ ਯੋਗ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਨਾ ਹੋਣ।”¹⁹ 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ.....।”²⁰

17. ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਰੋਲ ਅਜੀਬ ਸੀ। 6 ਅਗਸਤ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਸਮਝੋਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਲ ਠੀਕ ਨੀਂਹ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫ਼ਿਕਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।”²¹ 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਲਈ “ਪੰਥ ਪਹਿਲੇ” ਹੈ।

18. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼
 ਕਾਨਫਰੰਸ 20 ਅਗਸਤ 1944 ਦੇ ਦਿਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ।
 ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦੇ 714 ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ 561 ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਖੁਦ
 ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ) ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਗਏ ਪਥ ਉਸ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੌਰਾ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।²²
 ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ,
 ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ
 ਮੋਰਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ
 ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਕਤਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਰਾਮਗੜੀਏ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ
 ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ
 ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼., ਨਿਰਮਲੇ,
 ਨਾਮਧਾਰੀ, ਸਿੱਖ ਡਿਫੈਂਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ, ਆਦਿਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ
 ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਖਰਿਆਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਮੀਟਿੰਗ
 ਵਿਚੋਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਆਦਮੀ ਵਾਕ ਆਉਣ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ
 ਕਿ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਵਲੋਂ ਬੁਲਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵੀ
 ਰਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।²³ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ (ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ)
 ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ (1) ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ
 ਰਦ ਕਰੋ ਤੇ (2) ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ, ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ
 ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤਾ ਤਰਮੀਮ ਕਰ ਕੇ
 ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣਾਈ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
 ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤੇ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ' ਐਸਾ ਇਲਾਕਾ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗਰੁਪ
 ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਡੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਖਲਫਤ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ
 ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ 17 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇ 12 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ
 ਜਾਂਦੇ ਸਨ।²⁴ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਐਂਟੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ
 ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ "ਅੰਤਮ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ
 ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।"²⁵ 20 ਅਗਸਤ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਾਰੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ
 ਸੀਸਤਾਨੀ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ, ਟਿੱਕਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜ਼ਾਦ ਤੇ
 ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਮੀਟਿੰਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ
 ਆਗੂ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।²⁶ 31 ਅਗਸਤ 1944 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ
 ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਰੋਸ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜੀ
 ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ 1929 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ
 ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 700
 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ
 ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ
 ਕਰਕੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ।²⁷

19. 3 ਸਤੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਦਿਨ

ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ 26 ਫੀ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਇਦਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ।²⁸ ਤਿੰਨ ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅੰਥਾਲੇ ਤਕ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਫਗਵਾੜੇ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਗਲਤ ਹਨ। ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।²⁹ 13 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਖਿਲਾਫ ਸਿੱਖ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। 22 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬੁੰਡਾਲਾ (ਜਲੰਧਰ) ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

20. 24 ਸਿਤੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜਿਨਾਹ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖਿਲਾਫ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੇ 8 ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।³⁰ ਪਰ 28 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜਿਨਾਹ ਗਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ।

21. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਸਭਾ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਵਾਇਦਾ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜਿਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਆਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।³¹ 8 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 'ਅਖੰਡ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜ-ਰੱਖਸ਼ਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ' ਜਲਾਵਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਨ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਠੱਸਿਆ ਜਾਵੇ।"³² 11 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਖਾਸਿਸ਼ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਧੱਕੇ।"

22. 14 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੇਟ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗੇਟ ਸੀ (ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ) ਜਿਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ "ਰੂਸੀ ਏਜੰਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ।" ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ "(1) ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ (2) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ (3) ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ, ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਧਰਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਸੰਦੇਥਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ।"³³ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ "ਗੁਨਾਹ" ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਸਮਝੋਤੇ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰਖੇ ਹਨ।

23. 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਜਾਂ ਨਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤਾਂ ਬਣ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖਸਤਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ।”³⁴ 25 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜੰਡਿਆਲ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਗਲਬੇ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ‘ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੂ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ।’ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ।³⁵ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

24. ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ (17 ਦਿਸੰਬਰ 1944 ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ) ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤੇ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਕਾਲੀ—ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।³⁶ ਪਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੈਂਟਰਲ) ਵਰਗੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।³⁷ 26-27 ਦਿਸੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰਵੱਈਏ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 30 ਦਿਸੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਰਵੈਂਟਜ਼ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫੀਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪੰਜਾਹ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।³⁸ 8 ਜਨਵਰੀ 1945 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਸ਼ਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।³⁹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਂਟਰਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਵਿੱਪ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੱਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।⁴⁰

25. ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ—ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਨ ਸਰ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ। ਸਰ ਸਪਰੂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

26. 2 ਫਰਵਰੀ 1945 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ। ਡਰਾਫਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲਪੁਰੀ ਮੁਖ ਸਨ। 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹ

ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਡਰਾਫਟ ਖਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਆਦਿਕ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ। ਕੁਲ 18 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ।⁴¹ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ “ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ।” ਹਿੰਦੂ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। 2 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਯੂਨਾਈਟਡ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਹੈ।”⁴²

27. ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ 8 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ (1) ਮੁਢਲੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (2) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। (3) ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰੇ ਕੇ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਾਡੀ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਮੰਗੀਆਂ—ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ 160, ਹਿੰਦੂ 51, ਮੁਸਲਮਾਨ 51, ਸਿੱਖ 8, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈ 7, ਹਰੀਜਨ 20, ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕੇ 3, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ 2, ਯੂਰਪੀਨ 1, ਖਾਸ ਸੈਕਸ਼ਨ (ਕਾਮਰਸ, ਇੰਡਸਟਰੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਔਰਤਾਂ) 16, ਹੋਰ 1. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈਆਂ, ਪਾਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ 8 $\frac{1}{2}$ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ 'ਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਫੀ ਸਦੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।⁴³ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 14 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰਯਾ (ਰਾਜਾ ਜੀ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।

28. 16 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਜਿਸਮ, ਰੂਹ ਤੇ ਜਾਨ ਹੈ।⁴⁴ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ।

29. 26 ਅਪਰੈਲ 1945 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ, “ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ।⁴⁵ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ), ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਅਮਤ ਸਿੰਘ ਦੋਸਾਂਝ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲਪੁਰੀ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.,

ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

30. 29 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਗੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨਿਖੇਰ ਕੇ ਦਸਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਅਕਸਰੀਅਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਪਰੂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।”⁴⁶

31. 5 ਮਈ 1945 ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਫਰੰਟੀਅਰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ। ਸਪਰੂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵਾਇਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”⁴⁷

32. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗ਼ੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਦਿੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਆਪ ਮਰ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਦੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਚਰਚੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ।

33. ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਲੀਗ-ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ— ਮਈ 1944 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੇੜਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਖਾਨ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 1942 ਦੇ ਸਿਕੰਦਰ - ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਦੋ ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਮਈ 1944 ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ।

34. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਨੀ ਯਕੀਨਨ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ “ਨੇੜੇ” ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਰਹੱਦੀ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ।”

35. ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਵਾਇਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਲੀਗ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚਦੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੰਨਿਆ ਜਾਣਾ—ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ: (1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। (2) ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਬਣੇ ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ—ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਇਕ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੈ.....।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ—

1. Shamloo—Speeches and Statements of Dr. Iqbal (Lahore--1944), ਸਫ਼ਾ 13.
2. Corbett, Sir Geoffery—The Communal Problem in Punjab, ਸਫ਼ਾ 1431-32.
3. ਟਰਬਿਊਨ, 2 ਦਿਸੰਬਰ 1940.
4. Rejendra parsad—India Divided—ਸਫ਼ਾ 254.
5. ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਮਈ 1940.
6. Gurbachan Singh—The Idea of the Sikh State, ਸਫ਼ਾ 10 ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 8 ਜੂਨ 1943
7. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 6 ਜੁਲਾਈ 1943.
8. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 16 ਤੇ 17 ਅਗਸਤ 1943.
9. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 22 ਅਗਸਤ 1943.
10. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਤੇ 7 ਮਾਰਚ 1944.
11. ਟਰਬਿਊਨ, 19 ਮਾਰਚ 1944.
12. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 10 ਅਪਰੈਲ 1944.
13. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 20 ਅਪਰੈਲ 1944.
14. ਟਰਬਿਊਨ, 24 ਅਪਰੈਲ 1944
15. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਮਈ 1944.
16. ਤੇ 17. ਟਰਬਿਊਨ, 25 ਤੇ 27 ਜੁਲਾਈ 1944.
18. ਟਰਬਿਊਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 2 ਮਈ 1944.
19. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 7 ਅਗਸਤ 1944.

20. ਟਰਬਿਉਨ, 29 ਜੁਲਾਈ 1944.
 21. ਟਰਬਿਉਨ, 7 ਅਗਸਤ 1944.
 22. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਉਨ, 21 ਅਗਸਤ 1944. ਅਤੇ Gurbachan Singh—The Idea of the Sikh State, ਸਫ਼ਾ—11.
 23. ਟਰਬਿਉਨ, 23 ਅਗਸਤ 1944.
 24. ਟਰਬਿਉਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 21 ਅਗਸਤ 1944.
 25. ਟਰਬਿਉਨ, 21 ਅਗਸਤ 1944.]
 26. ਟਰਬਿਉਨ, 23 ਅਗਸਤ 1944.
 27. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 1 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 28. ਤੇ 29. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 4 ਤੇ 6 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 30. ਟਰਬਿਉਨ, 25 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 31. ਟਰਬਿਉਨ, 3 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 32. ਟਰਬਿਉਨ, 9 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 33. ਟਰਬਿਉਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 15 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 34. ਟਰਬਿਉਨ, 25 ਨਵੰਬਰ 1944.
 35. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਉਨ, 26 ਤੇ 27 ਨਵੰਬਰ 1944.
 36. ਟਰਬਿਉਨ, 18 ਦਿਸੰਬਰ 1944.
 37. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 21 ਨਵੰਬਰ 1944.
 38. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 31 ਦਿਸੰਬਰ 1944.
 39. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 10 ਜਨਵਰੀ 1945.
 40. ਟਰਬਿਉਨ, 13 ਜਨਵਰੀ 1945.
 41. ਟਰਬਿਉਨ, 23 ਫਰਵਰੀ 1945.
 42. ਟਰਬਿਉਨ, 3 ਅਪਰੈਲ 1945.
 43. ਟਰਬਿਉਨ, 9 ਅਪਰੈਲ 1945.
 44. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਉਨ, 17 ਅਪਰੈਲ 1945.
 45. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 27 ਅਪਰੈਲ 1945
 46. ਟਰਬਿਉਨ, 30 ਅਪਰੈਲ 1945.
 47. ਟਰਬਿਉਨ, 6 ਮਈ 1945.
-

ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ [1945]

1. ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ ਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1945 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ (1) ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਧੇਰੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕੇ (2) ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਮੁਖ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀਟਾਂ ਹੋਣ। ਹੋਮ ਤੇ ਫਿਨਾਂਸ (Home and Finance) ਦੀਆਂ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। (3) ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਕੌਂਸਲ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਸਨ। (4) ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਹੀ ਚਲਣੀ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। (5) ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਦੋਬਾਰਾ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣ।¹

2. ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਕੋਲ ਵੀਟੋ ਦਾ ਹੱਕ ਅਜੇ ਵੀ ਸੀ, ਉਂਜ “ਇਸ ਹੱਕ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ” ਦਾ ਯਕੀਨ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ, ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਸਾਬਕ ਮੁਖੀ (ਜਿਥੇ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਸੀ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ।

3. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ 25 ਜੂਨ 1945 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕਲੇ ਸਿੱਖ ਨੁੰਮਾਇੰਦੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗੋਕੇ ਵੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਪਹੁੰਚੇ। 27 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਲਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾਈ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਵੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ।²

4. ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ, ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ 29 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ 14 ਜੁਲਾਈ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ 6 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ 8 ਤੋਂ 10, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ 8 ਤੋਂ 10, ਹਰੀਜਨ 4, ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ 3, ਸਿੱਖ 3, ਈਸਾਈ 3 ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਨੁੰਮਾਇੰਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ

ਜੁਣ ਲਏ ਜਾਣ। ਪਰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਏ ਜਾਣਗੇ।³

5. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਵਖ ਵਖ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਮੁਨੱਸਰ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹਨ ਉਂਜ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹਨ। ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨੇ ਖਾਸ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਮਾਨਸਲ ਕੌਮਾਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ) ਵਧੇਰੇ ਫ਼ਤਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ, ਵਖਰਾ ਕੋਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੰਗੀ ਗਈ ਸੀ।

6. 6 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਨ।⁴ ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਸਾਝੇ ਸਿੱਖ ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਝੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।⁵ 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 15 ਮੈਂਬਰੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਗ ਨੇ ਇਸ ਯਕੀਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰ ਕੇਵਲ ਲੀਗ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੀਗ ਨੇ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੂੰ ਭੇਜੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਿ ਡੈਡਲਾਕ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। 11 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਡਰਾਮੈਟਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਿਨਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਿਨਾਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਿਨਾਹ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਨਾ ਹਿੱਲੀ ਕਿ ਘਟੇ ਘਟ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਕੂਲਰ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਵਕਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਚੋਲੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜ਼ਿਦਾਂ ਤੇ ਅਸੂਲੀ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

7. ਇਸ ਡੈਡਲਾਕ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। 14 ਜੁਲਾਈ 1945 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।⁶ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।⁷ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ 'ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ' ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਨਿੰਮੋਬੂਨਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ।⁸

8. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ 15 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਾਂਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਵਲ ਵਾਰ (Civil War) ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਜੇ ਜਿਨਾਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਮੰਨਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਬਣਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਸੀ।” ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਦਦੀ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ “ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਗਧੇ ਜਰਨੈਲ” ਹਿੰਦੂ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀ ਲਾਭਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਂਜ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਗਰੁਪ, ਸਮਝੋਤਾ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਆਗੂ ਤੇ ਮਤਲਬੀ ਸ਼ਖਸ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨੇ ਵੀ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਸਨ।

9. ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਗਲਤ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਫਿਲਸਤੀਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ 10 ਫੀ ਸਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਯਹੂਦੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਮੁਖ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਖਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਆ ਜਾਣ।

10. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁਲਾਈ 1945 ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰ (Prime Minister) ਬਣਾਏ ਗਏ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ, “ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਜਲਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ” ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।⁹

11. ਵੱਲਭ ਭਾਈ ਪਟੇਲ ਨੇ 24 ਅਗਸਤ 1945 ਨੂੰ ਪੂਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ (1929 ਵਾਲਾ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਵਾਇਦਾ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।¹⁰ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਧੱਖੇ ਵਾਲੀ ਬਿਆਨ ਬਾਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਯਤੀਨ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ (1) 1929 ਵਿਚ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਕੇ ਤੋੜਿਆ (2) 1930 ਦੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਲੀਗ ਨੂੰ ਕੌਰਾ ਚੋਕ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ (3) ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਚੁਪ ਧਾਰੀ ਰੱਖੀ (4) ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਪਾਸਕੂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

12. ਉਧਰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਮਝੋਤੇ

ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਤੰਬਰ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਨੀ ਸਕੀਮ ਅਤੇ (1) ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਕਨਵੀਨ ਕਰਨਾ (2) ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਗਲਬਾਤ (3) ਐਸੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਆਦਿਕ ਨਵੀਆਂ ਮੱਦਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਵੇਵਲ ਪਲਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

13. 29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਚ ਛੇਵੀਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੇਵਲ ਪਲਾਨ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ 1942 ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਥਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਤੇ ਲੜਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। (2) ਪੰਥ ਪਹਿਲੋਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। (3) ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (4) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ (5) ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ। (6) ਸਿਰਫ਼ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੋਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਮਤਾ ਮਾਂਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਤੀਜਾ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਗੋਕੇ ਤੇ ਮਝੈਲ ਨੇ, ਛੇਵਾਂ ਮਤਾ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਪੰਥਕ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ, ਪਤਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੀਟਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇ।¹¹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

14. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥਕ ਟਿਕਟਾਂ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਣ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹੇ 14 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 11 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵਾਲੇ ਮਤੇ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਪਰ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।¹² ਇਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਨਿਖੇੜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।

15. ਦਿਸੰਬਰ 1945 ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਦਾਉਦ ਗਜ਼ਨਵੀ, ਕੈਰੋਂ, ਤੇ ਭਾਰਗੋ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਸਤੇ ਗਲਬਾਤ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਗਲਬਾਤ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਸਮਝੌਤਾ

ਹੋ ਗਿਆ।¹³ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਤਰੇੜ ਅਜੇ ਵੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। “ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਕ ਤਬਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ”¹⁴ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਐਂਟੀ-ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ।

16, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਸੀਟਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਸਨ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਸੀਟਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਦੋ ਵੰਡ ਲਈਆਂ। ਬਾਕੀ 29 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਸਤੇ 9 ਸੀਟਾਂ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ 29 ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਜ਼ੋਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਖੌਤੀ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਟੇਜਾਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੜਬੜ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਜ਼ੋਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਅਤੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।¹⁵

17. ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।¹⁶ 23 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਅਸੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਮੇਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗਾ।”¹⁷

18. ਫ਼ਰਵਰੀ 1946 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਤੀਜੇ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੁਲ 175 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੂੰ 74 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 23 ਸੀਟਾਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 51 ਸੀਟਾਂ (40 ਹਿੰਦੂ, 10 ਸਿੱਖ, 1 ਮੁਸਲਮਾਨ) ਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 21 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 9 ਸੀਟਾਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜਦ ਕਿ 2 ਸੀਟਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਜ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ 11 ਸੀਟਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ 22 ਆਉਂਦੀਆਂ। ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 10 ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 23 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ” ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਾਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਲ ਝੁਕਾ ਤੇ ਯਕੀਨ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਟੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਦੇ ਸਨ—ਕਦੇ ਇਹ ਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਛਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

19. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 175 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀਆਂ 74 ਸੀਟਾਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 14 ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। 21 ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ

ਕਾਮਯਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਪਰ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲਜੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਅਜੇ ਇੰਤਨੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 51 ਤੇ 23 ਅਕਾਲੀ ਪਾ ਕੇ 74 ਬਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਇਕੱਲੀ ਦੇ 74 ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

20. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਕੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਤੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਲੀਗ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਸਨ ਪਰ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ” ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਪਰ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲੀਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਲੀਗ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

21. ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਤੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੀਗ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਗਲਬਾਤ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉੱਨੇ ਹੀ ਹੋਣ ਜਿਤਨੇ ਲੀਗੀ। ਦੂਜਾ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੀਜਾ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦਾ ਆਰਥਕ ਪਰੋਗਰਾਮ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਆਂ¹⁸ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ (1) ਗੁਰਮੁਖੀ (2) ਸਿੱਖ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਵਾਲਾਂ ਤੇ ਵੀਟੋ ਦਾ ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ।¹⁹ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੀਗ-ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੀਗੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਵਿਚ ਜਿਨਾਹ ਤੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਗਈ।²⁰ ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਨੇ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁੰਮਾਇੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੱਕ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਲੀਗ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।²¹

22. ਲੀਗ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ-ਯੁਨੀਅਨਿਸਟ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਯੁਨੀਅਨਿਸਟ, ਇੱਕ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਦੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਸਹੀ ਚੁੱਕੀ। ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ। ਸਿੱਖ ਨੁੰਮਾਇੰਦਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਤੇ ਯੁਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਖਾਸ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ।²² ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੇ ਕੁਲ ਮੈਂਬਰ ਜੋ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 8 ਮਾਰਚ ਦੇ ਦਿਨ 98 ਸਨ ਤਿੰਨ ਯੁਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਲੀਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੇ 95 ਰਹਿ ਗਏ।

23. 5 ਮਾਰਚ 1946 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੱਥਾ ਦੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।²³ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗੇ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ 10 ਮਾਰਚ 1946 ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਲਗ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।²⁴

24. ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ, ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ (1) ਕੋਈ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਮਜ਼ਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇਗਾ (2) ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲਈਆਂ ਜਾਣ (3) ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮਦਦ ਕਰਨ।

25. 12 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੋਟੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ।²⁵ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

26. 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟੋ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। 21 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੈਂਬਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।²⁶ 25 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਕੌਰੋਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ ਆਦਿ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।²⁷ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ “ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ—ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ।”²⁸ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

27. 4 ਅਪਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਲਗਭਗ 90 ਮਿੰਟ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।²⁹ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟੇਲ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਪਟੇਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤਾਕਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਹਥ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਆਈਨੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ”। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵਾਂਗੇ ਪਰ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ

ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।³⁰

28. ਉਧਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਗਲਬਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਕੋਈ ਐਂਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਣਦਾ। ਪਰ ਇਕ-ਸੁਤਤਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਮਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ “ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ” ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬੇਫਾਇਦਾ ਸਨ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :

- (1) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜੂਨ 1945.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ, 28 ਜੂਨ 1945.
- (3) ਟਰਬਿਊਨ, 30 ਜੂਨ 1945.
- (4) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਜੁਲਾਈ 1945.
- (5) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 44-45
- (6) ਤੇ (7) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜੁਲਾਈ 1945.
- (8) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਜੁਲਾਈ 1945.
- (9) ਟਰਬਿਊਨ, 28 ਸਿਤੰਬਰ 1945.
- (10) ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 25 ਅਗਸਤ 1945.
- (11) ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 1 ਅਕਤੂਬਰ 1945 ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1945.
- (12) ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਅਕਤੂਬਰ 1945.
- (13) ਟਰਬਿਊਨ, 19 ਦਿਸੰਬਰ 1943, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ 17 ਦਿਸੰਬਰ 1835, ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ 19 ਦਿਸੰਬਰ 1945.
- (14) ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਦਾ ਬਿਆਨ—ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ 19 ਦਿਸੰਬਰ 1945.
- (15) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਜਨਵਰੀ 1946.
- (16) ਟਰਬਿਊਨ 14 ਜਨਵਰੀ
- (17) ਟਰਬਿਊਨ, 2 ਜਨਵਰੀ 1946
- (18) ਟਰਬਿਊਨ 6 ਮਾਰਚ, (19) ਟਰਬਿਊਨ 3 ਮਾਰਚ (20) ਟਰਬਿਊਨ 7 ਮਾਰਚ 1946 (21) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਮਾਰਚ 1946
- (22) ਤੇ (23) ਟਰਬਿਊਨ, 6 ਮਾਰਚ 1946
- (24) ਟਰਬਿਊਨ 11 ਮਾਰਚ (25), ਟਰਬਿਊਨ 13 ਮਾਰਚ 1946 (26) ਟਰਬਿਊਨ 22 ਮਾਰਚ 1946.
- (27) ਟਰਬਿਊਨ 27 ਤੇ 30 ਮਾਰਚ 1946.
- (28) ਟਰਬਿਊਨ 2 ਅਪਰੈਲ 1946.
- (29) ਤੇ (30) ਟਰਬਿਊਨ 5 ਅਪਰੈਲ 1946.

ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ 19 ਫਰਵਰੀ 1946 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੈਬਨਟ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ, ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਲਾਰੈਂਸ, ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਤੇ ਏ. ਵੀ. ਅਲੋਗ-ਜ਼ੈਂਦਰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਸਿੱਖ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ।¹ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ 1942 ਵਾਲਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੀ।

2. ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ 24 ਮਾਰਚ 1946 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।³ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਲਗ ਪਗ 5 ਸੌ ਭਾਰਤੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੋ ਸੌ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ, ਲੀਗੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਉਂਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਮਸਲਾ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਕਢਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

3. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 5 ਅਪਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁਣਗੇ ਤਾਂ ਤਾਂ ਚੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਖਿਆਲ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਗੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।² ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਹੋਠਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵਖਰੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ-ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ) ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰਾਨੀ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿਆਲ ਦੀ ਗਲ ਨਾ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ।

4. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਇਕ ਭਾਰਤ' ਦਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਭਾਰਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਹੋਵੇ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕਿਉਂਕਿ, ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਸਕੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਹੱਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਵੰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਹੋਣੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਲਗ ਸਟੇਟ ਹੋਣੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿਸਾਰ, ਕਰਨਾਲ, ਅੰਬਾਲਾ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਕਢਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਂਝਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹੱਕ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਹੋਵੇ।³

5. ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸਤੇ ਤਰਲੇ ਅਤੇ 'ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ' ਵਰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਹ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਜਗਾਹ 45 ਫੀ ਸਦੀ ਤਕ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਅਨ-ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਸੀ! ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਿਰਫ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਂਝੇ ਖਿਆਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਪਣਾ ਕੇਸ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਲੂਸ, ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਹਰ ਹਰਥਾ ਵਰਤ ਕੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ "ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ" ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੁੰਦੀ।

6. ਹਰ ਆਗੂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਕਾਂਗਰਸ ਹਰ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੁਖ-ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਵਖਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"⁴ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 15 ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਾਂਝਾ ਭਾਰਤ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਹਕੂਮਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ।"⁵ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਸਥਿਰ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ।

7. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ —ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਐਟਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਲੋਂ ਠੀਕ ਵਤੀਰਾ ਵਿਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਧਾਰਾਵਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦਿਸ਼ ਰਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਉਹ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਕ 60 ਲਖ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪੂਜਨ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੇਲੇ ਹਾਕਮ ਸਨ ਤੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਸਨ।.....।

8. ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਧਾ ਕੇ ਵਧ ਤਾਕਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਸਰਦਾਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਖਾਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਚੌਖਾ ਹਿੱਸਾ ਆ ਸਕੇ।...ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰਖੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਂਗ—ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਾਡੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਈਨ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੀਜੀ ਆਈਨ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਬਣਾਵੇ।

9. ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੇਬਵੀਆਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 30 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਮੀ, ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਹਾਂ (ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੰਡ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ)।⁶ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 8 ਮਈ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।⁷ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਬਵੀ ਮਾਰੀ ਕਿ “ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਮੋਢਨ ਤਕ ਜਲੰਧਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਮੇਰਠ ਤੇ ਆਗਰਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਮਿਲਾ ਕੇ ਜੱਟਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।”⁸ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨਾਂ, ਫੁੱਟ, ਅਨ-ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

10, 16 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਨਾਲ ਭੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੋ ਗਰੁਪਾਂ (ਏ ਤੇ ਬੀ) ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬੀ ਗਰੁਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ,

ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ 1 ਕਰੋੜ 22 ਲੱਖ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ 577 ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ 1 ਕਰੋੜ 62 ਲੱਖ 17 ਹਜ਼ਾਰ 242 ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅਗੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਕੇ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਗਰੁਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਕਤਲੇਆਮ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ (1946 ਵਿਚ) ਵੰਡ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਂਜ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦਾ ਬੈਲੰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇਗੀ।

11. 18 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ਼ ਭਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ '1929 ਦੇ ਮਝੇ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ, ¹⁰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ¹¹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਨਿੱਮੋਬੂਣਤਾ, ਰੋਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ¹² ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ¹³ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ, ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 23 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ (ਪੰਥਕ) ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।

12. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਰਮ ਚੰਦ (ਮਹਾਤਮਾ) ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਵਧੀਆ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਦਮ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੁਕ ਸਕਦੇ ਸਨ। ¹⁴ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਵੀ 6 ਜੂਨ 1946 ਨੂੰ 13 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 300 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਲਾਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ।

13. 9 ਤੇ 10 ਜੂਨ 1946 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪੰਥ ਦੇ 800 ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਮਧਾਰੀ (ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ), ਨਿਹੰਗ, ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਯੂਥ ਲੀਗ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ 'ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਤੀ ਬੋਰਡ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।¹⁵ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਪਲਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਦੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਖੂਨ ਦਾ ਕਤਰਾ ਤਕ ਵਹਾ ਦੇਣਗੇ। ਚਾਰ ਖਾਸ ਫੈਸਲੇ ਇੰਜ ਸਨ :—(1) ਸਾਰੇ ਗਰੁਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਇਕ 'ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ' ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਂ ਡਿਰੈਕਟਰ ਹੋਣਗੇ। (2) 2 ਲੱਖ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। (3) ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵੀ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣ। (4) ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੋਹ, ਗੁਸੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਬਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਗਰੁਪਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋਗ ਸਮੇਂ ਸੱਦਾ ਪਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜਾਂ ਆਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜ: ਉਧਮ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਫੌਜੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 1849 ਵਿਚ ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਖੋਹਿਆ ਸੀ ਹੁਣ 1949 ਤਕ ਅਸੀਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰਾਂਗੇ।

14. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 1942 ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁਣ ਫੇਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਫੇਰ ਦੋਹਰਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਗਰਮ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

15. ਅਗਲੇ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਖ ਮਤਾ ਇਸ ਦਿਨ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ:

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੇਹਦ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਹ ਹੋਵੇਗੀ (2) ਜੋ ਖਤਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। (3) ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ—ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਆਪਣੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਘਟੀਆ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। (4) ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾ 20 ਵਾਲੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। (5) ਜਿਥੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁੱਖ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।..... ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ

ਹਨ ਤੇ ਐਸਾ ਕੋਈ ਆਈਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

16. ਦੂਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੂੰ “ਡਿਕਟੇਟਰ” ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ 6 ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ‘ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ’ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮੜ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਹੰਗਾਂ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੌ-ਆਪਟ ਕਰਕੇ ਕੁਲ 25 ਮੈਂਬਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।²¹ ਜੂਨ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਰੋਸ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਨਾ ਰੁਕਨੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਰੁਕੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਖਾਹਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ (ਕਾਂਗਰਸ-ਗਾਧੀ ਨੂੰ) ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

17. 16 ਜੂਨ 1946 ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ 6 ਕਾਂਗਰਸੀ, 5 ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ, 1 ਸਿੱਖ, 1 ਪਾਰਸੀ ਤੇ 1 ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਲੈਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ) ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।¹⁶ ਪਰ 22 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 9 ਤੇ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ.....ਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਬੋਰਡ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।¹⁷ ਇਸ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹⁸ ਕੈਬਨਟ ਨੇ ਆਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ (ਬੀ ਗਰੁਪ) ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਵਤੀਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਾ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਜੋ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਹਨ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੱਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਭੇਜਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ।¹⁹ ਸਗੋਂ ਇਸ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

18. ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਯਕੀਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ

ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਂਤ ਮਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵੀ ਵਹਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਕੌਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਾਰਸੀ ਤੇ ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ ਜਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝ ਕੇ ਵਤੀਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।²⁰

19. ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ 24 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਲਾਨ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਤੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 29 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਕੈਬਨਟ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਰੂਪ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਵਧ ਘਾਟੇ ਵੰਦਾ ਸੀ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) Campbell—Mission With Mountbatten—(London-1951), ਸਫ਼ਾ 136 ਤੇ Penderal Moon —Divide and Quit—(London-1946) ਸਫ਼ਾ 43.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ 6 ਅਪਰੈਲ 1946 ਅਤੇ Menon, V.P.—Transfe of Power in India—(Madras-1968) ਸਫ਼ਾ 244-45.
- (3) Menon, V. P.—Transfer of Power in India, ਸਫ਼ਾ 244-45.
- (4) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਪਰੈਲ 1946.
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਅਪਰੈਲ 1946.
- (6) ਟਰਬਿਊਨ 1 ਮਈ, (7) ਟਰਬਿਊਨ 9 ਮਈ (8) ਟਰਬਿਊਨ 13 ਮਈ 1946.
- (9) Landen Sarasfield—Betrayal of the Sikhs—(Lahore Book Shop, Lahore —1946) ਸਫ਼ਾ 102-118.
- (10) ਤੇ (11) ਟਰਬਿਊਨ 19 ਤੇ 20 ਮਈ 1946.
- (12) Papers Relating ta Cabinet Mission Plan in India, ਸਫ਼ਾ 61 (ਪ. ਦਾ ਬ.—ਕ:ਸ—23).
- (13) ਤੇ (14) ਟਰਬਿਊਨ 22 ਤੇ 27 ਮਈ 1946.
- (15) Sarasfield—Betreyal of the Sikhs, ਸਫ਼ਾ 119-23.
- (16) ਤੇ (17) ਟਰਬਿਊਨ 17 ਜੂਨ ਤੇ 23 ਜੂਨ 1946.
- (18) ਤੇ (19) Menon, V. P.—Transfer of Power in India, (Madras-1968) ਸਫ਼ਾ 294.
- (20) Landen Sarasfield—Betreyal of the Sikhs, ਸਫ਼ਾ 130-31.

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ

1. 1929 ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਵੇਗੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। 16 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਦੀ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ।"¹ ਉਪਰਲਾ ਵਾਇਦਾ 6 ਜੁਲਾਈ 1946 ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਅਨੁਸਾਰ, "ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਲੂਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪੱਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਇਲਾਕਾ ਵਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਨਿਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਗਰਮਾਵੇ।"²

2. ਇਸ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕਾਂ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੇਬਨਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼, ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਦਾ ਯਕੀਨ (ਵੇਖੋ ਪਿਛਲੇ ਚੈਪਟਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੈਰੇ) ਆਦਿ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਭਾਪ ਕੇ ਨਹਿਰੂ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ 1929 ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜਾਂ ਬਾਈਕਾਟ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।³ ਇਹ ਤਾਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ ਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ।⁴ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕੈਰੋਂ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ 14 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੇ 8 ਦੇ 8 ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਪਣੇ ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ।

3. ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ, ਮਹਾਰਾਜ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਪ੍ਰੋ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌੜੇ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 14 ਅਗਸਤ 1946 ਨੂੰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਅਪਨਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

4. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਨਾ-ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹੈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਕਰੇਗੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਸਿਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਆਪਸੀ ਫਰਕ ਇਤਨੇ ਆ ਗਏ ਮਨ ਕਿ ਬੋਰਡ ਦਾ ਭੱਗ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਫਿਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਕਾਂਗਰਸੀ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਪਾਲਸੀ ਜਾਂ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

5. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ 'ਚੋਂ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰਾਂ (ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ) ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਪਟੇਲ (ਹਿੰਦੂ), ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ) ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਨਾਹ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਪੰਜ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ। ਪਟੇਲ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਗਰੁਪਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਦੇਸ਼, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਸਨ।

6. ਕਾਂਗਰਸ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਅਪਣਾ ਵਖਰਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਹੱਥ ਵਿਚ "ਇਕ ਦੇਸ਼" ਦੀ ਤਾਕਤ ਆਉਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ ਗਰੁਪਬੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਗਲ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

7. ਜਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ 9 ਦਿਸੰਬਰ 1946 ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇਸ ਤੇ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਿਹਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੱਟੜ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਖਤ ਮੁਖਾਲਫ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਕੋ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਸਰਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ

ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ,”⁵

8. ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿਖ ਆਗੂ ਫਿਰ ਪੁਰਾਣੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਆਗੂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਤੇਜ਼ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

9. ਉਧਰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 16 ਅਗਸਤ 1946 ਨੂੰ ਕਲਕਤਾ ਵਿਚ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ 6000 ਕਤਲ ਹੋਏ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 950 ਅਗ ਲਗਣ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਬਰ ਜਿਨਾਹ, ਅਗਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੁਟਣ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਿਰਪੁਰਾ ਤੇ ਨੋਆਖਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ। 11 ਸਿਤੰਬਰ 1946 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਨੇ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਸਿਵਲ ਵਾਰ” ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਬਦਲ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਵਾਸਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

10. ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 24 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਾਰਡ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੋਇਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਛਾਪੇ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ, ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਤੇ ਫੂਰੇ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੇ। ਛਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਨੂਨ, ਮੁਮਤਾਜ਼ ਦੌਲਤਾਨਾ, ਸ਼ੌਕਤ ਹਜ਼ਾਤ ਖਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। 26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲੀਗ ਦੇ 16 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੱਕ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਖਿਜ਼ਰ ਹਜ਼ਾਤ ਖਾਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੀਗ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਗੜਬੜ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਗੱਡੀਆਂ ਉਲਟਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਰੰਟੀਅਰ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵੀ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। 24 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

11. ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਗੜਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ 20 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੂਨ 1948 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 26 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਗਾਰਡ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਲੀਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੜਬੜ ਫੈਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੀਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਨਾ ਵਿਗੜਣ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਾਰਡ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਲੀਗੀ ਵਰਕਰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਲੀਗ ਨੇ 2 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ “ਜਿੱਤ ਦਿਨ” ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਕਿਹਾ।

12. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ

ਸਰਕਾਰ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਖਿਜਰ ਹਜ਼ਾਤ ਖਾਨ ਲੀਗ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦਬਾ ਹੇਠਾਂ ਆ ਕੇ 2 ਮਾਰਚ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਖਿਜਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਗ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇਹੀ ਕੋਈ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।⁶ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਖਿਜਰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਖਿਜਰ ਨੇ ਲੀਗ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

13. ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲੀਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਇਕੱਲੀ ਪਾਰਟੀ, ਕਿਉਂਕਿ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਹੀ ਸੀ। ਲੀਗ ਦੇ ਆਗ ਨਵਾਬ ਮਮਦੋਟ ਨੇ ਇਹ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰੋਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੈਂਬਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵੱਲੇ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਭੀੜ ਲਗਤਾਰ ਨਾਹਰੇ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ, “ਲੋ ਕੇ ਰਹੋਂਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ” ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮਿਆਣ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਕਾਟ ਕੇ ਦੇਂਗੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਮਗਰ ਨਾ ਦੇਂਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ।” ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਮੁਸਲਮ ਭੀੜ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਲਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਾ ਬਚਦਾ, ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਨਾ ਦੇਂਦੀ।

14. ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਠੰਡੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ, ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਸਾਡਾ ਲਹੂ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵਾਂਗੇ।.....ਮੈਂ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲਗੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਾਹ ਲਵਾਂਗੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ, ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਅਸੀਂ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ.....”

15. ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਝੁਲੇਗਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 4 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਾਲਿਬੇ-ਇਲਮਾਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਥਰਾਓ ਵੀ ਕੀਤਾ। 103 ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਤੇ 13 ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਸੀ।

16. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਲੀਗ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਆਇਨ ਦੀ ਦਫ਼ਾ 95 ਹੇਠ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅੱਗ, ਡਾਕਾ, ਚੋਰੀ, ਕਤਲ, ਰੋਪ, ਅਗਵਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ, ਜੇਹਲਮ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗੜਬੜ ਘਟ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਜਿਥੇ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸਰ ਨੂੰ ਸਹਿ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਕਰੀਬਨ 15 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਅਨੁਸਾਰ (19 ਮਾਰਚ 1947 ਦਾ ਬਿਆਨ) ਕੋਈ 2049 ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਜਾਂ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਦਮੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਉਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ “ਅਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ” ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੰਗੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਵੰਡ, ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ — ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਹਿਰੂ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਵੰਡ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਜਾਨ, ਮਾਲ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਸੀ।

17. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ ਅਗਜ਼ਨੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ; ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼. ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 8 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। 17 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 18 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਫਿਰਤੂ ਫਜ਼ਾਦ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। 2 ਮਈ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਸੈਂਟਰਲ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਅਤੇ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਲਹਿਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਝਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਅੰਬਾਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਲਾਹੌਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕੈਨਾਲ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

18. ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਪਲਾਨ—24 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣਕੇ ਆਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪਲਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ

ਪਲਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਐਲਾਨ 3 ਜੂਨ 1947 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ (1) ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣਗੇ—ਇਕ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ—ਇਸ ਵਾਸਤੇ 1941 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ—ਇਹ ਮੈਂਬਰ ਵੰਡ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵੋਟ ਪਾਉਣਗੇ। ਜੇ ਵੰਡ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨ—ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਸਿਰਸਾ, ਲਾਹੌਰ, (2) ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਡਿਵੀਜ਼ਨ—ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਅਟਕ, ਗੁਜਰਾਤ, ਜਿਹਲਮ, ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਸ਼ਾਹਪੁਰ (3) ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਵੀਜ਼ਨ—ਡੇਰਾਂ ਗਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਨ, ਝੰਗ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰ ਗੜ੍ਹ।

19. 9 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਇਸ ਪਲਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। 14-15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਅੰਤ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹਿਸ ਮਗਰੋਂ (ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਵੰਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ) ਅਖੀਰ 15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

20. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1947 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਬਾਦੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।” ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 16 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ੪5 ਫੀ ਸਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 15 ਫੀ ਸਦੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਸਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।” ਇਸ ਪਲਾਨ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਾਰੀ ਪਲਾਨ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਪਲਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਕਿਸ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

21. ਸਿੱਖ ਇਸ ਤੇ ਨਾ-ਖੁਸ਼ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ (ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ (1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਾ ਸਾਂ (2) ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਵਧੇਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ; ਵਿਚੋਂ ਦੂਜਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ 20 ਲਖ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

22. ਇਸ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਅਹਿਮਦ ਗੁਰਮਾਨੀ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਉਂਜ ਪਹਿਲੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 1947 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।⁷ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਟਿੱਪਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨਾਹ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਦਿਤਨਾ

ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਚੇਂਬਰਲੈਨ ਚੈਕੰਸਲਵਾਕੀਆ ਬਾਰੇ।”⁸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ।

23. ਅਖੀਰ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਨੇ 22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 50 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਨੇ 27 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 69 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਂਝੇ ਸੈਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਖਰੀ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ 77 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 91 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਹ 77 ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਹਕ ਵਿਚ 91 ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਾਈ ਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਸ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਹੀ ਦੇਣਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

24. ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਾਸਤੇ ਬਾਉਂਡਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਿਰਲ ਰੈਕਲਿਫ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰੈਕਲਿਫ 8 ਜੁਲਾਈ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ 30 ਜੂਨ ਨੂੰ (1) ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (2) ਜਸਟਿਸ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ (3) ਜਸਟਿਸ ਮੇਹਰ ਚੰਦ ਮਹਾਜਨ (4) ਜਸਟਿਸ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਨੀਰ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ 14 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ 18 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਮੈਂਬਰੋਂ-ਡਮ ਮੰਗ ਲਏ ਗਏ। ਫਿਰ 21 ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ 31 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਬੈਠਕਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਤੇ ਆਗੂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣਾ ਅਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸੀਤਲਵਾਡ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਜਫਰ ਉਲਾ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਹਿਮਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਡਾਕਟਰ ਓ. ਐਚ. ਕੇ. ਸਪੋਟ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ।

25. ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ (60·6), ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (70), ਸਿਆਲਕੋਟ (62), ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ (63), ਲਾਇਲਪੁਰ (62), ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ (69), ਮੁਲਤਾਨ (78 ਫੀ ਸਦੀ) ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ (55), ਜ਼ੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲ (65), ਨਕੋਦਰ ਤਹਿਸੀਲ (59), ਜਲੰਧਰ ਤਹਿਸੀਲ (51), ਅਜਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ (59 ਫੀ ਸਦੀ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ (51), ਬਟਾਲਾ (55), ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (51) ਫੀ ਸਦੀ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਮੰਗੇ, ਸਿਰਫ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤਹਿਸੀਲ (ਮੁਸਲਮਾਨ 38 ਫੀ ਸਦੀ) ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਾਸਤੇ ਛੱਡੀ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ, ਜ਼ੀਰਾ, ਅਜਨਾਲਾ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਆਦਿਕ ਵਲ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਵਖਰੇ ਤੇ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਦੇ ਸਨ।

26. ਹਿੰਦੂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ (ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਮਹਾਜਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼) ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਵੰਡ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਨੁਸਾਰ (ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼) ਸੀ ਕਿ ਝਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਣਾ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਤੀਰਥ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸੀ।

27. ਰੈਕਲਿਫ ਨੇ ਐਵਾਰਡ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ 16 ਅਗਸਤ 1947 ਦੀ ਸ਼ਾਮ

ਨੂੰ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 17 ਅਗਸਤ ਸਵੇਰੇ ਅਨਾਉਂਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ 3 ਜੂਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਤੇ ਹੀ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ 2 ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸਨ—(1) ਕਸੂਰ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਲੀਸ ਥਾਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ (2) ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

28. ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਵੱਢ ਟੁੱਕ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਹੁਣ ਹੋਈ। ਲਖਾਂ ਘਰ ਸੜ ਗਏ, ਲਖਾਂ ਲੋਕ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਔਰਤਾਂ ਅਗਵਾ ਤੇ ਰੋਪ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ 20 ਲਖ ਅਬਾਦੀ ਬੇਘਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ, ਲੀਗ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ। ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੱਕ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਉੱਜੜੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦਾ ਹੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ।

ਫੁਟ ਨੋਟ—

- (1) ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ—19 ਮਾਰਚ 1931 (ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੀ)
- (2) ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ—ਪੰਥ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਸਫ਼ਾ 2 ਤੇ 3.
- (3) ਤੇ (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਤੇ 12 ਜੁਲਾਈ 1946.
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਜਨਵਰੀ 1947.
- (6) ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਮਾਰਚ 1947.
- (7) Stephens, Ian—Pakistan—(London—1963), ਸਫ਼ਾ 40.
- (8) Moon, Penderal—Divide and Quit—(London—1961), ਸਫ਼ਾ 37.

—————

ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਿਆਸਤ—1920 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ

1. 1920 ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਆਸੀ ਵੀ ਸੀ। ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਚਲ ਪਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਕ ਟਰਸਟੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਰਚੇ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਭਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ। ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਬਾਰਦੋਲੀ ਦਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਆਦਿਕ ਸਿਆਸੀ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

2. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਹੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਦੂਸਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨੀਯਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਿੱਖ ਹਿਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

3. ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਂਦੇ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਮਿਲੇਗਾ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਮੋਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ

ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਅਕਸਰੀਅਤ ਜਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਰੋਕ ਸਕਣਾ ਸੀ—ਵੱਡੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੋਰਚਾ ਤਾਕਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪਿਛਲੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਸ਼, ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ—ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਮੋਰਚੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਜਾਂ ਅਧੂਰੇ ਰਹੇ।

4. ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮਹਾਸ਼ਿਮਾਂ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਆਦਿਕ) ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੁਸਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲੂ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਰਬਾਨੀ, ਰੋਲਾ, ਮੋਰਚਾ, ਪਰਚਾਰ, ਮੁਖਾਲਫਤ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਉਣੀ ਪਰ ਛਾਇਦਾ ਜਾਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੇਲੇ ਆਪ ਸਿਹਰਾ ਲੈ ਲੈਣਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਫ਼ਾਦ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੂਕ ਰਖ ਕੇ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

5. ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਇਸ ਨੂੰ ਡਾਝ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲਖਨਊ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ-ਲੀਗ ਪੈਕਟ, ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ, ਦੋ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤਾ, ਫ਼ਿਰਕੂ ਫ਼ੈਸਲਾ, ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ, ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ, ਰੈਡਕਲਿਫ਼ ਐਵਾਰਡ (ਪੰਜਾਬ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

6. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਫ਼ਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਰਲੇ ਮੌਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ। 1942 ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਅੰਦਰ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੱਚ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾ-ਅਹਿਲ, ਅ—ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼, ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਬੇ-ਸਮਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ 1929 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ, 1931 ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ, 1933 ਦਾ ਯਕੀਨ, 1946 ਤੇ 1947 ਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਤਿਆਂ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਏਕਤਾ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਆਖੰਡ ਭਾਰਤ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ-ਫ਼ਾਇਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜ (ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ), ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੌਮ, ਕੂਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਰਅਤ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਨੂੰ 1929 ਤੋਂ 1947 ਤਕ ਗਿੜਗਿੜਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਫ਼ਾਇਦੇ ਤੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਮੰਗਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। 1947 ਵਿਚ 20 ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇ ਘਰੇ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਕੋਈ 125 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਛੱਡਣੇ ਪਏ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਵਾਈਆਂ।

7. ...ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ, ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣੀ ਪਈ। ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕੌਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਛੋਟੀਆਂ ਮੰਗਾਂ—ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 19 ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਕੋਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੌਮ ਦੀ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਮੁਫ਼ਾਦ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪਤਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਦਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਆਗੂ ਨਾ ਸੰਭਲ ਸਕੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ, ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ, ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਅਜੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਕਦੇ ਜਨਸੰਘ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ—ਪਰ ਸਿੱਖ ਬੇਹਤਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਕਦਮ, ਹਰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਾਇਦਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ?” ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸੌਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਤਹਾਸਕਾਰ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੀ ਗੱਲ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਜ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸੁਣਨਗੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਭਵਿੱਖ—ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਣੇ.....।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ

ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ

[1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ]

ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੇ ਨਾਂ

ਸਿੱਖੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ

(1947 ਤੋਂ 1955 ਤਕ)

1. ਚੌਦਾਂ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਦੋ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਗਦੇ ਮਿੱਠੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਖੂਨ ਦਾ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਖੂਨੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਖੂਨ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਗਏ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਗਏ। ਸੰਨ 1947 ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੁਲਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਾਗ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਖ਼ਾਤਿਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਵਿਖ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ “ਗਾਂਧੀ ਕੌਮ” ਦੀ ਘਟੀਆ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

2. 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ 1,58,66,888 ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ 55,54,518 (ਅਰਥਾਤ 35%) ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ 98,80,779 (ਅਰਥਾਤ 62.3%) ਸਨ। ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ 12 ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਲਗਭਗ 52% ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਬਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ 87 ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 23 ਅਕਾਲੀ, 50 ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ 14 ਅਜ਼ਾਦ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਦੱਸ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ ਅਤੇ ਸੱਤ ਪਾਲ ਦੇ ਧੜੇ ਲਗ ਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਸਕੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੋ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਪਰਸਤ ਬੈਠੇ ਸਨ।

3. ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਅਤੇ ‘ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਵਾਉਣ ਵਿਚ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਭੜਕਾਉਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਜੋ ਅਜੇ ਅਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਸਨ ਉਹ ਇਸ ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਉਹ ਮਹਾਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਮੋਢੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ।

4. ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਤਿਰਵੇਦੀ ਨੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1947 ਨੂੰ ਸਰਕੁਲਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਇਕ ਜ਼ਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਹਨ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਤਰਾ ਹਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਖਾਸ ਕਦਮ ਚੁਕਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।”

“Sikhs as a community are a lawless people and are a menace to the law abiding Hindus in the Province. Deputy commissioners should take special measure against them.”

ਇਸ ਸਰਕੁਲਰ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਟੁੰਬੀ ਗਈ। ਨੋਟ : ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਸੀ। (ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਜ ਜੋ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਸ਼ੀਅਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਬੇਧੀਆਂ ਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੇ.....।

5. ਸਿੱਖ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੋਚ ਵੀ ਨਾ ਸਕੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਹੇਠਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੁਬੇਲ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਿਤ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

6. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਵਾਹਿਦ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾ ਵਾਂਗੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ।

7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 17 ਮਾਰਚ 1948 ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 23 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਫੁਟ ਦੇ ਰੋਲੇ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਜ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌਕੇ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਯਤਨ ਦਿਵਾਏ।

8. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੇਜ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਅਜੇ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਅਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌਕੇ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੌਕੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ 'ਚ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 72 ਤੋਂ 96% ਤੜ ਗਜ਼ਟਡ ਆਫੀਸਰ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਸਿੱਖ

ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੱਥ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

9. ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਭੜਕ ਉੱਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਨਿਧੜਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਫੁੱਟ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ।

10. ਇਕ ਜੂਨ 1948 ਨੂੰ ਭਾਰਗੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗ ਬਗੂਲੇ ਹੋ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਫਰਵਰੀ 1948 ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ, ਪਟੇਲ, ਅੰਬੇਦਕਰ, ਡਾ. ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਤੇ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ‘ਹਿੰਦੂ-ਕਮੇਟੀ’ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਕੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

11. ਉੱਧਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 24 ਅਪਰੈਲ 1948 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਕਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ 25 ਅਕਤੂਬਰ 1948 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਖਰੜੇ ਉਪਰ ਬਹਿਸ ਕਰਦਿਆਂ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ 10 ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇਰ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਚਰਚੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੋਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ (ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) 15 ਨਵੰਬਰ 1948 ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਗ ਪਤਰ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 13 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

1. ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ 50% ਹਿੱਸਾ।
2. ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ 5% ਹਿੱਸਾ।
3. 1941 ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ।
4. ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਤੇ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ।
5. ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵਿਚੋਂ (ਪੰਜਾਬ 'ਚ) ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ।
6. ਗੁੜਗਵਾਂ ਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ।
7. ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ 40% ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ।

ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਹ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਜਿਸ ਵਿਚ 53% ਸਿੱਖ ਸਨ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ।

12. ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਦਸ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੱਚਰ, ਚੌ: ਲਹਿਰੀ ਸਿੰਘ, ਬੀ. ਐਲ. ਚਾਨਣ, ਸੂਰਜ ਮੱਲ, ਫੰਨੋਂ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ ਤੇ ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੇਸ ਸਣੇ ਟਰਿਬਿਊਨ (ਦੇਖੋ 10 ਤੇ 26-10-1948 ਦਾ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਮੁੱਖੌਟੇ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਢੋਂਗ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 15-11-1948 ਨੂੰ ਇਕ ਪਰੇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੜਪ ਕਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਪਰੇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਪਰੇਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫਰਵਰੀ 1949 ਦੇ 88 ਨੰਬਰ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣਗੇ।

13. ਸਿੱਖੀ ਉਪਰ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹਮਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ ਦਾ ਸਰਕੂਲਰ 'ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਹਨ.....' ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਚੈਲੰਜ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 20 ਫਰਵਰੀ 1948 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ 10 ਫਰਵਰੀ 1949 ਨੂੰ ਸੱਦੀ ਗਈ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਮੰਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਤੰਤਰੀ ਢੰਗ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਗਰਾਉਂਡ ਵਿਚ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸ਼ਾਗਨ ਸੀ। ਪਰ ਪਟੇਲ ਅਪਣੀ ਗਲਤ ਅੜੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਪਟੇਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ 19 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨਰੇਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ 20 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਅਧੀਨ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

14. ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਰੋਲ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਖੂਬ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੰਤਰੀ ਪਦ ਦਾ ਹੱਕ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ। 23 ਫਰਵਰੀ 1949 ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਮਾਲਕਾਂ' ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤਾ।

15. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਪਰੋਟੈਸਟ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਲਈ 2 ਮਾਰਚ 1949 ਦਾ ਦਿਨ ਚੁਣਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਰੋਸ ਦੀਵਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ

ਪਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ। 4 ਅਪਰੈਲ 1949 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

16. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਟ ਉਦੋਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਜਦੋਂ 9 ਜੂਨ 1949 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸੋਲਨ (ਹੁਣ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ਦੀ ਸੈਨਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਘਟ ਜਿਣਤੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਧੇਰੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਜੇਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ।

17. ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿਸਾ ਅਤੇ ਰੋਪੜ ਤੇ ਖਰੜ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ।

18. ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਹੀਰੋ, ਇਤਹਾਸ, ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚਾ ਵੀ ਵਖਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।”

19. ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦਾ ਸ਼ਕ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। 1949 ਵਿਚ ਮੈਟਰਿਕ ਦੇ 12028 ਹਿੰਦੂ ਤੇ 3940 ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੇਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ।

20. ਇਹ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਵੰਡ, ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਡ। ਇਸ ਵੰਡ ਨੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ, ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦਰਾੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ।

21. 26 ਨਵੰਬਰ 1949 ਦੇ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ, ਫ਼ਾਇਦਾ ਜਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਇਨਕਾਰ ਬੇ-ਫ਼ਾਇਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਆਈਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਐਜੰਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਾਦੀ ‘ਦਸਤਖਤ ਨਾ ਕਰਨ’ ਦੀ ਗਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ.....ਵੱਡੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਇਸੇ ਆਈਨ ਹੇਠਾਂ

ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਇਸ ਆਈਨ ਦੀ ਮੁਖਾਫਲਤ, ਤਰਮੀਮ, ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ।

22. 1950 ਦਾ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮਾਹੌਲ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੋਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖ ਰੀਤੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਤਿਉਹਾਰ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਤੇ ਨੇਤਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੋਸ ਜਾਂ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੋਸ ਨੇ ਆਰਥਰ ਮੂਰ (ਬੋਟ ਸਪਤਾਹਿਕ 29-10-1949) ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹਰਕਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਨਾਅਰਾ ਸਿਰਫ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਰਥਰ ਮੂਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਖ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ; ਇਹ ਸਿਰਫ ਬਿਰਲਾ (ਮਹਾਸ਼ਾ) ਪਰੋਸ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

23. 1 ਜਨਵਰੀ 1950 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਪਰੋਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡ ਇਕ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਲੋਕ ਤੰਤਰੀ ਮੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਫਿਰਕੂ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਗ ਉਹੀ ਮੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

24. 26 ਫਰਵਰੀ 1950 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ 18 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਲ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। “ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਕਤ ਸਿਰਫ ਦੋ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਸੰਸਦੀ ਵਿਚ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਗ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ।” ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।

25. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 20 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ 3 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 10 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸਾਂਝ ਤੇ ਗੋਜਰਾਂ (2 ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇ) ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਿਫੈਂਸ ਮੰਤਰੀ-ਕੇਂਦਰ) ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ (ਪੰਜਾਬ ਮੰਤਰੀ) ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਥਕ ਵਿਧਾਇਕ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ 23 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਮਝੇਲ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

26. ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰਦਾਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲਚਾਂ ਖਾਤਿਰ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਾਭ ਤੇ ਲਾਲਚ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੌਂ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਛਾ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਨੇ “ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਕਨਵੇਸ਼ਨ” ਬੁਲਾ ਲਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1950 ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੇਲ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਗੋਕੇ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਜਲਾਸ ਉਸਮਾਂ ਆਦਿਕ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

27. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ 16 ਦਿਸੰਬਰ 1950 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਸਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅਪਣੀ ਮੰਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

28. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ (1951) ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਅਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਟਿਲ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫ਼ਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਗੰਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਵੰਡ ਦੀ ਛਿੱਕੀ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਈ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਅਪਣਾ ਕੋਈ ਅਖਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫ਼ਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੀ ਛੂਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੇ ਨਮਕ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਟਾਇਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੇ 15 ਅਗਸਤ 1951 ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਰ ਪਰੇਟਕ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੁਧ ਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਭਾਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਭੰਡਦੇ ਹਨ।.....ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।”

29. ਅਪਰੈਲ 1951 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਹੈ। ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀ (ਮਾਰਚ, ਅਪਰੈਲ 1951) ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਸੌਂਪਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ

ਸੂਬੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ।

30. 1951 ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਕੀਲਾਂ ਤੇ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਖੁਲੀ ਚਿਠੀ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਓ।” ਇਸ ਉਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ (ਪਿਛੋਂ ਕੈਰੋਂ ਵੇਯੋ), ਮੰਤਰੀ, ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਡਾਕਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਭਾਨ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ) ਆਦਿਕ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ।

31. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1 ਅਤੇ 2 ਸਿਤੰਬਰ 1951 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ‘ਗੁਰਮਤ ਮਹਾਂ ਸਮਾਗਮ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 4 ਲੱਖ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਇਸਤਰੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਸਿੱਖ-ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਮਤ ਮਹਾਂ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ।

32. ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ‘ਹਿੰਦੂ ਕੋਡ ਬਿੱਲ’ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਧਾਰਾ 2, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਚਰ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨੀ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪਾਰਸੀ, ਇਸਾਈ ਜਾਂ ਯਹੂਦੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ‘ਹਿੰਦੂ’ ਹੈ, ਸੀ। ਇਸ ਧਾਰਾ 2 ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਖੜੇ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ੀਰ ਉ-ਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਛੀਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਗਿਣਣ ਵਲ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਪਰ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਅੜਾਤੀ ਨਾ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਕਤ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਿਆਲਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੁਆ ਦਿਤਾ।

33. 1952 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਇਆਂ। ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਬੰਧੀ ਨਹਿਰੂ 4 ਫਰਵਰੀ 1952 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਅਰੇ “ਲੈ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ” ਦੇ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਿਝ ਕੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਵੰਡ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ। ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿਆਂਗਾ।”

34. ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੁਝ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਉਂਜ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੰਮ ਗਿ: ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕੰਵਰ ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 7000 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ।

35. ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ‘ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ’ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ

ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਰਾਜ 20 ਅਪਰੈਲ 1952 ਨੂੰ ਸਾਂਭਿਆ। ਇਸ ਰਾਜਭਾਗ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ ਚੱਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਇਕ ਹਰੀਜਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦਲਿਤ, ਵਾਂਝੇ ਰਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਕਹਿ ਕਿ ਅਪਣੀ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਨੂੰ ਲੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਜੁਲਮ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦਿਨ ਥੋੜੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।”

36. ਮਈ 1952 ਵਿਚ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੈਬਨਿਟ ਬਣੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧ ਫੈਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਖੌਤੀ-ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸਿਧ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਸੀ। ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ 1952 ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁੜੜ 78 ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੁਪ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 7 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ।

37. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਟੇਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਨਵੰਬਰ 1952 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 30 ਦਿਸੰਬਰ 1952 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤਾਂ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

38. ਠੀਕ ਇਸੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਂਧਰੇ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਰੁਮੂਲੂ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਂਧਰਾ ਤਾਂ ਬਣਨਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੀ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪੈਪਸੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ। ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ।

39. ਫਰਵਰੀ 1953 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਲ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਨਵੇਸ਼ਨ ਸੱਦੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਿਵਲ ਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

40. ਚਾਰ ਮਾਰਚ 1953 ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਦੀ ਚੋਣ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ 51 'ਚੋਂ 27 ਮੈਂਬਰ ਯੂਨਾਇਟਡ ਫਰੰਟ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਲਸੇ ਉਪਰ ਲੱਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਚੋੜ੍ਹਣ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ

ਪੰਪਸੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਅਤੇ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ 10,000 ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਪੰਪਸੂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੌੜਨ ਵਿਰੁਧ ਕੌਂਸਲਰ ਵੀ. ਕੇ. ਪਿੱਲੇ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਿਆਪਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਦੇ ਬਾਹਰ “ਲੋਕਤੰਤਰ” ਦੀ ਅਰਬੀ ਸਾੜੀ। ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਕੋਲ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਰਕਾਰ ਤੌੜਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਚਲਦੀ ਪੰਪਸੂ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਅਗੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਗ਼ੈਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆ।

41. ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਹਿਮਾਇਤੀ ਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁੱਲੇ ਨੇ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਸਤ ਜੂਨ 1953 ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ।

42. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਲ੍ਹੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉਪਰ 24 ਜੂਨ 1953 ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਐਨ. ਸੀ. ਸੀ. ਦੀਆਂ ਸਿਖ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਟੋਪੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

43. ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਘਿਨੌਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਜੀਠਾ ਹਾਊਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਾਗੋਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੋਰੂਮਾਨ, ਕੈਰੋਂ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਮਜੀਠਾ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ “ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੱਖਿਆ।

44. ਐਨ. ਸੀ. ਸੀ. ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਕਦਮ ਸੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ-1925 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਭੜਕ ਉਠੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਨੂੰ 2 ਸਿਤੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਡਿਸਮਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਕੋਈ ਅਣਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

45. ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 30 ਸਿਤੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 50,000 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁਕੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਸਿੱਖ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਪੱਛੜੀਆਂ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ 70 ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮੈਂ ਐਂਗਰੇਜ਼ੇਜ਼ ਨਹਿਰੂ ਅਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ”। ਜੱਥਾ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ 20 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਜੱਥਾ ਫਿਰ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਚਾਰਿਆ ਕ੍ਰਿਪਲਾਨੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

46. ਕੇਂਦਰੀ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਕਾਟਜੂ ਦੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਤੇ ਦੱਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 18 ਨਵੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

47. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ 24-25 ਅਕਤੂਬਰ 1953 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਉਦਘਾਟਨ ਡਾਕਟਰ ਲੰਕਾ ਸੁੰਦਰਮ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਰਾਜ ਪਰਮੁਖ (ਪੈਪਸੂ) ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

48. ਪੈਪਸੂ ਦੀਆਂ ਮਧਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਦੌਰੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1953 ਦੇ ਦਿਨ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਪਰਇਨਟੈਂਡੈਂਟ ਪੁਲਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਾਉਣ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਾਉਣ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਮਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਟੇਜ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਦੋ ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀਪ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸੀ।

49. ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦਮਨ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਓ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਸੀ, ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਕਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਰਗੇ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ (ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ—ਪਟੇਲ ਅਨੁਸਾਰ) ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

50. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 22 ਦਿਸੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਹਦ-ਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਕੱਟੜ। ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਗਲਬੇ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ।

51. 24 ਫਰਵਰੀ 1954 ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਸੁਝਾ, ਦਲੀਲਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਜਨਸੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਅੰਬਾਲਾ (ਰੋਪੜ ਤੇ ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲਾਂ), ਹਿਸਾਰ (ਕਰਨਾਲ, ਕੈਥਲ ਅਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤਹਿਸੀਲਾਂ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਪਸੂ 'ਚੋਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਬਰਨਾਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ (ਨਰਵਾਨਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ) ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ 'ਚੋਂ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

52. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ।

ੳ—ਪੈਪਸੂ

ਜ਼ਿਲਾ	ਖੇਤਰ ਮੀਲ	ਆਬਾਦੀ
1. ਪਟਿਆਲਾ	1590	524269
2. ਬਰਨਾਲਾ	1304	536728
3. ਬਠਿੰਡਾ	2313	666809
4. ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	826	237397
5. ਕਪੂਰਥਲਾ	631	295071
6. ਸੰਗਰੂਰ (ਜੀਂਦ ਨਰਵਾਣਾ ਛੱਡ ਕੇ)	8੪9	303305
ਕੁਲ (ਪੈਪਸੂ)	7553	2563519

ਅ—ਪੰਜਾਬ

1. ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	1366	851294
2. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	1942	1367040
3. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	4107	1326520
4. ਲੁਧਿਆਣਾ	1279	808105
5. ਜਲੰਧਰ	1331	1055600
6. ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	2227	1091986
7. ਅੰਬਾਲਾ	2019	943734
8. ਕਰਨਾਲ (ਪਾਨੀਪਤ ਛੱਡ ਕੇ)	2636	852741
9. ਹਿਸਾਰ	2773	410992

(ਸਰਸਾ, ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਤੇ ਟੋਹਾਨਾ ਸਬ ਤਹਿਸੀਲ)

ਕੁਲ ਪੰਜਾਬ	19680	8708012
-----------	-------	---------

ੲ—ਰਾਜਸਥਾਨ

ਗੰਗਾਨਗਰ	8285	630130
---------	------	--------

ੳ, ਅ ਤੇ ਏ ਪੈਪਸੂ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ

ਪੈਪਸੂ	07553	2563579
ਪੰਜਾਬ	19680	8708012
ਰਾਜਸਥਾਨ	08225	06330130

ਪ੍ਰਸਤਾਵਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ	35458	1,19,01,721
----------------------	-------	-------------

53. ਉਪਰਲੀ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ 35458 ਵਰਗ ਮੀਲ ਖੇਤਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਕਰੋੜ, 19 ਲੱਖ, ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ 721 ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ ਅਬਾਦੀ ਸਿਰਫ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਅਉੱਚਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘਟਿਆ ਗੱਲ ਸੀ।

54. ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਆਦਿਕ ਨਾਲ 1954 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਦਖਲ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਸਪੈਕਸਮੈਨ ਇਕ ਅਕਤੂਬਰ 1952)। ਕਾਂਗਰਸੀ ਦਖਲ ਇਥੋਂ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ 132 ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 3 ਸੀਟਾਂ ਜਿਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 112 ਸੀਟਾਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧਰਮ 'ਚ ਦਖਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਏਥੇ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ (ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰ) ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਸਿੰਘ (ਜਲੰਧਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ 'ਚ ਜ਼ਮਾਨਤ ਜ਼ਬਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਫੋਬੀਆ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

55. ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ 31 ਦਿਸੰਬਰ 1954 ਦੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਨਿਕਲੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਲੂਸ ਜਦੋਂ ਘਾਹ ਮੰਡੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ। ਉਧਰ ਡਾਕਟਰ ਕਾਲੀ ਚਰਨ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਦਨਾਮ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਵਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਾਹ ਮੰਡੀ ਤੇ ਚੌੜਾ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚੋਂ ਜਲੂਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਵਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਦਫ਼ਾ 144 ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਟਾਂ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਦਫ਼ਾ 144 ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵੇਹਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਡਾ: ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਆਪ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਪੁਲਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹਿਰੂ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ।

56. ਇਹੋ ਜਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਿਰਫ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆਂ। ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਪੁਲਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਦਮ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਿੱਖ-ਅਜ਼ਾਦੀ' ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

57. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦਕ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 28 ਜਨਵਰੀ 1955 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 300 ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਵੀ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

58. ਇਹ ਸੀ 1947 ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ 1955 ਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਪਰੈੱਸ, ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸਰ ਨੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨਾਲ ਲਬੇੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚੰਦ੍ਰ ਲਾਲ ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ ਦੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1947 ਵਾਲੇ ਸਰਕੂਲਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਂਜ ਤਾਂ 1920 ਤੋਂ 1954 ਤਕ 34 ਸਾਲ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦਾ ਯੁਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੇਰੋਂ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਜਾਂ ਅਲਗ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਜਾ ਪਏ। ਫਿਰ 1947 ਤੋਂ 1954 ਵਿਚਕਾਰ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਮਨਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਚੰਦ ਸਿੱਕਿਆਂ ਜਾਂ ਗੱਦੀਆਂ ਖਾਤਿਰ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਮਕ ਦਾ ਹੱਕ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਿੱਖੀ ਉਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਯੁਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜੀਅ ਜਾਨ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ।

1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ

1. 1954 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਜਲਸੇ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਪੰਜ ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਟਿਆਲਾ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ, ਠਾਕੁਰ ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ, ਚੌ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ: ਲੰਕਾ ਸੁੰਦਰਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

2. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੰਗ ਦੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 27 ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਖਿਚਾਅ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।

3. ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ 20 ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਸਮੇਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।”

4. ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ 6 ਅਪਰੈਲ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ‘ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ (1) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹੇਂਗੇ (2) ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ (ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ) ਅਮਰ ਰਹੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾਬਾਦ (3) ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ (ਜਾਂ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ) ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਆਦਿਕ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ।’ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਅਧੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਅਰਿਆਂ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

5. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ 24 ਅਪਰੈਲ 1955 ਨੂੰ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚਾ ਲਾਏਗਾ। ਇਸ ਨਾਅਰੇ ਉਪਰ ਲਾਈ ਗਈ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 10 ਮਈ 1955 ਤਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ।

6. ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਲਈ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 10 ਮਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਨੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਆ ਪਿਆ। ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ 21 ਤੋਂ 51 ਤਕ ਦਾ ਜੱਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ, ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਚੰਦਾ ਸੀ।

7. ਇਧਰ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਧਰ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਰੂਸ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕੈਰੋਂ ਤੇ

ਉੱਜਲਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 10 ਮਈ ਦਾ ਦਿਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 1857 ਦਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਗ਼ਦਰ ਵੀ ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਰ ਉਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਗ਼ਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)।

8. 10 ਮਈ 1955 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਜ਼ੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ, ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਐਮ. ਐਲ. ਏ), ਗਿ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਜ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਫੱਕਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਜਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਰੀਆਂ, ਰੇਖੀ, ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਝਾਂਸੀ, ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਗੁ: ਕਮੇਟੀ), ਡਾ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਵਕਤ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਸ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। 25 ਮਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਹੀਦੀ ਦਿਨ ਸੀ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਮਾ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 13 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। 6 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਿਵਸ ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਚਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਤਕ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

9. ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ, ਹਰਿਆਣਵੀ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਚੌ: ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ ਸਾਹਿਗਲ, ਅਬਦੁਲ ਗਨੀ ਡਾਰ, ਪ੍ਰੋ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਵੀ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 7 ਜੂਨ 1955 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸੁਕਾਰ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ, ਸਾਹਿਗਲ (ਜਨਤਾ ਕਾਂਗਰਸ), ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਕਾਮਰੇਡ), ਚੌ: ਚੰਦਰ ਭਾਨ (ਜਮੀਂਦਾਰਾ ਲੀਗ) ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ.), ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ (ਕਾਮਰੇਡ), ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ (ਜਨਤਾ ਕਾਂਗਰਸ) ਆਦਿਕ ਸਨ।

10. ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੁਕਾਰ ਆਪਣੀ ਅੜੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਫਰੰਟੀਅਰ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 10 ਜੂਨ 1955 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੂੰ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪਕੜੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

11. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਇਸ ਵਕਤ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾਨ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਫੇਰਮਾਨ ਆਪ, ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ, ਪਟੇਲ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਜ਼ਾਦ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾਨ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਜੋ ਕਿ ਸੁਕਾਰੀ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੌਰਚਾ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਫੇਰਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ।

12. ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਸੁਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਬਾਂਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁੰਡਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਦਿਖਾਇਆ।

13. ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਅਸ਼ਵਨੀ ਕਮਾਰ, ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਰਨ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਪੀ. ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਚੌ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਪੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਸ੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਉਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਇਕ

ਵਜੇ ਤਰ ਪੰਜ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਸਰਾਂ, ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਉਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਬਰਤਨ ਖੋਹ ਲਏ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਚੁਕ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ, ਲਾਠੀ-ਚਾਰਜ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੁਲਸੀਏ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਫਿਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੇ ਸਤ ਸੌ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ 237 ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 13: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜ: ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਫ਼ਿਸ ਸਕੱਤਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਕਤਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਕੁੜਮ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ) ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਕਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ 1920 ਤੋਂ 1947 ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੋਰਚੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਪਰ ਪੁਲਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਘਟੀਆ ਹਰਕਤ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

14. ਪੁਲਸ ਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ (ਕਾਂਗਰਸ), ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਪੀ. (ਕਾਂਗਰਸ), ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ), ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਈਥੋਪੀਆ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਦੂਤ) ਆਦਿਕ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਭੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ (ਕਾਂਗਰਸ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਸ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੜੀ। ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸਿਰਫ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿਸਤੌਲ ਦੇ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ। ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

15. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਅਕਾਲੀ, ਅਜੀਤ, ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ ਦੇ ਪਰੈਸ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੈਸਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰਾਂ 5-5000 ਰੁ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

16. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੁਲਸ ਦਾਖਲੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਅਤੇ ਰੋਹ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸੱਤ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ 4-4 ਦੇ ਜੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 104 ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 138 'ਚੋਂ 113 ਮੈਂਬਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹਨ।

17. 9 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 10-12 ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਨਾਅਰੇ ਲਾਂਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਘੰਟਾ ਘਰ ਗਏ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 101 ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਨਾਅਰੇ ਲਾਂਦਾ ਨਿਕਲਿਆਂ ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ 400 ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਵਲ ਆਏ। ਚੌਕ ਫੁਹਾਰੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਸੁਟੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ 504 ਅਕਾਲੀ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ 104 ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ 248 ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ। 11 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ 551 ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਤਕ 12000 ਅਕਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

18. 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣਾ 64 ਰੋਜ਼ਾ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 4 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਪ੍ਰੋ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਕੈਪਟਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ 40 ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ 23 ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਉਪਰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

19. ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਸ਼ਰਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ:ਬ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਚੀਫ ਜਸਟਿਸ ਪੈਪਸੂ, ਰਿਟਾਇਰਡ), ਫ਼ਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ। ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ 10 ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

1. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ 'ਚ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁਟਣਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਖ਼ਮੀ ਕਰਨਾ।
2. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰਾਂਥੀ ਆਦਿਕ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ।
3. ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ।
4. ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਤਾਸ ਖੇਡਣਾ।
5. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰ ਦਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ।
6. ਸਰਾਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ।
7. ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਤਾਲੇ ਤੋੜ ਕੇ ਸਮਾਨ ਚੁਕਣਾ।
8. ਲੰਗਰ, ਗੁ: ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਨਾ।
9. ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਵਰਦੀ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਾ।
10. ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖੋਹਣਾ।

20. ਇਹ ਸਨ 10 ਦੋਸ਼ ਜੋ ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਲਗਾਏ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਤਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। 8 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁੜਗਾਵਾ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। 20 ਸਿਤੰਬਰ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਜਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੀ ਸ਼ਰਮਣਕ ਹਰਕਤ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਚੋਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਗੇ।” ਇਸ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ-ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ 10 ਨਵੰਬਰ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਜਲਸੇ ਵਿਚ 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ।

21. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1955 ਦਾ 62 ਰੋਜ਼ਾ ਮੋਰਚਾ ਜੋ 10 ਮਈ ਤੋਂ 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਤੱਕ ਚਲਿਆ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਪਰ 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਘਟਨਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ, ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਅਸਵਣੀ ਕੁਮਾਰ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਵਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੀ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਪਰ ਇਸ ਤਾਰ ਦੀ ਪੂਰ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

22. 1955 ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖ ਸਰੂਪ ਆਦਿਕ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਪਣੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

23. ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਕਮਾਲ ਦਾ ਸੀ।

1955 ਤੋਂ 1960 ਤਕ

1. 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਖਤਮ ਕਰਵਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲਈ ਗਈ ਪਰ ਸਿਰਫ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ "ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ" ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

2. ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਵਿਚ ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ, ਪੈਪਸੂ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਣ।

3. ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਐਟਮੀ ਧਮਾਕੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਪਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਡਰ ਗਏ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਅਪੀਲ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਦਿਲ ਟੰਬਵੀਂ ਅਪੀਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 16 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ 1300 ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵਕਤੀ ਹਾਲਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

4. 5 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਔਖਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਹੈ। ਸੱਚਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਨਸੰਘ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੋਇਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣ।'

5. 24 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗੜੇਵਾਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲੋਂ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ

ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਕ ਗਲਬਾਤ ਚਲੀ। ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜ਼ੀਰ (ਪੰਜਾਬ ਡੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ), ਦੋ ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ, ਕੁਝ ਸਤ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਤਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਯਾਦ ਪੱਤਰਾਂ ਜਾਂ ਪੜਤਾਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਭਦਾ। ਫਾਸਲਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਨਮੁਕ ਮੰਡੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ) ਅਤੇ ਵੋਹਰਾ ਰਿਪੋਰਟ (ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਦੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ) ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

7. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ 14 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 21 ਜਨਵਰੀ 1956 ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਮੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕੱਲੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ 18 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ 114 ਵਾਰੀ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 25 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ 500 ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 28 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

8. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 22 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਜਨ ਸੰਘੀਆਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਕਲਗੀਧਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ ਫਸਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ 40 ਆਦਮੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕਏ।

9. ਫਰਵਰੀ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸਵੀਂ ਸਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਉਧਰ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਲਈ ਗਈ।

10. 11 ਫਰਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 3 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਨਵੈਂਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅੱਠ ਤੋਂ ਦੱਸ ਲੱਖ ਤਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ 6 ਮੀਲ ਲੰਬੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਰਾ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਜਲੂਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਿਰਾ ਅਜੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸੀ ਭਾਵ ਛੇ ਮੀਲ ਤਕ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਿੰਘ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਂਸ਼ਿਵਾਂ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ 70,000 ਲੋਕ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਤੰਗ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ ਦੱਲ ਦੇ 2000 ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ।

11. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਦੱਸ ਲੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸੰਘੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਲਸੇ ਬੜੇ ਛਿੱਕੇ-ਛਿੱਕੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ (1) ਸਿੱਖ ਦੁੱਖੀ ਹਨ (2) ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਇਕ ਹਨ (3) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ (4) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨੇਤਾ ਹੈ।

12. ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

13. **ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ**—ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਹੈ ਵੀ ਠੀਕ ਸੀ। ਕੁਲ 60 ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬਿਰਧ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬਾਕੀ 20 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਚਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੱਸ ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ‘ਤਿੰਨ ਜ਼ੋਨ’ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। 22 ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ 24 ਫਰਵਰੀ 1956 ਤਕ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

14. ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪੂਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ੋਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿਮਾਚਲ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ੋਨ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਜਨਲ ਕੌਂਸਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਂਸਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਅ ਐਂਡ ਆਰਡਰ, ਟੈਕਸ, ਤੇ ਵਿੱਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਹੋਣਗੇ। ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਖਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੀ ਰਿਜਨਲ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੈਪੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ੋਨ ਤੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਸੈਡਿਊਲਡ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

15. ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਤੇ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੋਦੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਵਿਚ (265 ਸਫੇ ਤੇ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸਾਲੇ “ਫਰੀ ਥਿੰਕਰ” ਦਾ ਲੇਖ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ ’ਚ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਇਹ ਲੇਖ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਛਪਵਾਇਆ ਸੀ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਜਨਲ ਸਕੀਮ ਬਾਰੇ ਪੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।”

16. 11 ਮਾਰਚ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ 465 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ

ਦੀ ਪਲਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਈਂਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵੀ ਬੋਲੇ। ਸਰਹੱਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਹੋਈ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਹੂਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

17. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 26 ਮਾਰਚ 1956 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੁਝ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।”

18. ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ, ਡੀ. ਡੀ. ਪੁਰੀ, ਪ੍ਰਿੰ: ਰਲਾ ਰਾਮ, ਦੀਵਾਨ ਜਗਦੀਸ ਚੰਦਰ, ਸੀਤਾ ਦੇਵੀ, ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ’ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ਼ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਰਿਜਕ ਰਾਮ ਨੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅਖੀਰ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਿਜਨਲ ਕੌਂਸਲਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ———ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਇਕ ਹੋ ਗਏ।

19. ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ (ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ.....) ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ।.....

20. ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਪੱਕੀ ਹਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅਪਰੈਲ 1956 ਤੋਂ ਜੂਨ 1956 ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਬਟਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਢੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੰਦ ਉਛਾਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਜੂਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਲਹਿਰ ਘਟਦੀ ਘਟਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

21. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ “ਸੇਵਾਵਾਂ” ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾ ਸਭਾ ਦੇ 20 ਮਾਰਚ 1956 ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਪਦਵੀ ਕਿਸੇ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਸਰਕਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿੰਤਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦੱਸਿਆ। ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਤਾਈਂਦ ਕਰਦੇ ਹਨ)।

22. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ੋਨਲ ਸਕੀਮ ਵਿਰੁੱਧ 27 ਮਾਰਚ 1956 ਤੋਂ 3 ਅਪਰੈਲ 1956 ਤਕ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬੋਲਾਂ।” ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

23. ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੈਂਪ ਜੋ 27 ਤੋਂ 29 ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਲੱਗਿਆ, ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਖਿਲਾਫ਼ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਅਖਬਾਰ ‘ਸਪੋਕਸਮੈਨ’ ਵਿਚ 21 ਮਈ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਲਿਖਿਆ ਕਿ, “ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੀਜ ਆਪ ਬੀਜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਛਤਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹੈ।” ਪੰਡਿਤ ਪੰਤ ਨੇ 22 ਮਈ ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ। ਇੱਧਰ ਮਹਾਸ਼ੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣਗੇ।’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਮੂ ਵਿਚ 28 ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣਗੇ।” ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ।

24. ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ — 1947 ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ ਆਦਿਕ ਕਈ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ’ਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਫਿਰ 1948 ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ’ਚ ਜਾ ਪਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਗਏ ਕਿ ਫਿਰ ਨਾ ਆਏ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 1952 ਵਿਚ ਸੀਟ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਬਣ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ। ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮਾਰਚ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਵੀ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ।

25. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਕੇ ਫਾਇਦਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਰਾਲਾਂ ਵਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ 8 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੁਝ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 14 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫਜ਼ੂਲ ਜੰਗ ਖੰਦ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਤੇ ਜਮਹੂਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੁਕਾਵਟ ਹੈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਬਾਕੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ।

26. 16 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਦੀ ਭੰਨ ਤੋੜ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਗ਼ਦਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੱਦੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

27. 17 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਡਾ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਆਦਿ ਦੀ 5 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਪਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ 24 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਟੈਂਡ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ 22 ਜੁਲਾਈ 1956 ਨੂੰ ਇਕ ਕਨਵੈਂਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸੜਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਦਲ 'ਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਕਨਵੈਂਸ਼ਨ 'ਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ।

28. ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ 1957 ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਲਚੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਲਾਂ ਵਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੋ 16 ਤੇ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ, ਗੱਦੀ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਖਾਤਿਬ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 28 ਅਗਸਤ 1956 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ। (ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ 30 ਜੂਨ 1956 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਭਰਤੀ 3 ਲੱਖ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀ ਸੀ।) ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਗਸਤ ਸਿਤੰਬਰ 1956 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ 20 ਵਾਰੀ ਮਿਲੇ (ਵੇਖੋ ਟਰਬਿਊਨ 2—10—1966)। ਅਖੀਰ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1966 ਦੇ ਦਿਨ 150 ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਐਡਵੋਕੇਟ (ਸ਼ਲੋਧਰ) ਨੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰੈਜ਼ੋਲੂਸ਼ਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ

ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਹੱਦੀ ਕੋਲ ਹੈ (ਵੇਖੋ: ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲਿਖਤ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਸਫ਼ਾ 281—82)। ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਮਾਣ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਬਿਆਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਣ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ।

29. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ, ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

30. ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। 24 ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। 350 'ਚੋਂ 322 ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਭਾਰੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਮਾਸਟਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਬੇਦੀ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਪਹਿਲੋਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 30 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

1957 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ

31. ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਇੱਕ ਹੋ ਗਏ। ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 1957 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ 3 ਅਕਾਲੀਆਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੂਬਾਈ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਗਰੁਪ, ਗਾਂਧੀ ਜਨਤਾ ਗਰੁਪ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਅਬਦੁਲ ਗਨੀ ਡਾਰ ਤੇ ਕਿਦਵਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ ਗਰੁਪ), ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਗਰੁਪ, ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾ ਲੀਗ (ਚੌ: ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਗਰੁਪ) ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗਰੁਪ ਸੀ। ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ 20 ਤੋਂ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1956 ਤਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਅਖੀਰ 28 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 17-18 ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ 75% ਵੋਟਾਂ ਲਈਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਚੋਣਾਈ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ। ਅਕਾਲੀ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ 40 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਸਨ ਪਰ 17-18 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਂਜ ਵੀ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਖੋਚਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰੋਟੈਸਟ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 22 ਸੀਟਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ 3 ਸੀਟਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਆਪਣੇ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

32. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਲਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 23 ਜਨਵਰੀ 1957 ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਦਰਾੜ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਸਟ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।”

33. ਮਾਰਚ 1957 ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 118 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ 19 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਵਿਚੋਂ ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਨੇ ਇਕ, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੇ 6, ਜਨਸੰਘ 9 ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ 18 ਸੀਟਾਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ।

34. 24 ਮਾਰਚ 1957 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ ਛਾਪ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ। 30 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ‘ਮਿਹਨਤ’ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ 2 ਅਪਰੈਲ 1957 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

35. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਦੀ ‘ਲਾਈਟ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨੇ ਅਪਰੈਲ 1957 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਰਟੂਨ ਛਾਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧੋਬਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੈਂਚੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁੱਖੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਸ (ਮਾਸਟਰ) ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

36. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ 1957 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤੇ 23 ਦੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 23.3% ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕੁਲ 47.6% ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ 20 ਮਈ 1957 ਨੂੰ ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।

37. ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ—3 ਅਪਰੈਲ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣੀ। ਹਿੰਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਸੰਮਤੀ ਨੇ 30 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਆਤਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਧਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਰਨਾ ਚੁਕਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ‘ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ’ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ। (ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਲਾਠੀ

ਚਾਰਜ, ਤੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ?)

38. ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਸੰਮਤੀ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। 16 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਦਲ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ 28 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਲਾਲ ਚੰਦ ਸਭਰਵਾਲ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਗਲੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਨੇਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਮਹਾਸ਼ਾ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਦੱਸਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਸਵਾਮੀ ਆਤਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਖਾਲਿਸਤਾਨ।” ਯਾਨੀ ਕਿ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

39. ਜੂਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈ ਗਈ। ਮਹਾਤਮਾ ਆਨੰਦ ਮਵਾਮੀ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਗੂ ਵੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਮਹਾਸ਼ਾ ਇਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਜਾਉਣ ਦੀ ਧਾਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।

40. ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਧੋਬਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਸੋਚਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਧੋਬਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਦੇ ਦੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

41. 17 ਜੁਲਾਈ 1957 ਦੇ ਦਿਨ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਨਾਉਣੀ, ਘਟੀਆ, ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ 18 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ 5000 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਖਿਝ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 23 ਜੁਲਾਈ 1957 ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇਣ ਤੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ।

42. ਗੱਲ ਹੈ ਵੀ ਸੱਚ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਦਾ ਇਕ ਬਿਆਨ ਸਿਗਰਟਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, “ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਗੁਰੂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਦਾੜੀ ਕੇਸ ਸ਼ੇਵ ਕਰਵਾ ਲੈਣ।” 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸੋਨ ਲਾਲ ਅੰਬਾਲੇ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, “ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਜਲਸਾ ਕਰਨ।” ਤੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਆਨੰਦ, “ਨਾਈ ਸੱਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।” ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜੇ ਸਿੱਖ ਦਖਲ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਦਿਆਂਗੇ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ।” ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਤਿਵਾਰੀ, “ਸਿੱਖ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੌਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਪੀਕਰ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ 12 ਵਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।” ਅਚਾਰੀਆ ਭਿਕਸ਼ੂ, “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ‘ਊੜਾ ਐੜਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਜੂੜਾ ਜੂੜੀ ਕੱਟ ਧਰਾਂਗੇ।’ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਟੀਆ ਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਬਿਆਨ ਮਹਾਸ਼ੇ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਮੁਸਾਫਰ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼-ਪੁਰੀ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਮਤਲਬਾਂ ਨਾਲ ਚੰਬੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

43. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ’ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟਣਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟਣੇ, ਗੁਟਕੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣੇ ਆਦਿਕ ਹਰਕਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ।

44. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 11 ਅਗਸਤ 1957 ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਲਈ 12 ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਸ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੇ 22 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਲ-ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਮਰ ਗਈਆਂ।

45. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮੁਆਮਲਾ ਛੇੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਏਸ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੰਨਣ ਬਾਰੇ ਮੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਦਰਾਸ ਦੇ 34 ਲੀਡਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਣਗੇ।'

46. 16-17 ਨਵੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 11ਵੀਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਵੱਡੇ 'ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਨਗਰ' ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਆਗੂ ਆਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

47. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਅੰਤਮ ਸੁਆਸਾਂ ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਅੰਤ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ।

48. ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਲੋਂ ਅਗਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਪ੍ਰਤਖ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ; ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸੂਬਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ, ਭਾਰਤੀਵਾਦ, ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਆਦਿਕ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਪਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਯੋਜਨਾ-ਬਧ ਹਮਲਾ ਸੀ।

49. ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।

(1) 31-7-57 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ ਨੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ (ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਨੇਕ ਚਲਣੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲੈ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।)

(2) 1-8-1957 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਸਰ ਤੋਂ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ ਤਕ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਲੋਰੇ।

(3) ਇਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕਲਾਥ ਸਟੋਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਭੇਜੀਆਂ।

(4) 17 ਜੁਲਾਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(5) 3 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਠਾਕੁਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਚੌਂਕ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਲੇਟ ਮਿਟਾਂਦਾ ਪਕੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਥ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

(6) 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਲਮੀਕੀ ਗੇਟ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ।

(7) 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੁ: ਸੇਵਕ ਜੱਥਾ ਪਟਿਆਲਾ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(8) 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਾਲ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਗੁ: ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢੀਆਂ।

(9) 13 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(10) 26 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੰਦੀ ਨੇ ਜਲਦੀ ਸਿਗਰਟ ਸੁੱਟੀ।

(11) 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾੜਿਆ।

(12) 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ।

(13) 26 ਨਵੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੰਬ ਰਖਿਆ।

(14) ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁਟੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਪੋਸਟਰ 'ਚ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਸੁੱਟਾਂਗੇ।

(15) 30-31 ਦਿਸੰਬਰ 1957 ਦੀ ਰਾਤ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜੱਗ 'ਚ ਗੁਟਕੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੰਬਾਕੂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ।

(16) ਦਿੱਲੀ (ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ), ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣ (ਪਟਿਆਲਾ) 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(17) ਸੀਸ ਕੰਜ ਦਿੱਲੀ ਉਪਰ ਰੋੜੇ, ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(18) 'ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੋ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ।' ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨੀਯਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

50. ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 2 ਫਰਵਰੀ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਇਹ ਜਲੂਸ ਪਰੇਡ ਗਰਾਉਂਡ ਤੋਂ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਕ, ਪੰਜ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਜਲੂਸ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 4-5 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁੰਡਾ ਹਿੰਦੂ ਅਨੁਸਾਰ ਨੂੰ ਨੱਥ ਨਾ ਪਾਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਜਲੂਸ ਦੀ ਖਬਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

51. 8 ਜਨਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਇਤਨੀਆਂ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਘਟੀਆ ਸਿੱਖ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਖਾਤਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਵਾਂਗ ਭੁੱਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਕਾਬਲ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।" ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਇਹ "ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ" ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ "ਮਾਲਕਾਂ" ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

52. ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦਲ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਨਿਊ ਮਾਲਵਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ 29 ਜਨਵਰੀ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ 'ਚ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫਗੂਵਾਲੀਆ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁਰ੍ਹਜ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਗਿਆਨੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚੋਂ

ਨਿਕਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।

53. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋਰ ਵਾਪਰ ਗਈ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 8 ਫਰਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਲੂਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਥਰਾਓਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ 2 ਆਦਮੀ ਮਰ ਗਏ। 9 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ 28 ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਸਟਿਸ ਖੋਸਲਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸਭਰਵਾਲ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ, ਵੀਰੇਂਦਰ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਹ ਨੇ ਝੂਠੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੰਘੀਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ। “ਸਿੱਖ” ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਦਸਦੇ ਰਹੇ।

54. 12 ਫਰਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ। ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੇਬਲ ਵਿਚ ਸੰਘੀ ਹੀ ਹਨ।

55. 17 ਮਈ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਸੂਬਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ 11 ਡੈਲੀਗੇਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 53 ਦੇ ਬਦਲੇ 58 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ 14 ਜੂਨ 1958 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਪਰ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 12 ਜੂਨ 1958 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। 16 ਸਿਤੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। 12 ਅਕਤੂਬਰ 1958 ਨੂੰ ਦਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਫੇਰ ਦੋਹਰਾਈ। ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਠੀਕ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ।

56. 29 ਅਗਸਤ 1958 ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 15 ਸਿਤੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਹ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

57. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਗਲਬੇ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰੇਸ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਮਹਾਜਾ ਕੌਮ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕਦੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਖੋਹੀ ਜਾਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਾਂ ਆਧਾਰ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਮੁੜ ਗਰਮ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 10 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਤ ਉਹ 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ 74 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੂੰ 77 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿਤਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਬਿਆਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੱਤਾ।

58. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਗਠਜੋੜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਅੰਤੀ ਵਰਤੋਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਚਾਰੀਆ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ਨੇ ਵੀ ਕਹੀ। (ਜੂਨ 1959 ਵਿਚ) ਅਚਾਰੀਆ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਬਿਸ਼ਪ (ਇਕ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਦਰੀ) ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

59. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। 31 ਦਿਸੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਸੋਧ) ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਰੁਧ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ। 5 ਜਨਵਰੀ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਦਲ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 14 ਫਰਵਰੀ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇ ਪਰੋਟੈਸਟ ਵਜੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 15 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਚੁਪ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ 12 ਮਾਰਚ 1959 ਦੀ ਰਾਤ ਦੇ 12 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅੱਧ ਪਚੱਧੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਵੇਰਾਗੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬ, ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਤੇ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰ ਕੇ ਆ ਗਏ।

60. ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਲੂਸ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਕਲੇਗਾ। 14 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦੋ ਦਰਜਨ ਅਕਾਲੀ ਬੰਬਈ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਤੁਰੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤਕ ਸਤ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਚੁੱਪ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ 3 ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਝਿੰਘ ਨੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਸਿੱਖੋ ਮੌਰਚੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਹੈ।”

61. ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ 15 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 21 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਵਾਸਤੇ ਵਿਚੋਲੇ ਤੋਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ।

62. 24 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ।

63. 6 ਅਪਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ 16 ਅਪਰੈਲ 1959 ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਦਖਲ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 12 ਅਪਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 4 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਤੇ 2 ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ 12 ਅਪਰੈਲ ਦੇ “ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ” ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 28 ਅਪਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 29 ਅਪਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਤੇ ਮਲਿਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

64. 23 ਮਈ ਨੂੰ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਬਾਹਰ ਟੀਅਰ ਫੈਸ ਚਲਾਈ ਗਈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 100 ਬੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਆਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤਾਂ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੁਪ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਾ ਮੰਨ ਕੇ 30 ਮਈ 1959 ਨੂੰ ਵਚੋਲਗੀ ਫੈਸਲੇ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਆਖਿਰ ਜੂਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ।

65. 12 ਜੁਲਾਈ 1959 ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ “ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ 1000 ਬੰਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਮੁੱਖੀ ਸਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ ਆਦਿਕ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖ ਸਰਪਰਸਤ ਕੈਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ,

ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਤੋਂ ਸਾਬਾਸ ਲੈਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ 24 ਅਕਤੂਬਰ 1959 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਾਲਾ), ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਐਮ. ਪੀ.), ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਬਲ, ਦੁਸਾਂਝ, ਫਗੂਵਾਲੀਆ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਤੇ ਚੌ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ) ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

66. 1960 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ— ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 1947 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੁਪ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤ ਸਾਲ ਚੋਣਾਂ ਨਾ ਕਰਵਾਈਆਂ ਪਰ ਰੋਲਾ ਪੈਣ ਤੇ ਫਿਰ 1954 ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖਾਲਿਫ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਆਏ ਕਿ ਇਹ ਹਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੈ। ਹੁਣ 17 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਫਿਰ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਈ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਸਵਾਲ ਸੀ।

67. 7 ਮਈ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ' ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਾਰਟੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦਲ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ 'ਚੋਂ ਹਟ ਜਾਏ। ਉਂਜ ਵੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਟੇਜ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ। ਠੀਕ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1959 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਇਕ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ।

68. 5 ਦਿਸੰਬਰ 1959 ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ 12ਵੀਂ ਸਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪਰਤ ਆਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰਾਸਤ ਕਾਨੂੰਨ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਕਣਕ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦੁਹਰਾਇਆ।

69. 17 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 12 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ 18 ਅਕਾਲੀ, 13 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ 4, 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਖੰਨੇ ਵਿਚ 8 ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

70. 19 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 136 ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੇ 4 ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਭਰਤ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਫ਼ਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ 11,44,289 ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 7,79,118 ਅਰਥਾਤ 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੂੰ 2,60,781 ਅਰਥਾਤ 22.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਰਤ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 74,498 ਅਰਥਾਤ ਸਾਢੇ 6% ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ, ਚੋਣਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਲ ਨੇ ਕੀਤੇ ਵਾਇਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 24 ਜਨਵਰੀ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 129 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਵਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 10,000 ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹੋਏ।

71. ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 3 ਫਰਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਫੇਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। 22 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜੁਰਿਆਣਾ ਗਾਰਡਨ ਕਲੋਨੀ 'ਚ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਕੈਰੋਂ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

72. ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਇਕ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਇਕ 26 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। 7 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਤੇ ਫੇਰ 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਅੱਠ ਦਿਨ ਬਾਅਦ 15 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਦਖਲ, ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਨ ਤੇ 26 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ 24 'ਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 5 ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਮਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਉਂਜ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਵੀ ਦਲ ਨਾਲ ਰਹੇ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕੰਵਰਾਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਜਰੂਰ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਈ।

1960-61 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹਥਾ ਮੋਰਚਾ

1. 17 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ 24 ਜਨਵਰੀ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 129 ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ 10,000 ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 30 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਸੇ ਹੋਏ 20,000 ਸਿੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਉਜਾੜ, ਕਲੱਰ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਸੋਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਬੇ-ਘਰ ਤੇ ਬੇ-ਜ਼ਮੀਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਿਤਾਰਗੰਜ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਝੁੱਗੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

2. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਕ 'ਸਦ ਭਾਵਨਾ ਕਮੇਟੀ' ਵੀ ਬਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਘੋਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

3. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 30 ਅਪਰੈਲ 1960 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। 5 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜੱਥਾ ਚਲ ਕੇ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇਗਾ।

4. 10 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਜਾਂ ਜਿਤਾਂਗੇ ਜਾਂ ਮਰਾਂਗੇ। ਪਰ ਹਾਰਾਂਗੇ ਨਹੀਂ।"

5. 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੰਡਤ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਤਾ, ਸੁਤੰਤਰ, ਪ੍ਰਜਾ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਨੇਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਡਾ. ਸੈਫਉਦੀਨ ਕਿਚਲੂ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਮੌਲਾਨਾ ਸਲਾਮਤ ਉਲਖਾਨ, ਜਹੀਰ ਕੁਰੈਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਾ ਐਮ. ਪੀ. ਆਦਿਕ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ 29 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਜੱਥਾ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇਗਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਮਾਚਲ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

6. ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵੀ ਮਜੀਠਾ ਹਾਊਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ 25,000 ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਤੇ ਖਿੱਝ ਕੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 24-25 ਮਈ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਵਾ 11 ਵਜੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, (ਕਾਂਗਰਸ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.), ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਵੈਰਾਗੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੌਧ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਭਾਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ 4000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਵਾਹਗੇ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਹ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਗਾਰਡੀਅਨ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ), ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਤੱਕਾ ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਵੀ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

8. ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਤਿਆਰਾ, ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼੍ਰੀਹ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ, ਜਥੇਦਾਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ), ਪ੍ਰੋ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਆਦਿਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੀਹਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਕਲੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਜੱਥੇ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

9. ਉਂਜ ਤਾਂ ਮੋਰਚਾ 24 ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਢੇ 11 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲੀ ਜੱਥਾ 29 ਮਈ ਨੂੰ 40,000 ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਚਲਿਆ। ਇਹ 11 ਦਾ ਜੱਥਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਟਰੈਫਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ 1960

ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੋਈ ਮੋਰਚਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਸੀ।

10. 29 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜੱਥਾ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਜਲੂਸ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਜੱਥਾ ਚਲਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਚੋਰੀ, ਦੰਗਾ, ਫਸਾਦ, ਲੜਾਈ, ਹਮਲਾ ਡਾਕਾ, ਟਰੈਫਿਕ ਅਤੇ ਅਸਲਾ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦਫ਼ਾ ਅਧੀਨ ਮੁਕਦਮੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (ਲੇਖਕ ਆਪ ਉਸ ਵਕਤ ਕੇਵਲ 13 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ 31 ਜੁਲਾਈ 1960 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਉਪਰ ਇਹੀ ਦੋਸ਼ ਸੀ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੱਥੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਕਲਦੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

11. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 12 ਜੂਨ 1960 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਂਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਜੂਨ ਦੀ 11 ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 2000 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ 500 ਤੋਂ ਵਧ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲੂਸ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਜਲੂਸ ਅਤੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਜੰਜਾਂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

12. ਜਲੂਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 4 ਵਜੇ ਸੀ ਪਰ 12 ਵਜੇ ਤਕ ਹੀ 10 ਤੋਂ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਲੋਕ ਸੀਸ ਗੰਜ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸਪੀਕਰ ਚੁਕ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੁਲੀਸ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਸੀ। ਘੰਟੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ, ਨਾਲ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਤਕ ਤੇ ਉਧਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਕ ਪੁਲੀਸ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਬਰੂ ਗੈਸ, ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਗੋਲੀ ਵਾਲੀ ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਸੀ—ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

13. 12 ਜੂਨ 1960 ਬਾਰੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬੀ. ਐਨ. ਮਲਿਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਵਿਦ ਨਹਿਰੂ” ਦੇ ਸਫ਼ੇ 416 ਤੋਂ 459 ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਲਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲ ਲੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਝਾਅ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਝਾ-ਤੂੰ ਪੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਲੂਸ ਜ਼ਰੂਰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਇਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ।” ਮਲਿਕ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “2 ਵਜੇ ਜਲੂਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਠੀ ਪੁਲੀਸ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੀ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਦੂਜਾ ਕੋਰਡਨ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। 20 ਗੋਲੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ। ਪਰ ਤੀਜਾ ਪੁਲਸ ਕੋਰਡਨ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਪਾਸੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ।”

14. ਜਲੂਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਫਰੰਟੀਅਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 4 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੱਥਾ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ (ਟਰਬਿਊਨ ਅਨੁਸਾਰ 5000) ਜਲੂਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਬਰਸਾਏ। ਗੈਸ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਲੋਕ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਥਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਤਕ ਅਰਥਾਤ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਅਤੇ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਸੁੱਟੀ। ਘੰਟਾ ਘਰ ਤੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਕ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਤੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਕ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਜੀ. ਬੀ. ਰੋਡ ਤੋਂ ਫੁਹਾਰੇ ਤਕ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਮਾਰਿਆ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈ ਆਂਦਾ।

15. ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਅਰਬੀ ਸਾੜੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਉੱਪਰ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਅਤੇ ਸੋਢੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਿੱਸਿਆ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ। ‘ਸਾਲੇ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਹੈ———’ ਤੇ ਸੱਚਮੁਚ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਸੀ।

16. ਰਾਤ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਘੇਰ ਕੇ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਖਬਰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਸ ਆਵਾਜਾਈ ਹੀ ਰੋਕੀ ਹੈ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 12 ਜੂਨ ਨੂੰ 2000 ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ‘ਚ 100 ਪੁਲਸੀਏ ਵੀ ਸਨ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਘਿਨੌਣੀ ਘਟਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

17. ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਇਮਜ਼ (ਅਮਰੀਕਾ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।” ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਪੋਸਟ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।” ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਅਖਬਾਰ ‘ਮੈਚਿਨੀ’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ” ਅਤੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਟਾਇਟਲ ਉਪਰ ਪੁਲਿਸ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਲੱਤ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਦੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਅਖਬਾਰ ਕਰੰਟ, ‘ਇਹ ਖੂਨ ਕਿਸ ਦਾ ਡੁਲ੍ਹਿਆ ਦੱਸੋ?’ ਦਖਨ ਪੇਪਰ, ‘ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ—ਹਿੰਦੀ ਨਾ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੀ ਬੀ ਸੀ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟਾਇਮਜ਼ ਤੇ ਇਮਰੋਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਦੱਸਿਆ।

18. ਇਧਰ ਗ਼ੈਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਧਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ ‘ਚ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ) ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਵਜ਼ੀਰ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੋਤਾਵਲੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ) ਬੈਠੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਵਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋੜਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 16 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਰਿੰਦਰ, ਅਚਾਰੀਆ ਰਾਮ

ਦੇਵ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰੈਣ, ਇੰਦਰ ਸੈਨ, ਆਦਿਕ ਮਹਾਸ਼ੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮਦਦ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੋਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਅਨੁਸਾਰ 12 ਜੂਨ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵੇਲੇ “ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਾਏ ਦੇ ਕੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ” (ਪੰਜ ਪਾਣੀ—ਜੁਲਾਈ 1974 ਸਫ਼ਾ 12)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਯਤਨ ਤੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਖਰੀਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

19. 21 ਜੂਨ 1960 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਤਾਰਾਂ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜੱਥੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ 20,000 ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

20. ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੜ੍ਹ ਅਕਾਲੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੇ-ਹਿਸਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦਿੱਲੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਜਲੰਧਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਜੱਥੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ 24 ਜੁਲਾਈ 1960 ਤਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ 144 'ਚੋਂ 120 ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

21. ਮੋਰਚੇ ਦੌਰਾਨ 19 ਜੁਲਾਈ 1960 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਐਨ. ਵੀ. ਗੈਡਗਿਲ ਨੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਉਪਰ 107—51 ਦਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੈ, ਲੁਕਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 3 ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਗਲਤ ਦੱਸੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ 3 ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਲਿਖਾਈ ਜਾਵੇਗੀ।

22. ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੱਗ ਨੀਲੀ ਹੋਵੇ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀ-ਮੈਂਟ ਹਾਊਸ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦੇਣ ਲਈ 10,000 ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਜਲਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 5-5 ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜ ਵਜੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਘੜ ਨੂੰ ਪਤਾ ਰਹੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਦਫ਼ਾ 144 ਅਤੇ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਸਖਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਉਪਰ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ।

23. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨੇ ਇਸੇ ਸਮੇਂ 15 ਅਗਸਤ 1960 ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਵਸ ਨੂੰ 'ਬਰਬਾਦੀ ਦਿਨ' ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਹਿਰੂ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ 5000 ਗੁਬਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਗੈਸ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 170 ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 100 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਠੀਆਂ ਵਰਸਾਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਨਿਕਲੇ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਲੇਖਕ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੱਢੇ ਗਏ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ 'ਚ ਡਿਪਟੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਂਦਰ), ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜੱਬੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਪੀ., ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਦਿਨ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

24. 21 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਨਵੈਂਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਮਧੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 28 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਹਤਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਹਾ।' 6 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 11 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਮਲਾਯਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਾਰੇ 125 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। 12 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ 2000 ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਤੋੜ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। 24 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ 'ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਦਿਨ' ਮਨਾਇਆ। ਇੰਦਰਜੀਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਖੂਹ 'ਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਟਿਆਲੇ ਆਦਿਕ 'ਚ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। 29 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਪਕੜੇ। ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ।

25. ਉਪਰ 4 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੜਬੜ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਮੁਕ ਗਈ। ਪਰ 9 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਦਾ ਦਿਨ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਮੰਗੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਵੀ ਚਲਾਈ। ਇਸ ਨਾਲ 4 ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ।

26. ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ 10 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 144 ਤੋੜ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

27: ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਜੇ ਤਾਜ਼ੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨੇ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਤੋਂ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਇਸ ਨਾਲ 2 ਮੌਤਾਂ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮੀ ਵੀ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਸਮੇਤ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 19 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। 27, 28 ਤੇ 29 ਅਕਤੂਬਰ, 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ।

28. ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਜੱਜ ਫਾਸਲਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ 246 ਬੰਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਵਾੜ ਲਏ ਸਨ। ਪਾਸ ਦੇਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਝੁੰਡਾ-ਗਰਦੀ ਕੀਤੀ। ਲਾਠੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। 53 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਮਰ ਗਏ ਅਤੇ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। (ਨੋਟ—ਇਹ ਆਖਰੀ ਦੋਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਸਟਿਸ ਫਾਸਲਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜੇ ਇਸ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਜੁਲਮ ਦੀ ਇਤੰਹਾ ਨਾ ਵੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ.....।”

29. 11 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ 30 ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧000 ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਨੇ ਕਾਲੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

30. ਫਿਰ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦਫ਼ਾ 144 ਹਟਾ ਲਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ 12 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ 1200 ਸਟੀਲ ਹੈਮਲਟ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਵੱਟੇ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਗੋਲੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਗਈ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਲੂਸ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਲਸੀਏ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ।

31. ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜ੍ਹਾ ਸੀ ਮਰਨ ਵਰਤ। 29 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਅੰਤ 17 ਨਵੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 18 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਂਹ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾਨਗਰ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜਲੋਵਾਲ, ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਅਰਜਨ

ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡਾ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ 20 ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤ ਨੂੰ ਪਖੰਡ ਦੱਸਿਆ। ਜਲਾਲਉਸਮਾਂ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਮੇਜਰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਦੱਸਿਆ। ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰਤ ਰੋਕਣ ਸੰਬੰਧੀ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ 2 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।

32. 17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਰੁਦਰਪੁਰ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਜਿਸ ਤੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਰੋਸ ਦਿਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਸੁੱਟੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਚੁਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸੁੱਟੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ., ਆਈ. ਜੀ., ਐਸ. ਪੀ. ਅਤੇ 30 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟੱਕਰ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀ।

33. 4 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਕਸਤੂਰਬਾ ਰੂਰਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਰਾਜਪੁਰਾ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ। ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ 14 ਹੋਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

34. ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਿਹਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਛੱਤੀ ਤੇ 20 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

35. ਕੀਤੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ 18 ਦਿਸੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਸਤ ਵਜੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਤਕਰੀਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਈ। ਜੋ ਇੰਜ ਸੀ, “ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ, ਬਾਉਲੀਆਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੀ ਥਾਂਏ ਪਈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ। ਸੋ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਨਾਚੀਜ਼ ਸੇਵਕ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ, ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਬਣਵਾਏ, ਪੁਲ ਸੜਕਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੀ ਥਾਂਏ ਪਏਗੀ ਜੇ ਦਾਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਥ ਲੇਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਡੀ ਦੇ ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਸਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

36. ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ

ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਰ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

37. 18 ਦਿਸੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਵਰਤ-ਮਾਨ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਹੈ।” ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ‘ਇਕ ਬੀਮਾਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੀਮਾਰ ਬਿਆਨ’ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਆਲੋਚਣਾ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੇ ਝੂਠ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

38. ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਤੇ ਮੇਜਰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਬਲ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੋਮੀ ਅਤੇ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਦੱਸਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਦਫ਼ਾ 309 ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

39. 2 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ. (ਐ. ਪੀ.), ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਡਾਕਟਰ ਕਾਲੀ ਚਰਨ, ਮਨੀ ਰਾਮ ਬਾਗੜੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਖੋਸਲਾ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੁਤੰਤਰ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਸਭ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

40. ਉਧਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਨੂੰ 18 ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਧਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਕੌਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।” ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 2 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਬੇਦੀ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜੀ ਸਨ।

41. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਈ—3-4 ਜਨਵਰੀ 1961 ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਫਾਟਕ ਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ 7 ਨੂੰ ਭਾਵ ਨਗਰ ਨਹਿਰੂ ਕੌਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਿਛੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ, “ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੌਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਦੇਹਰਾ ਦੇਵੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹੈ।”

42. ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਦਲ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ 6 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਤਾਂ ਕੌਲ ਗਏ

ਤੇ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤ ਛਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਪਰ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ।

43. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵ ਨਗਰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਲ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵੀ ਸਨ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸੰਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵਰਤ ਰੱਖਣਗੇ। ਇਸ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਦੋਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 8 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ, “ਮੈਂ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨਗਰ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਰਤ ਛਡਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਵਰਤ ਛਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਨ—ਗਿ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ: ਬਖਸ਼ੀਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਹੈਡ ਗਰੰਥੀ)।

44. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਫੋਨ ਰਾਤ ਸਾਢੇ 7 ਵਜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸੰਤ ਜੀ ਵਰਤ ਨਾ ਛੱਡਣਾ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮਿਲਿਆ।” ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੇਵਦਾਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੱਢ ਲਈ। ਸਾਰੀ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਤ 9 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਹੀ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਗਿ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਪਿਲਾ ਕੇ ਵਰਤ ਖੁਲਵਾਇਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਿਖਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤ 9 ਵਜੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

45. ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਡਰਾਪਮੀਨ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ 9 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਵੇਲੇ ਮਾਸਟਰ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਸੰਤ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੂਰਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਚ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦੀ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਚਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਵੀ 11 ਤਾਰੀਖ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੇਮ (ਪੁਸਤਕ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਫਾ 19) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਇਕ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ: ਭਤਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਇਹ ਸਾਰਾ ਡਰਾਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਹੇਠੀ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਕਰਦੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 15 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ (ਟਰਿਬਿਊਨ 16.1.61)। ਇਹ ਐਸਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚ ਸਾਰੇ ਨੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ 16 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸਰਾਹੁਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

46. 21 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਬਜ਼ਿਦਪੁਰ ਦੇ ਪੰਚਮੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੁਨਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਾ ਫੇਅਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਧਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਗਲਤ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਮੌਰਚਾ ਮੁਅਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ—ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ। ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇਗੀ।” ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਉਂਜ ਵੀ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੇ ਸਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਨ ਸੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਇਕ ਪੱਖੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

47. ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨੀਂ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨਾਲ ‘ਸੰਤਾਂ’ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਖ਼ਬਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 29 ਮਈ ਨੂੰ ਮੌਰਚੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਤੋੜੇ ਤੋੜੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਜਿਹੇ ਥਾਂ ਇਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਤ ਆਦਮੀ ਹੀ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ, 80 ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1000 ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਤਨਖ਼ਾਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖਬਰ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਨਿਰਪੱਖ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਗੁਰਮਨਾਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ (‘ਗਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਕੀ ਸਜ਼ਾ’—18.5.1973) ਦੇ ਸਫ਼ਾ 3 ਉਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

48. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਮਨਾਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ‘ਆਪਣਾ ਵਰਗ’ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੌਰਚਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਫੀ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਨਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਾਰਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਖੈਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਫੁਟ ਰੁਕ ਗਈ । 6 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 8 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ।

49. 8 ਫਰਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਸੰਤ-ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਢੇ 9 ਤੋਂ 10 ਵਜੇ ਤਕ ਦੋਹਾਂ ਇੱਕਲਿਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਲ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚਾਹ ਵੇਲੇ ਬੁਲਾ ਲਏ ਗਏ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ । ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਦਲੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ । ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੇਵਾ, ਸਰਗਰਮੀ, ਲਗਨ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਕੀਤਾ ਕੰਮ । ਸੰਤ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨੇਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਖੈਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ । ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸੰਤ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਛੇਤੀ ਹਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹਿਰੂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ ।’ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ’ਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਵਾਂਗਾ ।

50. ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 1 ਮਾਰਚ 1961 ਨੂੰ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਸੰਤ ਇਕੱਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗਿੱਲ, ਗੁਜਰਾਲ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਗਏ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ 15 ਸਫੇ ਦਾ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਇਸ ਦਿਨ 1 ਮਾਰਚ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਫੇਰ ਦੁਹਰਾਈ । 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿਰਫ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ । ਜਗਾਧਰੀ ਵਿਚ 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਇਹ ਮਨਵਾ ਕੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ।” ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਸਾਫ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮੰਗ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ 4 ਦਿਨ ਬਾਅਦ 10 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲਪੁਰੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੋਰਾ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾਨਗਲ, ਟੋਹਰਾ ਅਦਿਕ ਕਾਰਜਕਾਰਣੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ । ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਫਰੀਰਾਂ ਭੜਕਾਊ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ

ਠੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ । ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਫੁੱਟ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸੂਚਕ ਵੀ ।

51. ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਕਾਂਗਰਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਸਿਰਫ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 2 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤ ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਵਾਂਗਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਰਚਾ ਦਲ ਨੂੰ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੁਅੱਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਮੌਰਚਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬੰਬਈ ਵਿਚ 16 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ 'ਇਕ ਮਾਡਲ ਸੂਬਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ । 28 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਲ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੌਰਚੇ ਲਈ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਨਹਿਰੂ ਸੰਤ ਮੁਲਾਕਾਤ 12 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ।

52. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ — 12 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਨਹਿਰੂ-ਸੰਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ । ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਸੰਤ ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । 13 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗ਼ਦਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ 57129 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਵੱਲ ਸੀ । 15 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂਗੇ । 16 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਗਾਨਗਰ ਤੋਂ 1000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । 17 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਫੇਰ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡੀ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 27 ਮਈ ਨੂੰ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ 28 ਮਈ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਹਾਊਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਲਈ ।

53. 27 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 8 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਣ ਸਿੰਘ, ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਡਾ: ਹਰਬੰਤ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ — ਉਦੋਂ ਮੁਅੱਤਲ), ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ, ਬੇਦੀ ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

54. 28 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਨੇਤਾ ਸਨ — ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ, ਪੰਡਤ ਸ਼੍ਰੀਦਰ ਲਾਲ, ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਸੋਸਲਿਸਟ ਆਦਿਕ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ। ਮਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਤੇ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮਰਨ ਵਰਤ 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 40 ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਫਰਜ਼ ਮੇਰਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂ। ਜਦੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਊਂਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਨੇਤਾ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਜਲਾਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।” (ਟਰਬਿਊਨ 25.5.61)।

55. ਇਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਡਾ. ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਣਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਨੇਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਪਰ ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਕਾ. ਚਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

56. ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਹਰਤ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ਜੋ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ‘ਸਪੂਰਨ’ ਸਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸਿਹਰਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ।

57. 29 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਭਾਵ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਵਾਇਦੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਫੁੜਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਫੁਡਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਠੀਕ ਹੀ ਸਨ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ 1 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦਿਨ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲਪੁਰੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਹ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੇ ਵਾਲਾ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼, ਸੰਤ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਅਜ਼ਾਦ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 11 ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਮੇਸ਼ਵਰਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

58. ਇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ 29 ਜੂਨ 1961 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਡਿਫੈਂਸ ਮਿਨਿਸਟਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਾਲ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ੌਕ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਲਏ। ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੁਣਿਆਰੇ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਪਾਗਲਪਣ ਹੈ।

59. 12 ਜੁਲਾਈ 1961 ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਜਨਮਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿੱਥੇ ਗੱਲ ਮੰਨ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਖੀਰ 15 ਅਗਸਤ 1961 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

60. ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਬਣੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ 28 ਮਈ 1961 ਤੋਂ 14 ਅਗਸਤ 1961 ਤਕ ਅਰਥਾਤ 78 ਦਿਨ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਲਏ ਸਨ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਲਸੇ, ਜਲੂਸ ਤੇ ਸਭਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਰਮ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਅਧੀਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰ ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂਗਾ ਵਾਲਾ ਠੰਢਾ ਢਿਲਾ ਬਿਆਨ ਇਕੱਲੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤਾ।

61. 17 ਅਗਸਤ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। 18 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਕ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 19 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 22 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। 23 ਤੋਂ 25 ਅਗਸਤ ਤਕ ਸੰਤ ਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮੋਲੀ ਚੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਦਿਗਵਿਜੈ ਨਾਥ, ਨੇਤਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ।

62. 29 ਅਗਸਤ 1961 ਨੂੰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਹਾਂ ਕੀਤੀ। ਨਹਿਰੂ ਦੇ 'ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ' ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਰਮੇਸ਼ਵਰਾਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ 31 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 1 ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਮੁੜ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਖੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਕੇਸ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦੇਸਾਈ ਨੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ (ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨੇ — ਪਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੇਖੀ ਵਿਰੋਧ) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 5 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੁਪਰਇੰਟੈਂਡੈਂਟ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੁੜ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 7 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਭਗੌੜ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 9 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ। 12 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਪਾਕਿ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ। 15 ਤੇ 16 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅੰਬਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਨਾਭਾ, ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ, ਜੈਤੋ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦੀ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 18 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ—ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਗਲਬਾਤ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਈ। 20 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚੋਂ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ—ਸਰਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਚਲੀ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਹਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਲ ਵਲੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ ਪਰ 29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ 30 ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੁਨੇਹੇ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲ ਇਕ ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਹਾਈ ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗ ਵਾਲੀ ਕਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨਵਾ ਕੇ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ 90 ਮਿੰਟ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਮਲਿਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੋਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

63. 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਸਤ ਵਜੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੇ 48 ਵੇਂ ਦਿਨ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੋਟੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕਥਿਤ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇਗਾ।”

64. ਮਰਨ ਵਰਤ ਖੋਲਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਰਦੀਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹਾਈ ਪਾਵਰਡ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਦਾਸ, ਛਾਗਲਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾ ਸਵਾਮੀ ਆਦਿਰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਵੇ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਈ ਵਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਜਿਹੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰੇਗਾ। 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਸ ਕੀਤਾ। 13 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਨਾਮ

ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਪੀਤਾਂਜਲੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਸਵਾਮੀ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਾ ਨਾਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

65. ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਹਾਈ ਪਾਵਰਡ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 9 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ 6 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਤਾਂ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਛਾਗਲਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਅਦ 'ਚ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ)। ਦੂਜਾ ਮੈਂਬਰ ਐਸ. ਆਰ. ਦਾਸ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਅਸ਼ੋਕ ਸੈਨ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

66. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 3 ਦਸੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ ਕੀਤੀ। 23 ਜਨਵਰੀ 1962 ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ [ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ] ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸ੍ਰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਅੰਡਵੇਕੇਟ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫਾਇਲਾਂ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਦੀ ਤਾਂ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

67. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 9 ਫਰਵਰੀ 1962 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਂਜ਼ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਜਦ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੀਅਤ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ।

68. ਖੈਰ ! ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਮੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ 25 ਮਈ 1960 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਤਕ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਅੰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ 57129 ਆਦਮੀ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਪੂਰਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਦਰਜਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਹੋਏ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਧੜੇਬੰਦੀ ਬਨਣਾ ਸੀ।

69. ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਈਦ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ

ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਗ਼ਾਬਨ ਹੁੰਦਾ ਟਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲੁੱਟ ਮੱਚੀ ਰਹੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਨਸੂਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਰਤ ਬਾਰੇ ਨਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਅਸਰ। ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

70 ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਗ਼ਲਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ। ਕਸੂਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਤੁੜ, ਗਿੱਲ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ), ਡਾ: ਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, (ਮਾ: ਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ), ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਂਹ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾਨਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੌਂ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ “ਸਿੱਖਾਂ” ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਦਲ ‘ਚੋਂ ਬੰਦੇ ਖਰੀਦਣਾ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਨਾਉਣ ‘ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗ਼ਦਾਰੀ, ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ, “ਸਿੱਖਾਂ” ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਵਰਤ ਤੋੜਣ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਦਲ ਦੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਬੀ ਬੋ ਕੇ ਹੋਇਆ।

ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਨਾਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਰਤ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਮਰਾਨੰਗਲ, ਗਿੱਲ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੈਦ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ।

2. 15 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 20 ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਨੋਟਿਸ ਵਿਚ 10 ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ —

- (1) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਤੋੜੀ ਹੈ।
- (2) ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਇਆ।
- (3) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਿਆਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਬਾਨੀਆਂ ਗੁਆਈਆਂ।
- (4) ਪੰਥ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੀ।
- (5) ਤਹਾਫ਼ੀ ਪਾਲਸੀ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
- (6) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦਿਓ।
- (7) ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੋ।
- (8) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਵੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

(9) ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੰਦ ਕਰੋ।

(10) ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਾਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦੇ ਲਾਏ ਗਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਸਤਵਾਂ, ਅਠਵਾਂ ਦੋਸ਼ ਤਾਂ “ਠੀਕ-ਜਹੇ” ਹੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਗੱਲਾਂ ਉਹੀ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੋਸ਼ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਇਕ ਡਿਸਿਪਲਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਗਿੱਲ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ 28 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੰਗਾਨਗਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲ, ਝਾਂਵੇਂ ਅਤੇ ਗੋਗੋਆਨੀ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 30 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁੜ, ਟੋਹੜਾ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੈਦ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। 20 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿੱਲ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਟੋਹੜਾ, ਸ਼ਿਵਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੂਹਲੀ ਆਦਿਕ 6 ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਦੇ ਅਤੇ 101 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

3. 21 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਸਤ ਰੋਜ਼ਾ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 23 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੇ ਆਰਡਰ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜ: ਅੱਡਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ; ਜ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ: ਸ਼ਰਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। 25 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਿਚ ਉਸੇ ਥਾਂ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ 150 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਉਲਫਤ ਆਦਿਕ ਨੂੰ 28 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰਗੁਰਮਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼, ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ), ਹੁਡਿਆਰਾ, ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਉਲਫਤ ਆਦਿਕ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਾਹਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ।

4. 29 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਦੂਜਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵਰਤ ਫੁਡਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 10,000 ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕਠ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਜ਼ਾ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ।

5. 30 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਹੁਡਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 74 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ 144 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗਿੱਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਆਦਿਕ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

6. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪਈ ਫੁੱਟ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਫਿਰ 'ਇੱਕ' ਹੋਇਆ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਰਲ

ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 1962 ਵਿਚ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੇਵਲ 19 ਸੀਟਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ।

7: ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਹੋਈ। ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਲਫ਼ਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਬੋਗਸ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 3 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਤੇ 5 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲਫ਼ਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਡਸਿਪਲਨ ਤੋੜਣ ਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਤੀ ਜਾਂ ਚੋਣਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਬਦਨਾਮੀ ਕਰਨ ਦਾ।

8. 16 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸਦ ਲਈ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਅਤੇ ਲਫ਼ਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਗਿੱਲ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦੇਣ। ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਠ ਕੇ ਆ ਗਏ ਪਰ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ 22 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਵਿਚ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਸੱਦ ਲਈ।

9. ਇਕ ਗੱਲ ਏਥੇ ਕਹਿਣੀ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਕਿਉਂਕਿ ਡਸਿਪਲਨ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

10. 25 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ (ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਫ਼ਾ 383 ਅਨੁਸਾਰ) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 155 ਵਿਚੋਂ 78 ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ 19 ਵਿਚੋਂ 8 ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਗੇ ਟੈਂਟ ਅੰਦਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕ (ਢੁਕਵੇਂ ਉੱਤਰ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 8੯) ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਸਹੁਆਂ ਚੁਕਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗਾ।

11. ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮੰਨਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬੀ. ਐਨ. ਮਲਿਕ ਅਨੁਸਾਰ (ਪੁਸਤਕ “ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ” ਦੇ ਸਫ਼ਾ 450 ਤੋਂ 459) ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਰ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੌਲ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸਾਰੇ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਬਾਰੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। (ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਢੁਕਵੇਂ ਉੱਤਰ ਸਫ਼ਾ 66 ਅਤੇ ਰੰਜਾਨਾ ਕੌਮੀ ਦਰਦ 23-24 ਅਕਤਬਰ

1962) ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਤੇ ਵਰਕਰ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

12. 22 ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੀ ਸਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ 3 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀਟੋ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਥੇ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਹੀ ਹੈ । 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਹਰੀਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ ।

13. 18 ਅਗਸਤ 1962 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਗਈ । ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੇ ਗਰੁਪ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ ਗੜਬੜ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ ਚਿਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਬੁਲਾ ਲਈ । ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਥੀ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ । ਪੁਲੀਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤੇ ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ।

14. ਸ: ਸ਼ੇਰੇਵਾਲੇ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਬੁਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ । ਉਂਜ ਜੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾ ਬੁਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਗੜਬੜ ਵੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਨੇਤਾ ਜੇਲ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁਪਾਂ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਏ । ਸੰਤ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ 200 ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ 72 ਸਰਕਲ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ 9 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼. ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ । ਸੰਤ ਗਰੁਪ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉੜੀ ਕੋਲ ਹੋਈ । ਇਸ ਵਿਚ 230 ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ।

15. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਤਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਗਰੁਪਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਮੁਕ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਪਾੜ ਪੈ ਗਿਆ । ਸੰਤ ਗਰੁਪ ਦੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 15 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਲਿਆ । ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੌਂ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਜਨਸੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਹ 1958 ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ।

16. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1962 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ 72 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 76 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ

ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਟੇਜ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਟੇਜ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ।

17. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰ: ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ਪੂਰਾ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ।

18. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1962 ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

19. 1962 ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਇਕ ਸੀ ਪੁਰਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅਛਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ) ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ । ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਆਦਿਕ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਲੀ, ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

20. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਹ ਫੁੱਟ ਪੁਰਾਣੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲੜੀ ਸੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਫੁੱਟ 1926 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਮੰਨਣ ਤੇ ਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੀ । ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਆਦਿਕ । ਫਿਰ 1947-48 ਵਿਚ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੁਪ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਗਰੁਪ । ਤੀਸਰੀ ਵਾਰੀ 1951-52 ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ 'ਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਮਾਲਵਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ) । ਚੌਥੀ ਵਾਰੀ 1956 ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ । ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰੀ 1962 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗਿੱਲ, ਉਮਰਾਨਗਲ, ਤੁੜ, ਟੋਹੜਾ, ਝਾਵਾਂ, ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਆਦਿਕ । ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਥ ਸੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਕਾਂਗਰਸ, ਜਨਸੰਘ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਰੀਪਬਲੀਕਨ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗੋਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ।

21. 1926 ਦੀ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਵਾਦੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ, 1947 ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੋਧੀ, 1951-52 ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਸਾਮਵਾਦੀ ਅਕਾਲੀ, 1956 ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਸਧ ਅਕਾਲੀ, 1962 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੱਟ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਪੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ । ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੀ ਪਈ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ (ਜੱਟ ਭਾਪਾ) ਸਵਾਲ ਦੀ ਫੁੱਟ 1962 ਦੀ ਸੀ । ਇਕ ਹੋਰ ਪਖੋਂ ਇਹ ਕਾਬਲੇ ਗੌਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ 'ਦੂਸਰਾ' "ਅਕਾਲੀ ਦਲ" ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ । ਪਹਿਲੋਂ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦੋਂ ਮੁਖਾਲਫ ਧੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

22. ਖੈਰ! 1962 ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਸ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ । ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਰੰਜ ਅਤੇ ਬੇਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ।

1962 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤਕ

(1962—1966)

1. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ 1962 ਦੀ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 21 ਲੱਖ 39 ਹਜ਼ਾਰ 913 ਵੋਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 15 ਲੱਖ 41 ਹਜ਼ਾਰ 185 ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ 5 ਲੱਖ 97 ਹਜ਼ਾਰ 723 ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 19 ਸੀਟਾਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 90 ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਬਾਕੀ 45 ਸੀਟਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ। ਉਂਜ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਇਹ ਵੋਟਾਂ 1952 ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਨ ਅਤੇ 1957 ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। 1952 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 86 (ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ) ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 33 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ 154 'ਚੋਂ 19, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1952 ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 14.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ 1962 ਵਿਚ ਕੁਲ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 11.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੈਰੋਂ 34 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਰ ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਕਹੀ।

2. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਪੋਜੀਸਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇੱਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਚੋ: ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਜਗਤ ਨਰੈਣ, ਕਾਮਰੇਡ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲਿਕਨ, ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। 1962 ਦਾ ਸਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਪੱਕਾ ਬੀਜ ਬੀ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ।

3. 22 ਅਕਤੂਬਰ 1962 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੀਫ਼ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਿਆਨਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। 23 ਦਿਸੰਬਰ 1962 ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੀਫ਼ੀ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

4. 24 ਦਿਸੰਬਰ 1962 ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਮਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੱਕ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਫਰਵਰੀ 1963 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ 50,000 ਰੁਪੈ ਦਾ ਚੈਕ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਚੀਨੀ ਹਮਲੇ ਖਿਲਾਫ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਟ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ “ਦੇਸ਼-ਗਦਾਰੀ” ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ ਧੋ ਦਿੱਤਾ।

5. ਪਰ 11 ਮਾਰਚ 1963 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ-ਹਿਮਾਚਲ ਜਨ-ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੂਬਾਈ ਅਸੈਂਬਲੀ ਭੰਗ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਇਲਾਕਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਚੌਧਰੀ ਲੱਖੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਬਾਹਰ ਧਰਨਾ ਮਾਰਨਗੇ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਜ਼ ਵਜੋਂ 24 ਅਪਰੈਲ 1963 ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਦੇ 40 ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ 2 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

7. ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਤੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ 14 ਮਈ ਨੂੰ (ਮਾਸਟਰ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 14 ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਦਦ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ। 16 ਮਈ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਵੋਟਾਂ ਵਾਸਤੇ 18 ਜੂਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮਿੱਥੀ ਗਈ।

8. 18 ਜੂਨ 1963 ਨੂੰ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ 62 ਅਤੇ ਵਿਰੁਧ 81 ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਤਾ ਰੱਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੜਾ ਸੀ।

9. ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਅਗਸਤ 1963 ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ। 31 ਅਗਸਤ 1964 ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ (ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ) ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਰਹਿਤ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 27 ਸਿਤੰਬਰ 1963 ਨੂੰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

10. 1963 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਗਨੀ ਭਾਰ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰੈਣ ਆਦਿਕ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ (ਸੰਤ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੈਰੋ ਵਿਰੁਧ 32 ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 29 ਅਗਸਤ 1963 ਨੂੰ ਹਰਦਵਾਰੀ ਲਾਲ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਢਿਲੋਂ, ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਚੰਦਰ, ਵਰਿੰਦਰ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਜੋ ਇਕ ਵਖਰੇ ਗਰੁਪ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚ ਬੈਠਦੇ ਸਨ) ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਤਨੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪੈਣ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ 28 ਅਕਤੂਬਰ 1963 ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਐਸ. ਆਰ. ਦਾਸ ਨੇ 5 ਦਿਸੰਬਰ 1963 ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। 22 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਗਰੁਪ 'ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਵਖਰਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ 17 ਜੂਨ 1964 ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ।

11. 1963 ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 1964 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਕਤਾ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਯਤਨ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 22 ਜਨਵਰੀ 1964 ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਾਸਤਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋੜਾ ਦੱਸਿਆ। ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਹੜਾ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਧ ਏਕਤਾ ਕਮੇਟੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਖੈਰ, ਇਹ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੱਟੀ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤੀ ਇਸ ਸੀਟ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਚੋਣ ਮਾਰਚ 1964 ਵਿਚ ਹੋਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 22442 ਸੰਤ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ 18747 ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ 2745 ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ।

12. 1964 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਫਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਨੋਟਿਸ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 4 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਇਸ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ 61 ਮੈਂਬਰ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਵੱਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 78 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਗੁੰਨਾ (ਜੋ ਸੰਤ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਬੈਠਾ ਸੀ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਰਵਾਈ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

13. ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਂਝੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੋ ਕਿ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੌਰਚਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। 7 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ 11 ਮੈਂਬਰੀ ਸਾਂਝੀ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ 16 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਧੇਰੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ ਟਰਬਿਊਨ 17.2.64) ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਟੌਹਰਾ, ਤੁੜ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸੰਤ ਨੇ 26 ਜੁਲਾਈ ਤੱਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਨਿਹੰਗ ਦਲ) ਅਤੇ 21 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ 15 ਨਿਹੰਗ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਖੂਬ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲਿਆ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਇਕ 'ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮੇਟੀ' ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

14. ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦੌਰਾਨ 11 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਦਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪਦ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਤੀਫੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਕੈਰੋਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸ਼ਹਾਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। 27 ਮਈ 1964 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ 14 ਜੂਨ ਦਾ ਅਸਤੀਫਾ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਹੁਣ ਕੈਰੋਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਥ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

15. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਏਕਤਾ ਜੋ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੀ ਉਹ ਚੰਦ੍ਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਨਫਰਤ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਸੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ 29 ਜੁਲਾਈ 1964 ਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਦੇ 40 ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਪਏ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਾੜੀ

ਗਈ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁੱਜ ਖਾਨੀ ਤੇ ਵੈਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਾਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇ 16 ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

16. ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਲ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਵਿਰੁੱਧ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਰੋਸ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਰਬੀ ਸਾੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ 6 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਬਚਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 19 ਨਵੰਬਰ 1964 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਸਨ। ਏਕਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਏ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸੰਤ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

17. 17 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਚੋਣ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰੂਪ-ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕਾ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 19 ਨਵੰਬਰ 1964 ਈ: ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਮਾਸਟਰ ਚੋਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਸ਼ਾਸਤਰੇ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੰਤ ਨੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

18. 17 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 90, ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ 45 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਕੰਵਰਾਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਵੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

19. 20 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਲਈ (ਅਗਿਆਤਵਾਸ) ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਿਖਾ ਸਕਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਣ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ 21 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਕਾਮਰੇਡ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ

ਦੀ ਮਦਦ ਕਾਰਨ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

20. 12 ਮਾਰਚ 1965 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਵਾਲ ਨਾ ਛੇੜਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਚਰਚੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ। ਸਿਰਫ਼ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1965 ਦੀ ਇਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਦੋਹਾਰੇ ਆਦਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 2 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕਾਰਣੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਸਲਾ ਫਿਰ ਛੇੜਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਾਲੇ ਐਲਾਨ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

21. ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। 24 ਜੂਨ 1965 ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ 25 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸੰਤ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 15 ਦਿਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗਰੁਪ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਬੱਝ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੋਵੇਂ ਨੇਤਾ ਸਿੱਖ ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ 4 ਜੁਲਾਈ 1965 ਦੇ ਦਿਨ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ‘ਨਲਵਾ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ “ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ” ਦੇ ਮਤੇ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। “ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਰੀਪਬਲਿਕ ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ।”

22. ਉਪਰੋਕਤ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਹੋਈ ਪਰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਨੇ 19 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਰੈਲੀਆਂ ਕਰਨਗੇ।

23. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਅਗਿਆਤਵਾਸ 'ਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। 20 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਤ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁੱਲਾ ਦੀ ਗ਼ੁਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਕਾਂਗਰਸ ਖਿਲਾਫ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

24. 10 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ (ਸੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਸੰਤ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ 15 ਅਗਸਤ ਤੱਕ ਏਕਤਾ ਕਕਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ 15 ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ 25 ਦਿਨ ਦੇ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅੱਗੇ 25000 ਸੰਗਤਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 350 ਡੈਲੀਗੇਟ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 100 ਮੈਂਬਰ, 8 ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

25. 22 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ। 23 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਅਤੇ (ਪੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। 25 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 27 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 37 ਮਹੀਨਿਆਂ (ਜੁਲਾਈ 1962) ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ 31 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 40 'ਚੋਂ 15 ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਨਹੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹੋਕੇ, ਹਰਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੈਨਾਂਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਚਲੀ ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ।

26. 1 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਨੌਬਤ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਰੀਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। 3 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। (ਵੇਬੋ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ 4.9.1965) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ

ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੀ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਨਣ ਤੇ ਹੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ 25 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

27. 10 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ 9 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਵਰਤ ਤੇ ਅਗਨ ਭੇਟ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਪਾਕ ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਵਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿੱਤਾ। 4 ਸਿਤੰਬਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

28. ਸੰਤ ਜੀ ਉਂਜ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਬਦਲਵਾ ਸਕਦੀ ਪਰ ਹੁਣ ਆਪ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲੋਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

29. ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਪਾਕ ਜੰਗ ਮੁਕੱਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਮਰਕਜ਼ੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ, ਚਵਾਨ ਤੇ ਮਹਾਂਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ 22 ਐਮ. ਪੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਨ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 25 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ (ਸੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

30. 5 ਅਕਤੂਬਰ 1965 ਨੂੰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਆਦਿਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 11 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 21 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਨੇ ਮੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਕਮਿਊਨਿਸਟ), ਚਰਨਦਾਸ ਨਿਧੜਕ (ਰੀਪਬਲੀਕਨ), ਨੇਤ ਰਾਮ (ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ), ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ-ਸੰਤ) ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

31. ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ 16 ਵੀਂ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ (ਮਤਾ ਨੰਬਰ 1) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜ਼ਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ (ਮਤਾ ਨੰਬਰ 4)। 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਪੂਰੀ ਆਦਿਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ

ਕਿਸ਼ਨ, ਦਤਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

32. 1 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 20 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸੰਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪੈਪੂਸ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। 26 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। 28 ਦਿਸੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

33. 19 ਜਨਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਬਣੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਜਨਸੰਘੀ, ਹਿੰਦੂ-ਕਾਂਗਰਸੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਠੰਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ 17 ਵੀਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 27 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ—

‘ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣ।’

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 26 ਫਰਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

34. 28 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤੇ ਹੋਰ ਉਡੀਕਾਂਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਤੇ ਆਮ ਦਾਹ ਦਾ ਐਲਾਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

35. ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੱਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਤੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਮਿਟਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਿਲਵਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਮਿਟਾਏ ਗਏ। ਉਂਜ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।

36. ਇਤਨੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਿਲੀਆਂ ਜੁਲੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮਗਰੋਂ 9 ਮਾਰਚ 1966 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ।

37. 10 ਮਾਰਚ 1966 ਨੂੰ ਜਨਸੰਘ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਘੋਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਯੱਗ ਦੱਤ ਸਾਹਾ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 11 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਬਲਰਾਜ ਮਧੋਕ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

38. 11 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ। ਸਿੱਖਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਓ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਫਤਰ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। 14 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੁਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

39. 15 ਮਾਰਚ 1966 ਦੇ ਦਿਨ ਪਾਨੀਪਤ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਟੱਕਰ, ਕਰਾਂਤੀ ਕੁਮਾਰ (ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥੀ) ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਡੱਕ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਲੁਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰ 5-ਸੰਘੀਆਂ ਨੇ 20 ਲੱਖ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ, 200 ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 9 ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਨਸੰਘ ਦੇ 2528 ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਵੀ ਹੋਏ। 21 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅੰਤ, ਯੱਗ ਦੱਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ 50 ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 26 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਘਟੀਆ ਗੱਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਆ ਇਨਸਾਫ ਸੀ ?

40. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲ ਪਿਆ। 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1960 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦੀਬੰਦੀ ਵਾਸਤੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸਾਹਵੇਂ ਮੰਨੀ ਸੀ ਕਿ 1951 ਅਤੇ 1961 ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ) ਗਲਤ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਤਾਪ' ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 16 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ 1961 ਦੇ ਅਧਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਵੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹਦਬੰਦੀ ਲਈ 1961 ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

41. 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਐਮ. ਐਮ. ਫਿਲਪ ਅਤੇ ਐਸ. ਦੱਤ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ 1961 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਨ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਂਗੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜੱਗ ਦੱਤ ਨੇ 1961 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ) ਨੇ ਵੀ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 15 ਮਈ 1966 ਨੂੰ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ 1961 ਦੀ ਗਨਣਾ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 15 ਮਈ 1966 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਪੀ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਰਾਮ, ਡਾ. ਦਰਦੀ, ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਲੱਗਭੱਗ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਭਾਰਤੀ ਨੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਹਰਿਆਣਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨਸੰਘੀ 1961 ਦੀ ਗਨਣਾ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

42. 5 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ 2 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਐਸ. ਦੱਤ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਅਤੇ ਭਾਖੜਾ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਮਤਾਜ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਅੰਤ 9 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਮਰਕਜ਼ੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਰਕਜ਼ੀ ਇਲਾਕਾ ਰਹੇ। ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਮਰਕਜ਼ੀ ਇਲਾਕਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਢਿਲੋਂ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਆਰ. ਪੀ. ਗਰਗ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਹਜ਼ਾਰੀ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਨ ਮੋਹਨ ਲਾਲ, ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ 10 ਮੰਤਰੀਆਂ 11 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼, ਅਤੇ 2 ਐਮ. ਪੀਜ਼. ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 11 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕੱਠੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 20 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼., 6 ਐਮ. ਐਲ. ਸੀਜ਼, ਤੇ ਐਮ. ਪੀਜ਼ ਨੇ 15 ਜੂਨ ਤੱਕ ਦਾ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ।

43. 12 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਿੱਲ, ਦੁੱਗਲ, ਬੁੱਧੀਰਾਜਾ, ਤੁੜ, ਉਮਰਨੰਗਲ, ਸ਼ਾਦੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਆਦਿਕ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ, ਹਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

44. ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਕ ਹਾਸ਼ੇਹੀਣੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਪੰਥ' ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਾਰ-

ਵਾਈਆਂ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

45. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੁਦਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ। 26 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰਟੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

46. 10 ਅਗਸਤ 1966 ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਨਰਗਠਨ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਿੱਲ ਉਪਰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੀਰਨ ਮੁਕਰਜੀ (ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ.) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪੀਟਰ ਅਲਵਰਜ਼ (ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ.) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੂਪੇਸ਼ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

47. ਸ੍ਰ. ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਪੀ. ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪੁਨਰਗਠਨ ਬਿੱਲ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ (1) ਇਹ ਪਾਪ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ (2) ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਕਾਬਿਲ ਦਾਈ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ (3) ਇਹ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਗ਼ਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਇਕ ਸੋਧ ਦਾ ਮਤਾ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਰਜੀਹ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਯੰਤ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

48. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਰਾ ਬੈਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿੰਤਾ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਾਣੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, 1965 ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਦਲਤੀ ਹਾਤਤ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ) ਦੇ ਸਿਰ ਸਾਂਝਾ ਬੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਅਸੂਲ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਸਿੱਧ ਸਟੇਟ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ, ਵਾਪਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਕਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣਾ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ।

49. ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਇਸ ਵਿਚ 11 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੇ 83 ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਹਨ । ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 1 ਕਰੋੜ 11 ਲੱਖ 47 ਹਜ਼ਾਰ 54 ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤਰਫਲ 50,225 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਬਾਦੀ 56% ਹੈ । 1967 ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 104 ਹਲਕਿਆਂ ਵਾਸਤੇ 62 ਤੇ 1969 ਵਿਚ 81 ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ । ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 12 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੇ 3 ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਹਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ-II

(ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ 1947 ਤੋਂ 1966 ਤੱਕ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ)

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਿੱਥੇ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ 1947 ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਲੋੜ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਬਜਾਏ “ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ” ਮੰਗ ਕੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ। 1950 ਵਿਚ ਆਈਨ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਕਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਦੇਸ਼, ਕਾਲ ਘੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਤਾਂ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ, ਰਿਜ਼ਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵਰਗੀਆਂ ਬੇਵਕੂਫੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਰਹੇ। ਉਧਰ ਆਈਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ——— “ਹਰ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਹੈ———” ਜਹੀਆਂ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ “ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ” ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਫੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਦੌੜ ਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਐਮ. ਪੀ., ਬਜ਼ੀਰ (ਵਜ਼ੀਰ) ਅਤੇ “ਚੌਧਰੀ” ਬਣਨ ਦੀ ——— ਤੇ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ ———। ਉਂਜ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਣ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਨ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ “ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼” ਉੱਪਰ ਡੇਗ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ——— ਅਤੇ ਕਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ “ਚਲੋ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲੋ———ਬਾਕੀ ਫੇਰ ਸਹੀ” ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਰਚੇ ਮੁਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ——— ਅਤੇ ਫਿਰ “ਚਾਂਦੀ” ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਚੁੰਧਿਆ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ ———। ਕਿਸ-ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂ ! ਏਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ, ਤੇ ਹੈ, ਕਿ :

“ਹਰ ਸ਼ਾਖ ਪੇ ਉੱਲੂ ਬੈਠੇ ਹੈ
ਅੰਜਾਮੇ ਗੁਲਿਸਤਾਂ ਕਿਆ ਹੋਗਾ।”

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ

(1966 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ)

ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ
ਜੋ
ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ
ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਂਦਾ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਕੇਸਰੀ ਪਰਚਮ
ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਏਗਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ

(1967 ਤੋਂ 1972 ਤਕ)

1. ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਕ ਸਨ (1) ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਗੰਗਾਨਗਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ) (ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਮੂ ਵੀ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਬਾਲਾ, ਸਿਰਸਾ, ਹਿਸਾਰ, ਫਤਹਾਬਾਦ, ਟੋਹਾਨਾ, ਗੁਹਲਾ, ਰਤਾਂਆਂ, ਕਰਨਾਲ, (ਪਾਣੀਪਤ ਛੱਡ ਕੇ), ਕਾਂਗੜਾ, ਡਲਹੌਜੀ, ਪਿੰਜੌਰ, ਕਾਲਕਾ, ਦੇਸ (ਜ਼ਿਲਾ ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ), ਉਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਪੂਰਾ) ਅਤੇ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ, ਨੰਗਲ ਖਾਦ ਫੈਕਟਰੀ, ਬਿਆਸ ਡੈਮ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। (2) ਦੂਜੀ ਮੰਗ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਖਿਆ, ਡਾਕ ਤਾਰ, ਕਰੰਸੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਕੋਲ ਹੋਣ। ਪਰ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਸੂਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗਲਤ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

2. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਦਲ, ਦੋਵੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲਿਕਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ 10 ਨਵੰਬਰ 1966 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਪਲਾਨ ਬਣਾਈ। 20 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਈ 25-25 ਦੇ ਭਿੰਨ ਜੱਥੇ ਭੇਜੇ ਜਾਣੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸਕੀਮ ਹੈ। 25 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਹੋਰ ਨਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 5 ਦਿਸੰਬਰ ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

3. 5 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਵਾਸਤੇ 17 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣਗੇ ਅਤੇ 10 ਦਿਨ ਬਾਅਦ 27 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾੜ ਲੈਣਗੇ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੰਗਾਂ ਸਨ :—

- (1) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।
- (2) ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾਣ।
- (3) ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੌੜੇ ਜਾਣ।

ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ), ਉਮਰਾਨਗਲ, ਮਭ ਸਿੰਘ ਚੜਕ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫੱਗੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਤਨਾ ਸੀ।

4. 6 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। 10-11 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਵੋਟ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਵੋਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਹੋਏ। (1) ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ 'ਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਖਤਮ ਹੋਣ (2) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। (3) ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. 13. ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਸੂਰਯ ਦੇਵ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਾਹੌਲ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 16 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ 20 ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 17 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਉਹ 24 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਟੁਰ ਗਏ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਰਮ ਭਾਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਮਾਹੌਲ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਉਚੇਚਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਅਮਿਤਸਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤ ਮਰਨਾ ਸੀ। (ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਨਾ ਹੋਇਆ)। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਕੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਤੇ ਸਤ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਵੇਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ 'ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ' ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

6. (ਸੰਤ) ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਣ ਸੀ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਮਿਲਣ, ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਵਾ 6 ਵਜੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

7. ਇਸ ਵੇਰਨ ਵਰਤ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 26 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਇਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਵੰਬਰ 1973 ਦੀ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦੇ 34 ਸਫੇ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਫਜ਼ “ਸੰਤ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਡਰਦਾ ਫਿਰ” ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਤੇ 30 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਤੋਹੀਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਣ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਸੰਤ ਦਾ ਮਣ ਕੁਝ ਘਟ ਗਿਆ।

8. 27 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਮਤਨ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਵਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਹੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ 29 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਵਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ, “ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੋਏ, ਪਰ ਮਗਰਲੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਖਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦਿੱਲੀਓਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਾਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀ ਮੋਹਨਤ ਸਾਫ਼ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਆਖਕੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਹੱਥ ਨਾ ਅੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਇਹ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਿਆ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੇਸ ਹੀ ਖਰਾਬ ਕਰ ਲਿਆ।” (ਵੇਖੋ ਮੁਸਾਫਰ ਦਾ ਲੇਖ-ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ-ਨਵੰਬਰ 1974, ਸਫ਼ਾ 35)। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ 8 ਜਨਵਰੀ 1967 ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਕੀਨ ਦਿਤੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।

9. ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1967 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਆਪਣਾ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਤੇ ਟੈਕਸ ਛੋਟਾਂ ਆਦਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਮੁੱਖ ਸਨ। 2 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹਤਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਵਾਸਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਦਦ ਵੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੀ.ਪੀ. ਆਈ. ਦਾ ਚੋਣ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਨਿਰਪੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸੁਧਾਰ, ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਤ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਆਦਿਕ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕੱਲੇ ਚੋਣ ਲੜੇ। ਇਸ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 101, ਜਨਸੰਘ ਦੇ 49, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੇ 12, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੇ 20, ਸੰਤ ਦਲ ਦੇ 56, ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ 61, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਪ੍ਰਜਾ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਤਿੰਨੇ 8-8 ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ 257 ਖੜੇ ਸਨ।

10. ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ

ਹੁੰਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀ ਬਠਿੰਡਾ ਸੀਟ ਤੋਂ ਸਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡਰਾਇਵਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੀਟ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜੇ, ਕੌਮੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

11. 21 ਫਰਵਰੀ 1967 ਨੂੰ 104 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 48, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. 5, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. 3, ਜਨਸੰਘ 9, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. 3 ਅਕਾਲੀ ਦਲ 26 (ਸੰਤ 24, ਜਥੇਬੰਦੀ 2), ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ 9 ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਲੋਕ ਸਭਾ 'ਚੋਂ 9 ਕਾਂਗਰਸ, 1 ਜਨਸੰਘ ਤੇ 3 ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿੱਤੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸੀਟ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤੀ।

12. 24 ਫਰਵਰੀ 1967 ਨੂੰ ਸਾਰੇ 104 ਚੋਣ ਨਤੀਜੇ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਅਕਾਲੀ (ਦੋਵੇਂ), ਜਨਸੰਘ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ (ਦੋਵੇਂ) ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜ਼ਾਦ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 53 ਮੈਂਬਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੇਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਅਸੈਂਬਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਸੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਾ ਸਕੀ। ਅੰਤ 8 ਮਾਰਚ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁਕ ਲਈ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੈਰੋ, ਡਾਕਟਰ ਬਲਦੇਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪਿਆਰਾ ਰਾਮ ਧੌਨੋਵਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ। ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਰ ਨੇ 11-ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਮੁਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। (1) ਕਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ (2) ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾਉਣਾ (3) ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਟਰਬਿਊਨਲ ਬਣਾਉਣਾ (4) ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ (5) ਸੇਲ ਟੈਕਸ ਘਟਾਣਾ (6) ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ (7) ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ (8) ਟੈਕਸਾਂ ਤੋਂ ਰਿਲੀਫ਼ (9) ਬੇਜ਼ਮੀਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ (10) ਧਾਰਮਿਕ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ (11) ਪੇਂਡੂ ਤਬਕੇ ਦੀ ਉਨਤੀ।

13. ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਰ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਆਇਆ। 21 ਮਾਰਚ 1967 ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਸਪੀਕਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਮਾਨ ਨੂੰ ਸਭਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੁਸਾਂਝ (ਕਾਂਗਰਸ) ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵੀ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਫਰੰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਜਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਟੈਕਸ ਨਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

14. 29 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਘਮਾਡੀ ਦੀ) ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 6 ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਤੇ 100 ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਖੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰੰਟ ਸਰਕਾਰ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ-ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਮਸਾਂ ਬਚਿਆ।

15. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਾਰ 5 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਦੋਂ

ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਐਡਰੈਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਸੋਧ 49 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 53 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਈ। 6 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਉਠਵਾ ਦਿਤੀ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਜਿਸ ਨੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਸੋਧ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੋਟ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। 11 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਮੁਖਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਮੁੜ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। 16 ਅਪਰੈਲ 1967 ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। 4 ਮਈ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਲੂ ਰਾਮ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਚੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। 5 ਮਈ ਨੂੰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। 9 ਮਈ ਤਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫਰੰਟ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। 18 ਮਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। 23 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। 24 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਰੁਪ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਫਕੀਰ ਚੰਦ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ੰਬਰ ਨਾਥ, ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੁਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੌਹਲੀ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਨਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤੋਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

16. 26 ਮਈ 1967 ਨੂੰ, 2 ਮਹੀਨੇ 18 ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੇਵਜਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ੰਬਰ ਨਾਥ ਮੱਕੜ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੌਹਲੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। 46 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 57 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਬੇਵਜਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲਾ ਨੂੰ ਸਟਰੋਚਰ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪੀ. ਜੀ. ਆਈ. ਤੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

17. 26 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ 200 ਵਰਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗਿੱਲ, ਝਾਵਾਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 30 ਮਈ ਨੂੰ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

18. 1 ਜੂਨ 1967 ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ 19 ਜੂਨ 1967 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮੰਗ

ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਬਣੇ ਅਗਣ ਕੁੰਡ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰ ਸਿੱਖ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਵੀ ਕੁੰਡ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 20 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਕੁੰਡ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ 1945 ਤੋਂ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਖੁਦ 1960 ਤੋਂ 1965 ਤਕ ਇਥੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

19. 13 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਫਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। 26 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਪਾਵਟੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਿਤੰਬਰ 1967 ਵਿਚ ਅਗਨ ਕੁੰਡਾਂ ਵਿਰੋਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲੀ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

20. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 23 ਅਕਤੂਬਰ 1967 ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮਨਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀਆਂ 15880 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ 30081 ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਫਰੰਟ ਦੇ 58, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 43, ਹੁਡਿਆਰਾ ਦਲ ਦੇ 2 ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮੈਂਬਰ 1 ਹੋ ਗਏ।

21. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ 2 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੇਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ।

22. 4 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਡਾਂਗ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਵਿਚ ਖੜਕ ਪਈ। ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਅੰਤ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਇਹ ਫੁੱਟ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰ ਕੇ ਆ ਗਈ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ 19 ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

23. ਇਸੇ ਦਿਨ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ, ਮਹਾਨ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ 42 ਸਾਲ ਤਕ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸਦਾ ਲਈ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਸ੍ਰ. ਕਪੂਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਥੰਮ੍ਹ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।” ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਖਰੀ ਲਫਜ਼ ਸਨ, “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਹਾਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

24. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿੱਲ ਨੇ 25 ਨਵੰਬਰ 1967 ਦੇ ਦਿਨ ਹਲਫ ਲੈ ਲਿਆ।

25. ਗਿੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। 3 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 27 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਕੈਂਡਲ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

26. ਗਿੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 13 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗਰਾਂਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਗਰੇਡ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 19 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। 29 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪਾਵਰੇ ਨੇ ਬੋਲੀ ਬਿਲ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ 14 ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਤੇ 13 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਕਰਕੇ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 13 ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ। 21 ਜਨਵਰੀ 1968 ਨੂੰ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵਿਰੁਧ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਚ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ 3 ਮੀਲ ਲੰਮਾ ਸੀ। ਜਲੂਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਿੱਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

27. 12 ਫਰਵਰੀ 1968 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਜਟ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਨੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ), ਹੁਡਿਆਰਾ ਦਲ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਤ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਬੁਲਾ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸੌ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਜੋ ਗਿੱਲ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਬ ਜੱਜ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਟੇਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਸਟੇਅ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ 12 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ 155 'ਚੋਂ 108 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਬਜਟ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੂੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

28. 23 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਂਝਾ ਮੌਰਚਾ ਵਾਕ ਆਉਟ

ਕਰ ਗਿਆ। 29 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰੀਏ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਪੀਕਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦੇ ਦੋ ਮਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 7 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਆਇੰਟ ਆਫ਼ ਆਰਡਰ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਮਤੇ ਗਲਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਉਠਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ। ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ 18 ਮਾਰਚ ਦੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਸਦ ਲਿਆ। ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਬੈਠਕ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰਾ ਸਕਤਰੇਤ ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰੈਲੇ ਗੋਲੇ ਵਿਚ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਮਦਾਂ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 20 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੇ ਫਿਰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਸਪੀਕਰ, ਆਰਡੀਨੈਂਸ, ਸਦਨ, ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਕੇਸ ਹੋਏ ਪਰ ਅਖੀਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

29. 28 ਮਾਰਚ 1968 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ 2 ਮੈਂਬਰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਰ (ਕਾਂਗਰਸ) 62 ਵੋਟ, ਰਤਨ ਲਾਲ ਜੈਨ (ਜਨਸੰਘ) ਨੂੰ 38 ਵੋਟ ਮਿਲੇ। ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ—ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ (24) ਸੀਤਾ ਦੇਵੀ (14), ਕਾ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ (19), ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ (19), ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ (21) ਵੋਟਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1968 ਨੂੰ ਬਿਸ਼ੰਬਰ ਨਾਥ ਮੱਕੜ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਿੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। 13 ਅਪਰੈਲ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਈ ਗਈ। ਮੱਕੜ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਗਿੱਲ ਨੇ 69 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਂਸਲ ਦੇ 39 ਮੈਂਬਰਾਂ 'ਚੋਂ 22 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ।

30. 29 ਅਪਰੈਲ 1968 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ 16 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਚਖੰਡ ਵਾਸੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਕੀਤੀ।

31. 9 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਕਾਂਗਰਸ, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ., ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ., ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਪਾਰਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੈਟੀਕਨ ਸਟੇਟਸ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 18 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਫ਼ਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼., ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ।

32. ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਗਏ। 20 ਜੂਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਿੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 4 ਜੁਲਾਈ 1968 ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ 31 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਚਵਾਨ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਖਿਲਾਫ ਕੋਈ ਪਰੀਮਾ ਫੇਸਾਈ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੈਂਟਰਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਗਿੱਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 20 ਅਗਸਤ 1968 ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 21 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 23 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਤੀਜੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ-ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਅਧੀਨ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਤੋਂ 1967 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤਕ, ਦੂਜੀ-ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਧੀਨ 8 ਮਾਰਚ 1967 ਤੋਂ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਤਕ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਧੀਨ 25 ਨਵੰਬਰ 1967 ਤੋਂ 21 ਅਗਸਤ 1968 ਤਕ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, 8 ਮਹੀਨੇ 14 ਦਿਨ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 8 ਮਹੀਨੇ 26 ਦਿਨ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਰਹੀ। 23 ਅਗਸਤ 1968 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗਵਰਨਰ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੱਧ-ਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

33. ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 28-29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬਟਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰ 7-ਨੁਕਾਤੀ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿਚ ਸੂਬਾਈ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਿਆਰੀ (ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ) ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

34. ਫਰਵਰੀ 1969 ਵਿਚ ਮਧ-ਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਏਕੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਆਈਆਂ, ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰੰਗ ਲਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਇੰਜ 8 ਜੁਲਾਈ 1962 ਦੀ ਫੁਟ ਛੇ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ 28 ਸਿਤੰਬਰ 1968 ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦਾ ਏਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਆਸ ਬਝ ਗਈ।

35. ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਮਗਰੋਂ, ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ 1969 ਦੀਆਂ ਮਧ ਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਆਂ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 43 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਜਨਸੰਘ 8, ਕਾਂਗਰਸ 38, ਕਮਿਊਨਿਸਟ (ਦੋਵੇਂ) 5, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ 2, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1, ਸਿਤੰਤਰ 1, ਅਜ਼ਾਦ 4 ਤੇ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਇਕ ਸੀਟ ਵੀ ਨਾ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਅਕਾਲੀ-ਜਨਸੰਘ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਮੈਂਬਰ 51 ਬਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ 5 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ। ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨਵੇਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਦੋਹਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ-ਜਨਸੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ 10 ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੀਜਨ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸਾਫ਼ ਇੰਤਜ਼ਾਮ, ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ, ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

36. ਗਵਰਨਰ ਡੀ. ਸੀ. ਪਾਵਤੇ ਅਨੁਸਾਰ (ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਐਜ਼ ਗਵਰਨਰ, ਸਫ਼ਾ 98) ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਯਕੀਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਾਸ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਸੀ 47 ਮਿਉਂਸਪਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ 23 ਮਾਰਚ 1969 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫ਼ਾਇਦਾ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ 13 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਜਮਾਨਤ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

37. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕੰਮ ਇਹ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨਦੇ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹਥਿਆਰ ਜਾਪਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਜਨਸੰਘ) ਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਰੰਟ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਬਿੱਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਾਜ਼ਰ 67 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

38. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਚੋਣ ਪਟੀਸ਼ਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਾਨਕ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਸਰਦਾਰ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦਿਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਦਿਲ ਦਾ ਜਾਨ-ਲੋਵਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪਲਟਾ ਆ ਗਿਆ। ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਲਟੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚੇ ਹੀ ਠੱਪੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਕਿਰ ਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 53 ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਦੇ 8 ਮੈਂਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਦਰਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ

ਵੀ. ਵੀ. ਗਿਰੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਿਰੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਦਾ ਇੱਛਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਜਾਂ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਹਾਂ, ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚੇ 1972 ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅਖੀਰ ਉਹ ਰਾਜਦੂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਗਿਆ।

39. ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਦਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨਸੰਘ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਦਰ ਗਰਮ ਦਲ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਛੋਟ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰਗਿਜ਼ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਲ ਮੰਤਰੀ) ਨੇ ਤਾਂ ਦਾੜੀ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਲਾਮੀ ਤੱਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮੈਂ ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਮਗਰੋਂ।” ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੋਈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ।

40. ਕਾਮਰੇਡ ਧਾਰਮਿਕ ਗੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਸੀ ਪਰ ਜਨਸੰਘ ਵਰਗੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਥੇਬੰਦੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਉਂਜ ਤਾਂ, ਜਨਸੰਘ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ।

41. ਉਧਰ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਸਟੇਜ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਜਲੰਧਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ 46 ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਦਯਾਨੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ)। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਨਸੰਘ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

42. 10 ਨੁਕਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਮਿੱਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ 27 ਸੰਬਰ 1966 ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਹਰੀਜਨ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਹੀਦੀ’ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਪੁਰਾਣੇ ਅਕਾਲੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ 1969 ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਹੋਰ

ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਉਪਰ ਸੰਤ—ਮਾਸਟਰ—ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ—ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ—
ਉਮਰਾਨੰਗਲ - ਸ਼ਹੀਦ—ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ
ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

43. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ
ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭੇਜ
ਦਿੱਤਾ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ 15 ਅਗਸਤ 1969 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ
ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਮਾਨ
ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿਤੰਬਰ 1969 ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

44. 25 ਸਿਤੰਬਰ 1969 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ 42ਵੇਂ ਦਿਨ ਵਿਚ
ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਰਬ-ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 28
ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੱਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ 60 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼. ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਵਾਸਤੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਿਆ। ਸਰਬ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ
ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।
ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ 1969 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਰਤ ਨੂੰ 47ਵਾਂ ਦਿਨ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ
ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ
ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਤੁਸੀਂ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ
ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਾਂਗਾ।” 12 ਅਕਤੂਬਰ
ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਸਭ
ਅਪੀਲਾਂ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। 11 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹਟਾ
ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ।

45. 17 ਅਕਤੂਬਰ 1969 ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ
ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 3 ਲੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦਾ ਮਰਨ
ਵਰਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਅਪਣਾਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਰਫ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ
ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਿਤਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਤਨਾ
ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ
ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਵਰਤ ਨੂੰ ਸਟੰਟ ਤੇ
ਫਰਾਡ ਆਦਿਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੁਝ ਕਿੱਥੋਂ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ
ਦੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲੀ ਤਾਲਿਬੇ ਇਲਮ, ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂਜਹਿਦ
ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਰੋੜੇ ਵਧੇਰੇ ਸਨ।

46. ਅੰਤ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1968 ਨੂੰ ਸ੍ਰ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਵਰਤ
ਦੇ 74ਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। 28 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂਮਾਨ ਵਿਚ
ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਏ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ 28 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਅਤੇ ਆਪ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ‘ਫੇਰੂਮਾਨ’ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੇ ਜਿੱਥੇ 50,000 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ
ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਉਥੇ

ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਦੀਆਂ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਮਨ ਬਚ ਗਿਆ। ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ ਐਮ. ਪੀ. ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

47. 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਫੇਰ ਗੜਬੜ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬਚੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਿੱਧਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੰਤ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ।

48. ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੰਦਰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ 'ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦ ਦੱਸਿਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੋਸਟਰ ਵੰਡੇ ਕਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਠੀ ਤੇ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

49. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਮਾਹੌਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀਜ਼ (ਸੋਧ) ਬਿਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

50. ਸ੍ਰ. ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਜਿਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ 1960, 1965 ਅਤੇ 1966 ਵਿਚ, ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 24 ਨਵੰਬਰ 1969 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ 27 ਜਨਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ 1 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਆਤਮ ਦਾਹ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵਜ਼ਾਰਤ, ਤੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਆਦਿਕ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇਣ ਲਈ ਪਲਾਨ ਬਣਾ ਲਈ।

51. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ।

52. 16 ਜਨਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ। ਸਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਸੌਦੇ-ਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਧਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰੀਪਬਲਿਕ ਡੇ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਐਕਸਾਈਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਗੜਬੜ ਮਸਾਂ ਰੁਕੀ।

53. 29 ਜਨਵਰੀ 1970 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗੜਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੜਬੜ ਦਾ ਖਤਰਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ 29 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ—“ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ) ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਤੇ ਅਬੋਹਰ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਭਾਗ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਫ਼ਰਲਾਂਗ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਮਿਲਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਕਰਜ਼ਾ ਵੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 5 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 29 ਜਨਵਰੀ 1975 ਤੱਕ ਮਿਲਣਾ ਸੀ।”

54. ਇਹ ਐਲਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਾ-ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਣਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਰੋਪੜ, ਜਲੰਧਰ, ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਮੋਗਾ, ਅਬੋਹਰ, ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ, ਮਲੇਰ-ਕੋਟਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਸਰਹੰਦ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੋਸ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਵੀ ਹੋਏ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅਰਥੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

55. ਪਰ ਇਸ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਤੇ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ 30 ਜਨਵਰੀ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹੁਣ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਰਿਹਾ।

56. ਜਨਸੰਘ ਦੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਨੇ 1 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ “ਸੌਦੇ-ਬਾਜ਼ੀ” ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਨਸੰਘੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ 114 ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ 550 ਵਰਗ ਮੀਲ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਬਦਲੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ 34 ਵਰਗ ਮੀਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ “ਮਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਖਰੀਦਿਆ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ” ਕਿਹਾ। ਇਹ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ।

57. 23 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖ਼ਾਲਫ਼ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਰੀਜਨ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰੀਜਨਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੀਜਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰਕੇ ਚਲੇ

ਗਏ। ਇਧਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਲਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਦਯਾ ਨੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੇ ਖੜਕਣ ਲੱਗ ਪਈ।

58. ਮਾਰਚ 1970 ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੀਟਾਂ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹਰਾ ਅਤੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਤਿੰਨ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਨ। ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਟੌਹਰੇ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਤਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਚੋਣ 25 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

59. ਇਸ ਦਿਨ ਐਪਰੋਪਰੀਏਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਜਲਾਸ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਆਪ ਉੱਠ ਕੇ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 44 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਿਆ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਵਹਿਮ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪੋ ਹੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ — ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। 35 ਅਕਾਲੀ, ਸਤ ਜਨਸੰਘ, 2 ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨੇ ਬਿੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। 18 ਅਕਾਲੀਆਂ, ਇਕ ਪਰਜਾ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਇਕ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 2, ਸੀ. ਆਈ ਦੇ 4 ਤੇ 1 ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਐਲਾਨ— ਦੇਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

60. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਸਰਕਾਰ—26 ਮਾਰਚ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਆਗੂ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਜਨਸੰਘ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਾਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ 54 ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2 ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ 28 ਕਾਂਗਰਸੀ, 7 ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 27 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਹਲਫ ਲਿਆ। 30 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਬਿੱਲ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 40 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 4 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

61. 31 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਦਲ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਚਿੱਕੜ ਸਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਰੋ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪੱਤਰ ਵੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੈਰੋ ਵੱਲੋਂ 1961 ਦੀ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸੰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਈ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਗਦਾਰੇ-ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ੇ।

62. ਬਾਦਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਝਗੜਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲਗਦੀ ਰਹੀ। ਉਧਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਨਸੰਘ ਦੇ 57 'ਚੋਂ 26 ਵਜ਼ੀਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਤਿੰਨ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸਕਟਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ, ਅਰਥਾਤ 57 'ਚੋਂ 29 ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਨ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਟੈਂਡ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। 30 ਜੂਨ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ ਜਨਸੰਘੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 104 ਦੇ ਹਾਊਸ ਵਿਚ 49 ਰਹਿ ਗਈ। ਜਨਸੰਘ ਦੇ 8, ਸੀ. ਪੀ. ਐਸ. ਦੇ 2, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ 2, ਸੁਤੰਤਰ, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1 ਤੇ ਪੰਜ ਕੌਂਸਲੀ 1 ਅਜਿਹੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ (28) ਅਕਾਲੀ—ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (7), ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ (4) ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਦਦ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਸਨ।

63. ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ 1970 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ (ਜਨਸੰਘੀ) ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ 5 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹਾ। 'ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ' (ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਐਜ਼ ਗਵਰਨਰ—ਪਾਵਤੇ ਸਫ਼ਾ 163) ਖੈਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

64. ਹੁਣ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਵੋਟ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਨੇ 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਜਗਜੀਵਨ ਰਾਮ ਅਤੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਸਹਿਯੋਗ ਲੈਣ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਧੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ

65. ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ (ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ) ਗਿਣਤੀ 57 ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੇ 13 ਤੋਂ 16 ਜੁਲਾਈ 1970 ਤੱਕ 72 ਘੰਟੇ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇਗੀ। 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਬੈਠਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ ਤੇ ਸਤਪਾਲ ਡਾਂਗ ਨੇ ਦੋ ਬੇ-ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਤਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਨਸੰਘ, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਸਿਰਫ 19 ਮੈਂਬਰ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 21 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆ ਖ਼ਤਰਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਟੱਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਟਲਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਦਦ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰੇਗੀ ਜੇ ਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਤੇ ਚਲੇਗਾ।

66. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਸਲ ਧਮਾਕਾ 20 ਅਗਸਤ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਮਦਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਕੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

67. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸੀਟ ਦੀ ਚੋਣ ਆ ਗਈ। ਪ੍ਰਬੋਧ (ਕਾਂਗਰਸ) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਜਨਸੰਘ), ਸਪੈਰੋ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ) ਅਤੇ ਅਮਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ (ਸੰਤ) ਤਿੰਨ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ। ਪ੍ਰਬੋਧ ਨੇ ਸਪੈਰੋ ਨੂੰ 98437 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾਇਆ। ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੋ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 2 ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ 20 ਦਿਸੰਬਰ 1970 ਨੂੰ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਸੀਟ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਕਾਲਾ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਿੱਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਲ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ 1169 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। (ਵੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਪਾਵਤੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 171 ਸਫ਼ਾ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹੁਣ 104 ਵਿਚੋਂ 56 ਅਕਾਲੀ (ਸਪੀਕਰ, ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਛੱਡ ਕੇ), ਕਾਂਗਰਸ 29, ਜਨਸੰਘ 7, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. 4, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. 2, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. 2, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1 ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ 1 ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

68. ਮਾਰਚ 1971 ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੱਧ ਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਡੀ. ਐਮ. ਕੇ. ਵਾਂਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਸ ਪਲਾਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ, 12 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਕਾਲੀ 13 'ਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 1 ਸੀਟ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 10 ਤੇ ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੂੰ 2 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 77 ਹਲਕਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ 29 'ਚੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰੀਅਤ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ।

69. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਟੇਟ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਸੀ, ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 2 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੂੰ 'ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ' ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਿਸਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਵੀ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ ਹਾਲਾਂ ਕਿ 25 ਮੰਤਰੀ ਤੇ 2 ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਕੀਮ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ਧੜਾ ਵੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

70. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੂਬਿਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਭਾਰਤੀ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਿਫੈਂਸ, ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ, ਕਰੰਸੀ, ਡਾਕ ਤਾਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਦੋ ਧੜੇ ਹੀ ਫੇਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

71. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਵਜ਼ਾਰਤ ਛੋਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਰਿਆਸਤੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਿਆਸਤੀ ਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੋਈ 11-12 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਸਨ। ਰਿਆਸਤੀ, ਕਾਂਗਰਸ - ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ 12 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਰਿਆਸਤੀ ਨੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸਾ ਪਲਟਨ ਦਾ ਫਿਰ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ ਦਾ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਏਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਵੀ ਏਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 13 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਕੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 1967, ਗਿੱਲ 1968, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 1969, ਬਾਦਲ 1970) ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਸਮੇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ।

72 13 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਬਾਦਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਖਤਮ ਹੋਈ। 5 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਤ ਪਾਲ ਭਾਂਗ (ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ.) ਨੇ 33 ਇਨਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। 31 ਜੁਲਾਈ

ਨੂੰ 21 ਹੋਰ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ। 20 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ ਨੇ 46 ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 11 ਦੋਸ਼ਾਂ (5 ਜੁਲਾਈ ਵਾਲੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ 'ਚੋਂ) ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੀਮਾ ਫੇਸਾਈ ਕੇਸ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਕਤੂਬਰ 1-71 ਵਿਚ ਸਤਪਾਲ ਡਾਂਗ, ਰਿਆਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਾਸਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਦੁਰਗਾ ਸੰਕਰ ਦਵੇ' ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

73. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 1972 ਵਿਚ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਸਨ 1971 ਵਿਚ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਰੁਖ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਪਸਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚ ਦੋ ਧੜੇ ਸਨ। ਜੱਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋਰ ਸਾਬਕਾ ਐਮ. ਪੀ. ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੁਪਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੇ ਮਈ 1971 ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਲੇ ਮਾਰ ਲਏ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਨਿੰਦਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਫੈਲਿਆ। ਅੰਤ ਇਹ ਕਬਜ਼ਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਖਲ ਦੇਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਰਾਹੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 21 ਜੁਲਾਈ 1971 ਨੂੰ 101 ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ 45 ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲ ਪਿਆ। ਜੱਥਾ 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਨਰੋਲਾ (ਹਰਿਆਣਾ) ਤੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁ: ਬੁੱਢਾ ਜਹੜ (ਰਾਜਿਸਥਾਨ) ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਭੇਜਣੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। 13 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ 7456 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਤੋੜ ਕੇ 194 ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਖੀਰ ਮੋਰਚਾ ਠੰਡਾ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 3 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ 6 ਦਿਸੰਬਰ 1971 ਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ, ਜੰਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

74. ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। 12 ਮਾਰਚ 1971 ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜੇਤੂ ਲੜੀਆਂ। 13 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ (66), ਅਕਾਲੀ (24), ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. (10), ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. (1) ਤੇ ਅਜ਼ਾਦ (3) ਉਮੀਦਵਾਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਐਸ.

ਐਸ. ਪੀ., ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ., ਸੁਤੰਤਰ, ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ।

75. ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ—ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 104 'ਚੋਂ 66 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ 17 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਗੜ੍ਹ ਤੌੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

29

1972 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ

ਇਤਹਾਸ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਦੇ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪੰਜ ਸਤ ਸਾਲ ਪਿਛਲਾ ਇਤਹਾਸ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ 1972 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ... ..।

ਰੈਫਰੈਂਸ ਸੂਚੀ (ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ)

ENGLISH

1. Azad, Maulana—India Wins Freedom.
2. Birdwood, C. B.—A Continental Experiment.
3. Brecher, Michael—Nehru, A Political Biography.
4. Cambellpuri, Kartar Singh—The Plight of Sikhs
(Lahore—1944)
5. Campbell—Mission with Mountbatten (London—1951)
6. Corbett, Sir Geoffery—The Communal Problem in
Panjab.
7. Coupland—Indian Politics (1936—42)--(Bombay—1944)
8. Durlab Singh—The Valiant Fighter (Lahore—1942)
9. Ganda Singh—Some Confidential Papers of Akali.
Movement (Amritsar—1965)
10. Govt. of India—Boundry Commission Report
11. Govt. of India—Sikh Gurdwara Act -1925
(Govt. of India—1927)
12. Gurbachan Singh & Lal Singh—
The Idea of a Sikh State (Lahore—1946)
13. Gurbachan Singh Talib—
Muslim League's Attack on Sikhs
14. Gurmit Singh—Gandhi and Sikhs
15. Gurnam Singh—A Unilingual Pbi. State and Sikh Unrest
(N. Delhi—1960)
16. Harbans Singh—Heritage of Sikhs
17. Harbans Singh—Sikh Political Parties (Delhi.....)
18. Hukam Singh—Sikh Case
19. Hukam Singh—Sikh Problems and Its Solution
20. Hukam Singh—
Facts About Master Tara Singh's Arrest
21. Hukam Singh—Punjabi Suba
22. Kapur Singh—
Sikh Situation After the Death of Master Tara Singh
23. Kaushik, B. G. - The House that Jinnah Built

- 24., Kaveeshar, Sardul Singh — Sikh Politics (Delhi—1950)
 25. Khushwant Singh—The Sikhs
 26. Khushwant Singh—A History of Sikhs
 27. Lumby, E. W. R. —Transfer of Power in India.
(London—1956)
 28. Malhotra, S. L.—Gandhi and Punjab
 29. Melta, Ashok—Punjabi Suba
 30. Menon, V. P.—Transfer of Power in India
 31. Mohinderpal Singh — Chandigarh, A Case
 32. Moon, Penderel—Divide and Quit (London —1961)
 33. Mullik, B. R.—My Days with Nehru
 34. Nayyar, Baldev Raj —Minority Politics in Punjab
(Princeton—1966)
 35. Nayyar, Baldev Raj —Contemporary Political Leadership
in Punjab (Chicago —1963)
 36. Rajendra Parsad—India Divided
 37. Sahni, Ruchi Ram—Struggle For Reform in Sikh
Shrines (Amritsar.....)
 38. Sarasfield, Landen — Betrayal of the Sikhs
(Lahore—1946)
 39. Sarhadi, Ajit Singh— Punjabi Suba
 40. Sarup Singh—The Forgotten Panth
 41. Sarup Singh, Sadhu—Sikhs Demand Their Homeland
 42. S. G. P. C.—Memorandum for Punjabi Suba
 43. Shamloo—Speeches and Statements of Dr. Iqbal
(Lahore—1944)
 44. Smith, V. W.—(Report C. I. D. on Akali Dal and
S. G. P. C.) (Simla—1922)
 45. Stephens, Ian—Pakistan
 46. Stephens, Oren—The Sikhs and Punjab Politics
 47.Gurdwara Sis Ganj Firing Enquiry Committee
Report (S. G. P. C.—1930)
 48.Punjabi Suba —A Symposium
- हिन्दी—
१. मिश्र, शिव नारायण—अकाली दर्शन (कानपुर—1922).

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਅਕਾਲੀ ਦਲ—ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ (1951)
2. ਅਮਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਕਿੱਥੋਂ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ
3. ਔਲਖ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਇਕ ਜੀਵਨ—ਇਕ ਕਥਾ (ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ)
4. ਸੇਖੋਂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ (ਫੋਰੂਮਾਨ)
5. ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ—ਪੰਥ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ
5. (ਓ) ਕਪੂਰ, ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
6. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ
7. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਚਹੁ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ
8. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ—ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ
9. ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ—ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ
10. ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ—ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ
11. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ—ਅਭਿਨੰਦਨ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ
12. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਦਿੱਲੀ.....)
13. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਅਣਖੀਲਾ ਸੂਰਮਾ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ)
14. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ—ਜੁਲਮੀ ਕਥਾ
15. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ—ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ
16. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ)
17. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ
18. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ
19. ਜੋਸ਼, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
20. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ
21. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਪੰਥਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ
22. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਮੇਰੀ ਯਾਦ
23. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ
24. ਦਰਦ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ—ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਾਂ
25. ਦਿਲਗੀਰ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ (ਜਲੰਧਰ 1969)
26. ਦਿਲਗੀਰ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (1968)
27. ਦੁਖੀ, ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੇਦ
28. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ
29. ਨਾਗੋਕੇ, ਊਧਮ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—1956)
30. ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
31. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ
32. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—1951)
33. ਪਦਮ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ—ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ

34. ਬੁੱਧੀਰਾਜਾ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ—ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸਟੈਂਡ
35. ਭਗਤ ਸਿੰਘ—ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹਾਲ
36. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਰਦਾਰੇ ਆਜ਼ਮ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ)
37. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ—ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ—1951)
38. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ—193 . ਤੋਂ 1954 ਤੱਕ ਦੇ ਸਰਕੁਲਰ
39. ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਲਾਹੌਰ—1937)
40.ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਿਸਾਲੇ ਆਦਿਕ

English

1. Anand Bazar Patrika, Calcutta (1949)
2. Civil and Military Gazzette, Lahore (1947—49)
3. Pakistan Times, Lahore (1947—49)
4. Spokesman, Delhi (20. 8. 1951 Onwards)
5. Tribune (30.12.1919 Onwards)
6. Young India (1931)

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ (21.5. 1920 ਤੋਂ)
2. ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ, ਲਾਹੌਰ (1935 ਤੋਂ)
3. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ (1922 ਤੋਂ)
4. ਸੰਤ ਸੇਵਕ, ਲਾਹੌਰ (1920 ਤੋਂ)
5. ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ, ਦਿੱਲੀ (ਨਵੰਬਰ 1974 ਤੋਂ)
6. ਕੌਮੀ ਦਰਦ (1962 ਤੋਂ)
7. ਚੇਤਨਾ (1960—ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨੰਬਰ)
8. ਜੱਥੇਦਾਰ (1961 ਤੋਂ)
9. ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ (20.3. 1923 ਤੋਂ)
10. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਣ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (1921 ਤੋਂ)
11. ਪਰਦੇਸੀ ਖਾਲਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
12. ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
13. ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ (ਜੁਲਾਈ 1929)

ਉਰਦੂ

1. ਮਿਲਾਪ (25.5. 1936 ਤੋਂ)
2. ਪ੍ਰਤਾਪ (1950—51)

B-1383

